નિવેદન

આ વિશ્વ શું છે? શામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે? કેમ ઉત્પન્ન થયું છે? કોણે ઉત્પન્ન કર્યું છે? વિવિધ પદાર્થોમાં વિવિધતા શાથી? કેવી કેવી શક્તિઓ પ્રચ્છન્નભાવે અને પ્રગટભાવે પદાર્થોમાં રહેલી છે? પ્રાણીઓના સુખ-દુઃખનું સર્જક તત્ત્વ શું છે? વાસ્તવિક સુખ-દુઃખ કોને કહેવાય? વિશ્વનું ઉપાદાન તત્ત્વ શું છે? વિશ્વમાં મૌલિક તત્ત્વો ક્યા છે? સુખ અને દુઃખ શામાં છે? પ્રાણીમાત્ર સુખનો જ અભિલાષી હોઈ સુખ માટે પ્રયત્ન કરતો હોવા છતાં દુઃખી કેમ? કોણ સુખી? કોણ દુઃખી? આવી અનેક બાબતોની વિચારણા દરેક મનુષ્યના મનમાં અહર્નિશ વર્તી જ રહે એમાં આશ્ચર્ય નથી.

અનેક તત્ત્વચિંતકોએ સ્વબુદ્ધિ અનુસાર ઉપર્યુક્ત બાબતોના [illegible] પ્રતિપાદિત કર્યા છે છતાં તે સર્વ ખુલાસામાંથી માનસિક [illegible] નથી. [illegible] સર્વજ્ઞ [illegible] જૈનાગમના દ્રવ્યાનુયોગ વિષયક વર્ણનમાંથી જ [illegible] થઈ શકે તેમ છે.

અધિક રસ લાગ્યો ત્યારબાદ તે વિષયને લગતું અન્ય સાહિત્ય જોવામાં ચિત્ત લાગ્યું જેથી તે વિષયને સમજી શક્યો તેટલું દૃઢ કરવાને વઢવાણથી પ્રગટ થતા "કલ્યાણ" માસિકમાં "જૈનદર્શનનું પદાર્થ વિજ્ઞાન" નામે એક લેખમાળા આજથી ચાર વર્ષ પહેલાં શરૂ કરી. માસિકનું કામ તો પરિમિત જ હોય એટલે ચાર વરસમાં માત્ર ગણ્યા લેખો (લખવા ધારેલ લખાણથી માત્ર અર્ધું) જ પ્રગટ થઈ શક્યા. આ રીતે તો સંપૂર્ણ લેખમાળા કલ્યાણમાં પ્રકાશિત કરતાં હજુ બીજાં ચાર પાંચ વરસ નીકળી જાય. વળી દર ત્રણ માસે એક જ લેખ પ્રગટ થતો હોઈ વિજ્ઞાન વાચકોના ધારાવાહી વાચનમાં પણ ખલના પડે. જેથી ઘણા જિજ્ઞાસુઓએ સંપૂર્ણ લેખમાળા પુસ્તક રૂપે જ પ્રગટ કરવાની મને પ્રેરણા કરી. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ [illegible] મહારાજ તથા પં. શ્રી [illegible] પં. ધુરંધરવિજયજી [illegible] કલ્યાણ [illegible] ભાવના પણ તેવી જ સહકાર મળ્યો. એટલે તે લેખમાળાને [illegible] પ્રકાશિત થયેલ [illegible] "જૈનદર્શનનું પદાર્થ વિજ્ઞાન" નામે [illegible] પ્રકાશિત થાય છે.

માટેએ આ પુસ્તકની પ્રેસ કોપી જોઈ અને પ્રાક્કથન (પ્રસ્તાવના) પણ જલદી લખીને તૈયાર કરી આપ્યુ આ રીતે પુસ્તક જલદી તૈયાર કરી શકવામા મને સહાનુભુત થનાર ઉપરોક્ત મહાશયોનો હુ હાર્દિક આભાર માનુ છુ

આ પુસ્તકમા શ્રી જિનાગમથી કઈ પણ વિપરીત લખાયુ હોય અગર પ્રેસ દોષ યા પ્રુફ સશોધનમાં દષ્ટિદોષથી કઈ અશુદ્ધિ રહી જવા પામી હોય તે માટે ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્કડ માગુ છુ આ વિષયના નિષ્ણાત પડિતો મારી થયેલ ભુલ અગે મારુ લક્ષ ખેચવા અવશ્ય કૃપા કરે

જ્ઞાન પચમી
વિ ન ૨૦૨૪
વીર સ ૨૪૯૪

લિ
માસ્તર ખુબચંદ કેશવલાલ
સિરોહી (રાજસ્થાન)



પ્રાક્કથન

જૈન દર્શનના આદ્ય પ્રણેતા સર્વજ્ઞો છે. સર્વને જાણે તે સર્વજ્ઞ કહેવાય છે. ત્રિકાલાબાધિત જ્ઞાન-વિજ્ઞાન નિહિત હોય છે. કોઈ પણ કાળે કોઈ પણ વ્યક્તિ તેઓના વચનોને નિઃસાર કે નિર્બળ સાબિત કરી શકે જ નહિ. જૈન સિદ્ધાન્તોમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો અખૂટ ખજાનો ભરપૂર ભરેલો છે. તેમાં કર્મ અને તેના પ્રકારો, કર્મની સત્તા, ઉદય, ઉદીરણા, બંધ વગેરે બાબતો ગૂઢ અને મર્મસ્પર્શી જ્ઞાન છે. પ્રાચીન જિનાગમ ચાર અનુયોગોમાં વહેંચાયેલું છે. દ્રવ્યાનુયોગ-ગણિતાનુયોગ-ચરણકરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ. આ ચાર અનુયોગમાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાન આત્માને કર્મરહિત બનાવી મોક્ષને [illegible]

સાહેબે આ પુસ્તકની પ્રેસ કોપી જોઈ અને પ્રાક્કથન (પ્રસ્તાવના) પણ જલદી લખીને તૈયાર કરી આપ્યુ આ રીતે પુસ્તક જલદી તૈયાર કરી શકવામા મને સહાનુભુત થનાર ઉપરોક્ત મહાશયોનો હુ હાર્દિક આભાર માનુ છુ

આ પુસ્તકમા શ્રી જિનાગમથી કઈ પણ વિપરીત લખાયુ હોય અગર પ્રેસ દોષ યા પ્રુફ સશોધનમા દૃષ્ટિદોષથી કઈ અશુદ્ધિ રહી જવા પામી હોય તે માટે ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્કડ માગુ છુ આ વિષયના નિષ્ણાત પડિતો મારી થયેલ ભૂલ અગે મારુ લક્ષ ખેચવા અવશ્ય કૃપા કરે

જ્ઞાન પચમી
વિ સ ૨૦૨૪
વીર સ ૨૪૯૪

લિ
માસ્તર ખુબચંદ કેશવલાલ
સિરોહી (રાજસ્થાન)



પ્રાક્કથન

જૈન દર્શનના આદ્ય કથનાર સર્વજ્ઞો છે. સર્વને જાણે તે સર્વજ્ઞ કહેવાય છે. ત્રિકાલાબાધિત જ્ઞાન-વિજ્ઞાન નિહિત હોય છે. કોઈ પણ [illegible] કોઈ પણ વ્યક્તિ તેઓના વચનોને નિસાર કે નિરર્થક સાબિત કરી શકેલ નહિ. જૈન સિદ્ધાન્તોમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો [illegible] ભરપૂર ભરેલો છે. તેમાંય કર્મ અને તેના પ્રકારો, કર્મની સત્તા, ઉદય, [illegible] વગેરે [illegible] અને બારીકાઈપૂર્વક જ્ઞાન [illegible] જિનાગમ [illegible] અનુયોગોમાં [illegible] દ્રવ્યાનુયોગ-[illegible] જ્ઞાન-વિજ્ઞાન [illegible] અને ધર્મકથાનુયોગ [illegible]

[illegible]

એટલે કથન કરી શકવા યોગ્ય અને અનભિલાપ્ય એટલે કથન નહી કરી શકવા યોગ્ય

"આ જૈનદર્શનનું પદાર્થ વિજ્ઞાન" નામનું પુસ્તક બહાર પડે છે. એ પુસ્તકની મૂળ કોપી મને મળી હતી અને તત્ત્વપ્રેમી તથા સુજ્ઞ માસ્તર શ્રી ખુબચંદભાઈએ એનુ પ્રાક્કથન લખવા મને પ્રેર્યો જો કે આવા તત્ત્વના ચર્ચામય ગ્રંથનુ પ્રાક્કથન લખવામા ઘણો જ સમય જોઈએ, પરંતુ છાપવાનું કામ ત્વરાએ ચાલુ હોવાથી મે સિંહાવલોકન વૃત્તિથી આ પ્રાક્કથન આલેખ્યું છે. મ્હારે પહેલાં જણાવી દેવું જોઈએ કે અધ્યાત્મપ્રેમી શ્રી ખુબચંદભાઈના લેખો ઘણા વખતથી હુ અનેક પત્રોમા વાંચી રહ્યો હતો તેમના લેખો એટલે તત્ત્વજ્ઞાનનાં સરોવરો! તેમના લેખો એટલે વાક્યે વાક્યે શબ્દે શબ્દે જિનદર્શનની અડગ શ્રદ્ધાનું, ઉંડા જ્ઞાનાભ્યાસનુ દર્શન આજ સુધીમાં તેઓએ મૂર્તિપૂજાને શાસ્ત્રોક્ત સાબિત કરતો એક અવલોકનીય ગ્રંથ બહાર પાડ્યો છે તેમજ કર્મના વિષયને લગતુ પણ "જૈન દર્શનનો કર્મવાદ" નામનુ એક અપૂર્વ પુસ્તક તેઓશ્રીએ લખી પ્રકાશીત કર્યું છે અને વર્તમાન અણુવિજ્ઞાનની સામે લાલબત્તી ધરતુ "શ્રી જૈન-દર્શનના અણુવિજ્ઞાનની મહત્તા" નામનું પુસ્તક પણ હમણાં જ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે આ પદાર્થવિજ્ઞાનનુ અતીવોપયોગી પુસ્તક પણ તેઓ નિસ્વાર્થ ભાવથી, જનોપકાર બુદ્ધિથી પ્રગટ કરી રહ્યા છે. આજે જૈન સમાજમાં વિદ્વાનો અને તત્ત્વજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુઓ આવા પુસ્તકોની ખૂબ જ મહત્તા અને ઉપયોગીતા સમજે છે અને આ પુસ્તકોને ખૂબ જ ચિંતન-મનન અને નિદિધ્યાસન પૂર્વક વાંચે છે આવાં પુસ્તકો લખનાર અધ્યાપકો જૈન સમાજમાં વિરલ છે તેવી જ રીતે રસપૂર્વક સમજવાવાળા અને વાંચવાવાળાઓ પણ ઘણી જ અલ્પ સંખ્યામાં છે આવા વિદ્વદ્ભોગ્ય વિષયને પણ બાળભોગ્ય શૈલિમાં લખી દર્શાવવાની આ લેખકની કળા, જિજ્ઞાસુઓને અવશ્ય સંતોષદાયક થશે.

આ પ્રગટ થતા ગ્રંથમાં જુદા જુદા વિષયો પર તેર પ્રકરણો છે અને પ્રત્યેક પ્રકરણોમાં જૈન સિદ્ધાંતના પ્રતિપાદનમાં જૈનસિદ્ધાંતનું રક્ષણ પણ જ કાળજીપૂર્વક કરાયેલું છે. લેખકના લખાણથી એટલું તો સ્પષ્ટ સમજાય છે કે લેખક પોતે જૈન સિદ્ધાંતની અનન્ય શ્રદ્ધા ધરાવે છે અને દરેક પ્રકરણોમાં આધુનિક યુગના સ્ખલિત શ્રદ્ધાળુઓને દૃઢ બનાવવા ખૂબ ખૂબ પ્રયાસ કરેલો છે.

“ દ્રવ્ય મિમાંસા ” નામે પહેલા પ્રકરણમાં જિનકથિત દ્રવ્યોને વિગતવાર ચર્ચ્યાં છે. તેમજ સૈદ્ધાંતિક પ્રમાણો, બુદ્ધિગમ્ય તર્કો, અનુમાનો અને કલ્પિત દૃષ્ટાંતોથી અદૃશ્ય દ્રવ્યોને પણ માનવાં જ પડે એ માટે દૃઢ પ્રયત્ન આદર્યો છે.

“ ગુણ અને પર્યાય ” નામે બીજા પ્રકરણમાં ગુણ અને સ્વભાવ પર્યાયોની ઊંડી વિચારણા કરેલી છે. અને આત્મા શુદ્ધ પર્યાય ક્યારે કઈ રીતે પામી શકે એ વિષય ઘણો જ રસિક અને લોકપ્રિય બનાવેલો છે.

"શબ્દ–અંધકાર અને છાયા" નામે પાંચમુ પ્રકરણ પણ પુદ્ગલોની વિશેષ માહિતી દર્શાવવા સાથે જિનેશ્વર પરમાત્માના જ્ઞાનની વિશિષ્ટતા બતાવે છે આજે જે અંશોની વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા સાબિતીઓ થઈ રહી છે, તે જ્ઞાન હજારો વર્ષ પહેલાંનું જૈનાગમોમાં સમાએલું છે એવુ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.

"આતપ ઉદ્યોત–પ્રભા" આ છટ્ઠુ પ્રકરણ પણ પુદ્ગલોના ભિન્નભિન્ન પ્રતિકોને જ દર્શાવે છે.

"સૂક્ષ્મ પૌદ્ગલિક જથ્થાઓનુ વિશ્વમાં અસ્તિત્વ" આ પ્રકરણમા વિશ્વના ચરમ નયનથી નહી દેખી શકાતા એવા પુદ્ગલોના સંઘાતોનુ વર્ણન કરાયુ છે આવા પુદ્ગલોને અતીન્દ્રિય જ્ઞાનીયો જ દેખે છે, કહે છે આ વિષયને તર્કથી ઘણો જ મજબૂત અને સમજવા જેવો મનોરંજક બનાવ્યો છે.

"ભ્રમ ભ્રાન્તિની સમજમા ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકોની ભ્રમણા" નામે આઠમુ પ્રકરણ આજના યુગવર્તીઓને ખૂબ જ માર્ગદર્શન કરાવે છે ચારે બાજુ નાસ્તિકતાના નગારા ગગડે છે વિષમ કાળની વિષમતા ઘણા પ્રસરી રહી છે માત્ર તુચ્છ અને ક્ષણિક સુખોને પ્રધાનસ્થાન આપીને જે ભ્રમજાળમા જગત મૂંઝાયુ છે–ફસાયુ છે, તેનો નિસ્તાર કરવા આ પ્રકરણ ધ્યાનથી વાંચવા વિચારવા જેવુ અમોલ છે

"કાર્યોત્પત્તિમાં પાંચ સમવાય કારણો" નામે નવમુ પ્રકરણ તે જૈનસિદ્ધાંતના પાયાના જ્ઞાનને સમજાવે છે કોઈપણ કાર્ય થાય છે, તેમાં પાંચે આ પાંચ કારણો જ નિમિત્તભૂત છે. એમા એકપણ કારણની [illegible] હોય તો કાર્યનિષ્પત્તિ થતી નથી. આ વિષયને [illegible] સમજાવ્યો છે [illegible] દર્શિત જ અહી ઉભરાયો છે.

"આરોગ્ય અને પુરુષાર્થ" નામે દશમુ પ્રકરણ ખૂબ જ

માનનીય છે. આજે ઘણા લોકો આની ચર્ચા કરતા હોય છે અને એકના જ દુરાગ્રહમાં પડી જાય છે તેવાઓએ આ પ્રકરણ વાંચવાથી ઉભયની આવશ્યકતાનો ખ્યાલ તેમને સહજ સમજાઈ જાય છે

"બાહ્ય અને અભ્યંતર પુરુષાર્થ" આ અગિયારમું પ્રકરણ બતાવે છે કે બાહ્ય જે પુરુષાર્થ થાય છે એ તો એક [illegible] માનવાનું છે અભ્યંતર પુરુષાર્થ જ ફળદાયી બને છે, એમ નિશ્ચિત થાય છે

"આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ" નામે બારમું પ્રકરણ, આત્માને ચઢવાની સોપાનશ્રેણીની સમજ પાડે છે આ ગુણસ્થાનોનો [illegible] કરતા આત્મા કેવી શુદ્ધ પરિસ્થિતિ પામે છે વિગેરે સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે

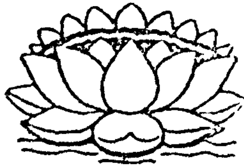
"બાર ભાવના" નામે તેરમું પ્રકરણ તો [illegible] સ્વરૂપ [illegible] જણાય છે

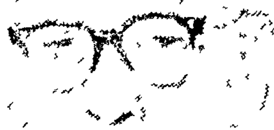
આ સર્વ પ્રકરણો [illegible]

અધ્યાપક ખુબચંદભાઈ હાલ શિરોહીમાં વિદ્યાર્થીઓને ચૌદ વર્ષથી ધાર્મિક જ્ઞાનની રસલ્હાણુ કરી રહ્યા છે. તેઓ આવા અનેકધા ગ્રથો પ્રગટ કરીને સમાજને શ્રદ્ધાના દોરમાં દ્રઢીભૂત બનાવે એવી શુભેચ્છા.

જૈન ઉપાશ્રય
પીંડવાડા (રાજસ્થાન)
બેસતુ વર્ષ
વિ૦ સ૦ ૨૦૨૮

લિ૦
કવિકુલકિરીટ સ્વર્ગસ્થ પ૦ પૂ૦ આચાર્ય દેવશ્રી વિજય લબ્ધિસૂરીશ્વરજી પટ્ટાલંકાર
આ૦ વિજયભુવનતિલકસૂરિ.





[illegible] આત્માના પ્રખર વિદ્વાન [illegible] જૈનાચાર્ય
શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી મહારાજ

સમર્પણ



જેમનામાં પ્રગાઢ પાંડિત્યનો પ્રકાશ, સુત્સાદીની [illegible] તેમજ

આપ્તતાની પ્રભા છે, જેવા નદીષ્ણુ દેશદીપક નદીષ્ણુ

જીર્ણોદ્ધારક પ્રખર વિદ્વાન–ષડ્દર્શનવેત્તા, શાંતમૂર્તિ

શાસનપ્રભાવક – જૈનાચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ ૧૦૦૮ શ્રીશ્રી

વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી મહારાજના

કરકમલમાં

જૈનદર્શનનું પદાર્થ વિજ્ઞાન

નામે આ પુસ્તક

સાદર

[illegible]

[illegible]



લિ.

[illegible]

દક્ષિણ દેશોદ્ધારક મહાન શાસન પ્રભાવક
જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી
મહારાજનું ટૂંક જીવનદર્શન



જૈન જૈનેતર સમાજમાં ભાગ્યે જ કોઈ એવું હશે કે જે પ્રખર વિદ્વાન જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી મહારાજના નામથી પરિચિત નહિ હોય.

પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિત્વ, ગૌરવર્ણી ભવ્ય મુખાકૃતિ અને ચમકતા નયનોને લીધે તેઓ પ્રથમ દર્શને જ સહુનું આકર્ષણ કરે છે અને મસ્તક નમવા ફરજ પાડે છે.

તેમની વાણીમાં ગંભીર મધુરતા છે, તે સાથે સૌજન્ય તથા સહૃદયતાનો પણ સુંદર સંયોગ છે. વળી તેમનું હૃદય સાધુ-જનોચિત સરલતા, ઉદારતા અને પ્રસન્નતાથી પરિપૂર્ણ છે એટલે તેમનો થોડો સહવાસ પણ આગંતુકના મન પર ભારે અસર કરનારો નીવડે છે.

આજે અઠ્ઠોતેર વર્ષનું વય હોવા છતાં તેઓ એક યુવાન જેવો ઉત્સાહ ધરાવે છે અને શાસનસેવાનાં કાર્યોમાં નિરંતર અપ્રમત્તભાવે મચ્યા રહે છે.

તેમનું વક્તૃત્વ અત્યંત પ્રભાવશાળી છે. તે કઠોરતાને કોમળતામાં ફેરવી નાખે છે, કૃપણતાને ઉદારતામાં ફેરવી શકે છે અને કુટિલતાનું સરલતામાં પરિવર્તન પણ સરળતાથી કરી શકે છે. ભારત વર્ષનાં

ઘણા લેખકોએ તેમને સારી રીતે ઓળખ્યા છે અને તેમાંથી તેમણે જીવન સુધારણાની પ્રેરણા મેળવેલી છે. તેમણે ફક્ત ૩૦ વર્ષમાં આચાર્યપદ અત્યંત દીપાવ્યું છે.

મનોહર માલવ દેશમાં આવેલા 'જાવરા' એ તેમની જન્મભૂમિ છે. તેમના પિતાનું નામ ગુલાબચંદભાઈ, માતાનું નામ ધાપુબાઈ, જન્મ સંવત ૧૯૫૮. જ્ઞાતિએ ઓસવાળ, તેમનું મૂળ નામ [illegible] તેમને તેમનાથી [illegible] વર્ષે મોટા [illegible] નામના એક ભાઈ [illegible] તેમની બાલ્યાવસ્થામાં પિતાએ [illegible] પણ તેઓ (પિતાજી) ત્યાં લાંબો સમય [illegible] નહિ. માતા પણ [illegible] મરણ પામ્યા.

તેઓ [illegible] [illegible]

[illegible]

તેમણે ધાર્મિક અભ્યાસ શરૂ કર્યો, તેમાં વૈરાગ્યનો વિશેષ રંગ ચઢતો જ રહ્યો. આખરે વિ સ. ૧૯૭૦ માં સિકંદરાબાદ આગ્રા ખાતે તેમણે ભવતારિણી ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને મુનિ શ્રી લક્ષ્મણવિજયજી બન્યા

તેમની સ્મરણશક્તિ સતેજ હતી વળી હૃદયમાં વિદ્યાઉપાર્જનનો અનેરો ઉમંગ હતો એટલે શાસ્ત્રાભ્યાસ સારી રીતે થવા લાગ્યો તેઓ ધર્મશાસ્ત્રના ઊંડા અભ્યાસી બન્યા જિનાગમો, વ્યાકરણ, ન્યાય, જ્યોતિષ તથા મંત્રશાસ્ત્રમા પ્રવિણ બન્યા. તે સાથે તેમણે ઉપદેશ આપવાની કળા પણ હસ્તગત કરી તેમા ખૂબી એ હતી કે વિષય ગમે તેવો કઠીન હોય તો પણ તેને સરલ, સુરમ્ય બનાવી દેવો. તેમણે થોડા વર્ષો પહેલા મુંબઈ શહેરમાં આત્મા-કર્મ અને ધર્મ પર જે વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતા અને જે ગ્રન્થસ્થ બની આત્મતત્ત્વ વિચારના બે ભાગરૂપે પ્રગટ થયેલા છે, તે આ વસ્તુનું પ્રબળ પ્રમાણ છે.

તેઓશ્રીના પૂ ગુરુદેવ વિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજે તેમને સં. ૧૯૯૧ મા ગણીપદ, ૧૯૯૨ મા પન્યાસપદ, ૧૯૯૩ માં ચૈત્ર વદ પાંચમના દિવસે આચાર્યપદ અર્પણ કર્યું હતુ તે વખતે શિહોર (સૌરાષ્ટ્ર) મા ભવ્ય અને મહાન મહોત્સવ ઉજવાયો હતો તે દિવસથી તેઓ જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી મહારાજ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા અને આજે તો એ નામ હજારો હોઠે ચઢી ખૂબ જ લોકપ્રિય બની ગયુ છે તેમણે સૂરિમંત્રની પાંચે પીઠો વિધિસહિત સિદ્ધ કરેલી છે

સૂરીશ્વરજીનું વ્યક્તિત્વ વિરલ છે અનેક મનુષ્યોમા ભાગ્યે જ જોઈ શકાય તેવું કે તેમનામા પાંડિત્યનો પ્રકાશ છે મુત્સદ્દીની કુનેહ છે સાધુતાની સુવાસ છે

મહાન [illegible] વગેરેને મંત્રમુગ્ધ કરી શકે છે, તેમ સૂરીશ્વરજી [illegible]ની અસાધારણ વક્તૃત્વ કળા વડે મોટા મોટા માનવ સમૂહોને [illegible] શકે છે અને તેમને મંત્રમુગ્ધ બનાવી શકે છે

[illegible] વિશ્વના [illegible] અને લોકોને ધર્મ પમાડવો એ નેમ [illegible] આચાર્યશ્રીએ પૂર્ણ ચીવટથી પાલન કર્યું છે. ગુજરાત, [illegible], કચ્છ, મારવાડ, માળવા, મધ્યપ્રાંત, મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટક, આંધ્ર ને તામિલનાડની ભૂમિ તેમના પગલે પાવન બની છે અને લાખો [illegible] નહિ પણ લાખો સ્ત્રી પુરુષોએ તેમના દર્શન, સત્સંગ તથા [illegible] શ્રવણથી કૃતાર્થતા અનુભવી છે. આજ [illegible] તેમણે [illegible] માઈલની પગપાળા પ્રવાસ અને વિહાર કર્યો છે [illegible] વર્ષોમાં [illegible] દિવસ [illegible] [illegible] માટે [illegible] [illegible] તથા [illegible] [illegible]

તેઓશ્રીના પટ્ટધર શતાવધાની પૂ આચાર્ય મહારાજ શ્રી કીર્તિચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ જેઓ પ્રસિદ્ધ વક્તા છે, કવિકુલતિલક અને શતાવધાનીના બિરૂદથી અલંકૃત છે અને કાવ્યમય પ્રવચન કરવાની વિશિષ્ઠ શક્તિ ધરાવે છે કાર્યકુશળતા, અપ્રમત્તતા, નમ્રતા આદિ વિવિધ ગુણોથી વિભૂષિત છે. તેઓ એક સારા લેખક છે તેમના હાથે લાખોની સંખ્યામાં સાહિત્ય પ્રકાશિત થઈ જિજ્ઞાસુઓના હાથમાં ગયુ છે. ગુરુ અને શિષ્યની આ અજોડ જોડ છે. તેમને આપણા કોટિ વંદન હો.





આ પુસ્તકના

અગાઉથી થયેલ ગ્રાહકોની નામાવલી

પુસ્તકની નકલો	નામ
૫૦	[illegible]
૫૦	[illegible]
૫૦	[illegible]
૫૦	[illegible]

[illegible]

વિષયાનુક્રમ

જૈનદર્શનનું પદાર્થ વિજ્ઞાન

પ્રકરણ ૧ લું

દ્રવ્યમીમાંસા

[illegible]

જ્ઞાનવાન આત્મા છું, એવી જાગૃતિ કરી મૂકવી તે જ પરદ્રવ્યને આત્માથી અલગ કરવાનો ઉપાય છે.

આત્માને પરદ્રવ્યથી અલગ કરવાની ઈચ્છાવાળાએ પરદ્રવ્યને પણ જાણવું જોઈએ જે પરદ્રવ્યને જાણતો નથી, તે આત્મદ્રવ્યને ગ્રહણ કરી શકતો નથી. ખરાબ પદાર્થોની હયાતિને લીધે જ સારા પદાર્થોની કિંમત થઇ શકે છે દુ:ખ છે તો સુખની અધિકતા સમજાય છે. દુ:ખદાયી પદાર્થો છે, તો જીવો સુખદાયી પદાર્થોની ઈચ્છા કરે છે. પરદ્રવ્યનો સંયોગ અહિતકારી જ છે. એ જ દુ:ખની વાસ્તવિક જડ છે. એમ સમજાયા પછી જ આત્માદ્વારા તે સંયોગનો વિયોગ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરાય છે. જ્યાં સુધી પરદ્રવ્યના સ્વરૂપને જીવ જાણી કે સમજી શક્યો નથી, ત્યાં સુધી આત્મા પોતાના શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિનો પ્રયત્ન કરી શકતો નથી.

આત્મા સિવાય અન્ય કયાં દ્રવ્યો જગતમાં વિદ્યમાન છે? તેમાંથી કયું દ્રવ્ય આત્માને અહિતકારી છે? આત્માને અહિત દશામાં મૂકનાર તે દ્રવ્ય કેવા સ્વરૂપે (કેવી અવસ્થાવંત) બની રહેલ હોય તો અહિતકારી છે? તે પ્રકારના અહિતકારી સ્વરૂપનું નિર્માણ તે દ્રવ્યમાં કેવા સંયોગોને લઈને થાય છે? આ બધી સમજ પ્રાપ્ત કરી પરદ્રવ્યથી વિરક્ત થવા અને સ્વદ્રવ્ય તરફ પ્રેમ રાખવા માટે આ જગતના તમામ મૂળભૂત (મૌલિક) દ્રવ્યોનો ખ્યાલ મેળવવો જરૂરી છે અને તે મૂળભૂત દ્રવ્યોને ઓળખવા માટે પ્રથમ તો દ્રવ્યનું લક્ષણ સમજવું જોઈએ.

આ જગતના પદાર્થ-વસ્તુને જૈનદર્શનમાં 'દ્રવ્ય' એવું નામ આપેલ છે. તે દ્રવ્યને છ જાતના દ્રવ્યમાં વહેંચી તેમાં વિશ્વના સર્વ પદાર્થોનો સમાવેશ કર્યો છે. આ છ દ્રવ્ય સિવાય કોઈપણ વસ્તુ આ જગતમાં નથી. છ દ્રવ્યનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવાથી જ જગતના સર્વ પદાર્થની સમજ પ્રાપ્ત થાય છે. આ છ દ્રવ્ય અંગેના વિષયને 'દ્રવ્યાનુયોગ' કહેવાય છે. વૈજ્ઞાનિક ભાષામાં તેને 'પદાર્થ વિજ્ઞાન' કહે છે. તેને જ જૈન પારિભાષિક શબ્દોમાં 'દ્રવ્યાનુયોગ' કહેવાય છે.

બુદ્ધિશાળી મુમુક્ષુ જીવોએ આ વિષયને ગુરુગમથી શીખવાનો ખપ કરવો જોઈએ.

દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયનો વિષય જાણવાની ઇચ્છાવાળા જિનવચનના આરાધકે કેવા પ્રકારની યોગ્યતા પોતાનામાં કેળવવી જોઈએ, તે દર્શાવતા આચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિજી મહારાજે ‘સન્મતિ પ્રકરણ’ ગ્રંથમા કહ્યું છે કે—

जो हेउवाय पक्खम्मि, हेउओ आगमे य आगमिओ ।
सो समय पण्णवओ, सिद्धंत विराहओ अन्नो ॥

અર્થ—જે હેતુવાદના વિષયમા હેતુથી અને આગમવાદના વિષયમા માત્ર આગમથી પ્રવર્તે છે, તે સ્વસમય–સિદ્ધાંતનો પ્રરૂપક–આરાધક છે અને બીજો સિદ્ધાંતનો વિરાધક છે.

શાસ્ત્રીય વચનોમા કેટલાક હેતુવાદ અને કેટલાક અહેતુવાદ છે જે વચનો પ્રત્યક્ષ, અનુમાન કે તર્કથી સિદ્ધ નહિ હોતા માત્ર આગમ પ્રામાણ્ય અને આપ્ત પુરુષનાં વચન વિશ્વાસે જ માન્ય કરવાના છે, તેવાં વચનો તે અહેતુવાદ કહેવાય છે જેમકે જીવનું સ્વરૂપ, જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશો, પ્રત્યેક પ્રદેશનું અમુક સ્વરૂપ, કર્મ અને જીવનો અનાદિ સંબંધ, એક જ શરીરમા અનંત નિગોદ જીવોનું હોવાપણું, જીવોના ભવ્ય તથા અભવ્યરૂપે વિભાગ, ધર્માસ્તિકાય આદિનું અસ્તિત્વ ઇત્યાદિ કેટલીક બાબતોનું સ્વરૂપ સિદ્ધ કરવા માટે ગમે તેટલી યુક્તિ લગાવીએ તો પણ છેવટે તો તે આગમ

[illegible] આવલિન [illegible], તે વિષયો [illegible] [illegible]
[illegible] ' [illegible] ' છે.

[illegible]

જિનવચનનો વિરાધક બને છે. આટલું પ્રસંગોપાત વિચારી હવે શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ કહેલી દ્રવ્યની વ્યાખ્યા સમજીએ.

૧. આ જગતમાં પદાર્થ છે છે ને છે. એટલે હંમેશાં (ત્રિકાળ) હયાતિ–અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તેથી જે 'સત્' છે, જે અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. જે વસ્તુ નિત્ય અને અનિત્ય એક જ સમયે હોય તે સત્ છે

૨ દરેક પદાર્થમા—દરેક દ્રવ્યમાં–સત્ વસ્તુમાં બે જાતના ધર્મો રહેલા છે, એક તો સ્વાભાવિક ધર્મ અને બીજો વિભાવિક–ક્ષણિક–બદલાતો અર્થાત્ ફેરફાર પામતો ધર્મ.

સ્વાભાવિક ધર્મ તે નિત્ય ધર્મ છે. તે વસ્તુની સાથે જ છૂટો નહિં પડે તેવા સમવાય સંબંધથી રહેલા હોય છે. તેને 'ગુણ' કહે છે અને વિભાવિક–અનિત્ય ધર્મને 'પર્યાય' કહેવામા આવે છે ગુણ સિવાય ગુણી વસ્તુ (કે જેમા ગુણ રહેલા છે તે) નો વિચાર જ થઈ ન શકે. તેથી વસ્તુનું સ્વરૂપ તેના ગુણદ્વારા જ જાણી શકાય છે વસ્તુની સાથે ઓતપ્રોતરૂપે રહેલ જે ધર્મો તેનું નામ 'ગુણ' છે તે ગુણ અવિનાશી છે તે વસ્તુની સાથે સર્વકાળ રહે છે અવ્યાપ્તિ –અતિવ્યાપ્તિ અને અસંભવ એ ત્રણ દોષરહિત હોય તેને જ ગુણ કહેવાય છે દાખલા તરીકે દાહક શક્તિ એ અગ્નિનો ગુણ છે જ્ઞાન એ આત્માનો ગુણ છે પર્યાય તો વસ્તુની સાથે સર્વદા રહે જ નહિં પર્યાય એટલે ફેરફાર–બદલવું તે દાખલા તરીકે માટીમાંથી ઘડો બનાવવામા આવે તે ઘડો.

માટીનો પર્યાય છે. ઘડો ભાંગી જાય છે તેના કટકા થઈ જાય તે કટકા પર્યાય છે. આમ પર્યાયની અપેક્ષાએ વસ્તુ નાશવાન [illegible] થયા [illegible] છે.

હવે સમજાશે કે દ્રવ્યમાં નિત્યપણું અને અનિત્યપણું [illegible] છે. તેમાં નિત્યપણું એટલે ગુણ અને અનિત્યપણું તે પર્યાય. આમ ગુણ અને પર્યાયથી યુક્ત હોય તેને દ્રવ્ય [illegible] છે.

ણતિરૂપ છે અને વ્યવહાર કાળ, સૂર્યચંદ્રાદિના ભ્રમણથી ઉત્પન્ન થયેલો છે.

વ્યતીત થયેલ અનંત સમયો તથા ભવિષ્યના અનંત સમયોની અવિદ્યમાનતા હોવાથી વિદ્યમાન તો એક વર્તમાન સમય જ છે, માટે કાળદ્રવ્ય વર્તમાન એક સમયરૂપ છે જેથી સંખ્યાથી એક છે, પણ વ્યવહારથી તો સમય, આવલિ ઇત્યાદિ અનેક ભેદની અપેક્ષાએ અનેક છે ક્ષેત્રથી, નૈશ્ચયિક કાળ લોકાલોક પ્રમાણ છે. અને વ્યવહારિક કાળ તે અઢી દ્વીપ બે સમુદ્ર પ્રમાણ છે આ બન્ને પ્રકારના કાળ અનાદિ કાળથી છે અને અનંત કાળ સુધી રહેવાના છે. કાળ તે વર્ણાદિ રહિત હોવાથી અરૂપી છે

(૬) ચેતના લક્ષણયુક્ત તે જીવાસ્તિકાય છે. ચેતના તે ઉપયોગ સમજવો ઉપયોગ બે પ્રકારનો છે. (૧) જ્ઞાનોપયોગ અને (૨) દર્શનોપયોગ.

જીવ તે અમૂર્ત છે, પણ વ્યવહારની અપેક્ષાએ કર્માધીન હોઈ મૂર્તિમંત કહેવાય છે. ચૌદ રજ્જુપ્રમાણ લોકાકાશ ક્ષેત્રમાં જ અસ્તિત્વ ધરાવવાવાળા તે જીવો અનંતાનંત સંખ્યા પ્રમાણ છે અલોકાકાશમાં તો આકાશ સિવાય અન્ય કોઈ દ્રવ્ય નહિ હોવાથી જીવનું અસ્તિત્વ પણ ત્યાં ન હોય લોકાકાશમાં જીવાસ્તિકાય અનાદિ કાળથી છે અને અનંતકાળ સુધી રહેવાવાળા છે વર્ણાદિ રહિત છે આકારથી ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓ વિચારીએ તો વિચિત્ર આકારના છે પરંતુ એક જીવ પોતાની અવગાહના સમાન લોકાકાશ પ્રમાણ ફેલાવવાના સામર્થ્યવાળો છે

પૂર્વોક્ત છ દ્રવ્યોના [illegible] સ્વરૂપ વિના કોઈ [illegible] આત્મ છે તેના [illegible] છે તેના [illegible] [illegible] છે [illegible] અને આત્મના [illegible]

[illegible] અને [illegible]

સંજ્ઞાને પામી શકે છે. એટલે પુદ્ગલદ્રવ્ય તે સ્કંધરૂપે અને પરમાણુ રૂપે એમ બન્ને રૂપે હોય છે.

જે દ્રવ્ય સ્કંધરૂપે હોય યા સ્કંધરૂપે થવાની શક્તિ વાળુ હોય ‘તે જ દ્રવ્યને’ અસ્તિકાય કહેવાય છે. પાંચ મૂળભૂત દ્રવ્યો અસ્તિકાય છે, અને છઠ્ઠુ કાળદ્રવ્ય તે અસ્તિકાય નથી. કેમકે કાળના અવિભાજ્ય અંશરૂપ વર્તમાન સમય વિનષ્ટ થયા પછી જ બીજો સમય આવે છે. એક સમય સાથે અન્ય સમયનુ મિલન થતુ નથી

સ્કંધ બે જાતના છે. (૧) જન્ય અને (૨) અનાદિ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાયના સ્કંધ અનાદિ છે. તે ચારમા પ્રથમ ત્રણ દ્રવ્યના સ્કંધ એકેક જ છે અને જીવાસ્તિકાય તો જગતમા અનંતા હોવાથી તેના સ્કંધો પણ અનંત છે. પણ દરેક જીવનો સ્કંધ અને હવે પછી આગળના પ્રકરણમા કહેવાતા તેના ગુણ અને પર્યાય વગેરે સ્વતંત્ર છે આ ચારે દ્રવ્યોમા સ્કંધના અવિભાજ્ય અંશરૂપ એક પણ પ્રદેશની ન્યૂનાધિક્તા, કોઈ કાળે થઈ નથી, થવાની નથી, અને થતી પણ નથી. એટલે તે સ્કંધો. તે તે પ્રદેશયુક્ત અને તેટલા તેટલા જ પ્રદેશયુક્ત રહેવાના હોઈ શાશ્વત (સદાકાલિન) છે.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના સ્કંધો જન્ય છે, અને અનંતાનંત છે કારણ કે પુદ્ગલનું લક્ષણ જ પૂરણ અને ગલન હોઈ તેના સ્કંધોમાં પરમાણુઓની સંખ્યામાં ન્યૂનાધિક્તા થતી

[illegible]

દરેક સમયે દરેક દ્રવ્યમાં તેના ગુણોની હાનિ અને વૃદ્ધિ થાય છે. એટલે અમુક દ્રવ્ય વિવક્ષિત સમયે જેવા પર્યાયવાળું હતું, તેવા જ પર્યાયવાળું રહે તો પણ ગુણોમાં તો હાનિ અને વૃદ્ધિ થાય જ છે. જેમકે પુદ્ગલ દ્રવ્યના અમુક વિવક્ષિત એક પરમાણુમા જેટલા અંશવાળા વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ, વિવક્ષિત સમયે છે, તેનાથી બીજે સમયે વર્ણમાં યા ગંધમાં યા રસમા કે સ્પર્શમા કંઈપણ ફેરફારી થાય જ. વિવક્ષિત સમયે જે વર્ણ અનંત અંશવાળો હતો, તે જ વર્ણ અનંતમા ભાગ જેટલો ન્યૂન થઈ જાય અથવા તો વર્ણ મૂળથી જ બદલાઈને કાળો હોય તો શ્વેત થાય અને શ્વેત હોય તો પીત થાય. યાવત્ કોઈપણ જુદા વર્ણવાળો થઈ જાય જો જુદા વર્ણવાળો ન થાય તો તે વર્ણના અંશ ઓછાવત્તા થાય. હવે જો વર્ણ મૂળથી ન બદલાયો અને અંશ પણ ઓછાવત્તા ન થાય તો વર્ણની માફક ગંધ બદલાય. અથવા ગંધ ઓછોવત્તો થાય કદાચ વર્ણ અને ગંધ એ બન્ને કાયમ રહે તો રસ બદલાય અથવા ઓછોવત્તો થાય, અને વર્ણ-ગંધ અને રસ એ ત્રણે ન બદલાય તો અંતે સ્પર્શ તો અવશ્ય બદલાય કે ઓછોવત્તો થાય જેથી વિવક્ષિત પરમાણુ વિવક્ષિત સમયથી બીજે સમયે હાનિ-વૃદ્ધિવાળો હોય એ નિશ્ચિત છે હવે જો બીજે સમયે તો [illegible] ઘટે તો કેટલે અંશે ઘટે? અને વધે તો કેટલે અંશે વધે? તે જાણવા માટે જૈનશાસ્ત્રમાં છ પ્રકારની હાનિ અને છ પ્રકારની વૃદ્ધિ કહી છે એટલે ધારો કે વિવક્ષિત પરમાણુ પ્રથમ સમયે સર્વોત્કૃષ્ટ શ્યામ વર્ણવાળો છે, તે

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

તેમજ વિણસવું તથા મનના પર્યાયનું જે ક્ષણક્ષણ ઉપજવુ અને વિણસવું તે ક્રમભાવી પર્યાય કહેવાય છે

એ રીતે એક દ્રવ્યની અંદર અનંતા પર્યાયો થવાનો સંભવ છે. તે તમામ પર્યાયોનું (૧) વ્યંજનપર્યાય અને (૨) અર્થપર્યાય, એમ બે રીતે વર્ગીકરણ થઈ શકે છે જે સદૃશપરિણામપ્રવાહ કોઈપણ એક શબ્દનો વાચ્ય બની વ્યવહાર્ય થાય છે, અર્થાત્ જે પદાર્થની સાથે દીર્ઘકાળ સુધી અનુગત રહે છે, યા ત્રણે કાળ રહે છે, તે પર્યાયને 'વ્યંજનપર્યાય' કહેવાય છે.

વ્યજનપર્યાયોના અનેક અવાતર પર્યાયો પૈકી જે પર્યાય અંતિમ હોવાથી અવિભાજ્ય હોય, અથવા જે અવિભાજ્ય નહિ છતાં પણ અવિભાજ્ય જેવો ભાસે તે 'અર્થપર્યાય' કહેવાય છે.

દીર્ઘકાળ પર્યંત વર્તતો પર્યાયનો પ્રવાહ તે 'વ્યંજન પર્યાય' અને વર્તમાન કાળ પૂરતો જ, યા ક્ષણમાત્ર સ્થાયી તે 'અર્થપર્યાય' છે.

દૃષ્ટાંત તરીકે જીવદ્રવ્યના સ સારીત્વ, મનુષ્યત્વ, પુરુષત્વ, બાલત્વ, આદિ અનેક ભેદોરૂપ પર્યાયની નાનીમોટી અનેક પરંપરાઓ છે. તેમાં જ્યારે મનુષ્યરૂપે જન્મ લેવાય છે, ત્યારે જન્મથી માડી મરણ સુધી તે જીવ 'મનુષ્ય મનુષ્ય' એવા શબ્દથી વ્યવહારાય છે. તેથી મનુષ્યરૂપ સદૃશપર્યાય પ્રવાહ એ જીવનો 'વ્યંજનપર્યાય' છે અને એ મનુષ્યરૂપ સદૃશપ્રવાહમા બાલ્ય, યુવાન, વૃદ્ધત્વ આદિ, અગર તેથી

[illegible] ને અન્ય પર્યાયો જોડ્યા છે. તે બધા અર્થ પર્યાયો [illegible] છે [illegible] પ્રકારે [illegible] ને [illegible] પ્રમાણ પર્યાયોના [illegible] નાશથી ને [illegible] પ્રમાણ પર્યાયોના [illegible] પ્રકાર [illegible] છે [illegible] ભિન્ન ભિન્ન [illegible] [illegible]

જ્ઞાન ભિન્ન હોવાનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ હોવાથી, શુદ્ધ ગુણમાં પણ અર્થપર્યાય હોવાની માન્યતા યથાર્થ છે. માટે કેવલજ્ઞાન–દર્શન તે વ્યંજનપર્યાયના હિસાબે "સાદિ અપર્યવાસિત" અને અર્થપર્યાયના હિસાબે "સાદિ સપર્યવાસિત" કહેવાય છે. કારણ કે કેવળરૂપ પર્યાય ધ્રુવ રહેવા છતાં પ્રતિક્ષણ જ્ઞાન દર્શનપર્યાય તે ઉત્પત્તિ અને નાશને પામતો જ રહે છે

(૮) સમય–સમયનું કેવલજ્ઞાન ભિન્ન હોવાનું નિરૂપણ સ્પષ્ટ છે તો પછી મતિ આદિ જ્ઞાનોમાં પણ સમય સમયની ભિન્નતા હોવાનું સ્પષ્ટ છે. એટલે મતિ આદિ જ્ઞાનોનો (કેવલજ્ઞાન સિવાય) ક્ષણ માત્ર સ્થાયી જે પર્યાય તે અશુદ્ધ ગુણ અર્થપર્યાય કહેવાય છે હવે પુદ્ગલદ્રવ્ય અંગે વિચારતાં.

(૧) પુદ્ગલનો જે અવિભાજ્ય પરમાણુ તે પુદ્ગલનો 'શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય" છે

(૨) દ્વયણુક વગેરેથી બનેલો પુદ્ગલસ્કંધ તે પુદ્ગલનો "અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન" પર્યાય છે.

(૩) એક પરમાણુ દ્રવ્યમાં વર્તતો ક્ષણમાત્ર સ્થાયી પર્યાય તે પુદ્ગલનો "શુદ્ધ દ્રવ્ય અર્થ" પર્યાય છે.

(૪) દ્વયણુકાદિ સ્કંધમાં વર્તતો ક્ષણમાત્ર સ્થાયી પર્યાય તે પુદ્ગલનો 'અશુદ્ધ દ્રવ્ય અર્થ પર્યાય" છે.

(૫) પરમાણુ દ્રવ્યમાં એક વર્ણ-ગંધ-રસ અને અવિરુદ્ધ બે સ્પર્શ જે છે, તે પુદ્ગલનો "શુદ્ધ ગુણ વ્યંજન" પર્યાય છે.

[illegible]

[illegible]

આ શ્લોકાનુસારે જીવ, મનુષ્યાદિ ગતિમાં પુરૂષરૂપે જન્મ્યો છે, તે જન્મથી આરંભીને મરણપર્યંત પુરૂષ કહેવાય છે અને તેમાં બાળ-યુવાન-વૃદ્ધ વગેરે પર્યાયો છે, તેને 'અર્થ પર્યાય' કહી શકાય છે. અહિં બાળ-યુવાન-વૃદ્ધ પર્યાય તે ક્ષણમાત્ર સ્થાયી નથી, પણ દીર્ઘકાળ સ્થાયી છે. છતાં વધુ દીર્ઘકાળ સુધી રહેવાવાળા મનુષ્યત્વરૂપ પર્યાયનો વ્યાપ્ય હોવાથી મનુષ્યત્વ પર્યાયના કાળની અપેક્ષાએ અલ્પ કાળ સ્થાયી બનતો હોવાથી તેને "અર્થ પર્યાય" કહી શકાય છે.

વસ્તુસ્વરૂપ કથનમાં કહેનારના દ્રષ્ટિકોણનો ખ્યાલ હોય તો જ તે કથન યથાર્થસ્વરૂપે સમજી શકાય. નહિંતર સમજવામાં ભ્રમ પેદા થાય. એક ક્ષણ માત્ર રહેનાર પર્યાયને જ અર્થપર્યાય ગણાય છે. તે કથન ઋજુસૂત્ર નયના મતે સમજવાનું છે

હવે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય, એ ત્રણે અખંડ અને એકરૂપ હોવાથી તેમાં શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજનપર્યાય તો સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે તથા તેમાં શુદ્ધ દ્રવ્ય અર્થપર્યાય, તે કેવલજ્ઞાનમાં જણાવેલ અર્થપર્યાય પ્રમાણે સમજી લેવુ. નિરપેક્ષપણે તો આ ત્રણે શુદ્ધ દ્રવ્ય છે. પરંતુ ઘટાકાશ, પટાકાશ, ઈત્યાદિ રીતે તે તે દ્રવ્યોને સાપેક્ષ કરીને, વિવિધ વસ્તુને ગતિ-સ્થિતિ અને અવકાશ પ્રાપ્ત કરવા સમયે સહાયકારી બનવા દ્વારા તેના ખંડ પાડી શકાય છે. તે ખંડરૂપ ત્રણે દ્રવ્યો અશુદ્ધ ગણી તેમાં રહેલા પર્યાયો

અર્થ—એક સમયમાં એક દ્રવ્યમાં બહુપણ ઉત્પાદો હોય છે. વિનાશો પણ ઉત્પાદ જેટલા જ હોય છે અને સ્થિતિઓ પણ તેટલી જ સામાન્યરૂપે નિયત છે ઉપર મુજબ કોઈ પણ એક દ્રવ્ય, વિવક્ષિત એક જ સમયમા સહભાવી અનંત પર્યાયરૂપે પરિણમવા ટાઇમે એકજ સાથે પૂર્વવર્તી અનંત નાશો, અને ઉત્તરવર્ત્તી અનંત પર્યાયોના અનંત ઉત્પાદો તેમા વર્તતા હોય જ છે. એ પ્રમાણે વિશેષરૂપે પરિણામ પામતું તે દ્રવ્ય અનંત સામાન્યરૂપે સ્થિત હોઈ અનંત સ્થિતિઓ ધારણ કરે છે. આ હકિકતને એક જીવ દ્રવ્ય દ્વારા "સન્મતિ પ્રકરણ"મા સિદ્ધ કરી છે.

काय-मय-वयण-किरिया, रूवाद गई विसेसओ वावि।
संजोय भेयओ जाणणाय, दविवस्स उप्पाओ ॥ ३।४७॥

અર્થ—શરીર, મન, વચન, ક્રિયા, રૂપ આદિ અને ગતિના વિશેષથી તેમજ સયોગ વિભાગથી અને જ્ઞાનના વિષયત્વથી દ્રવ્યનો ઉત્પાદ છે.

સંસારી જીવોના પર્યાયોમા કેટલાક પર્યાયો પૌદ્ગલિક અને કેટલાક પર્યાયો આત્મિક હોય છે. આ બન્ને પ્રકારના પર્યાયો જીવના જ પ્રયત્નજન્ય હોઈ તેમાના પૌદ્ગલિક પર્યાય માત્ર પુદ્ગલાશ્રિત જ નથી અને આત્મિક પર્યાયો પણ કેવલ, ચેતનાશ્રિત જ નથી. પરંતુ તે બન્ને પ્રકારના પર્યાય પુદ્ગલ અને ચેતન ઉભયાશ્રિત કહેવાય છે જેમકે મનોવર્ગણાના, વચનવર્ગણાના અને કાયવર્ગણાના પુદ્ગલ સ્કંધો જીવદ્વારા ગ્રહણ કરાયા બાદ તેનું મન-વચન અને કાયારૂપે

યોગ્યતા હોઈ શકે છે, તે જ પર્યાયોને પામવાની યોગ્યતા અન્ય પાંચ દ્રવ્યમાં પણ હોઈ શકે તેવું નથી. જેમ દરે દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે, તેમ દરેક દ્રવ્યના પોતપોતાના ગુણ અને પર્યાયો પણ સ્વતંત્ર છે. જે ગુણ કે જે પર્યાય જે જાતિના મૂળ દ્રવ્યમાં હોઈ શકતો હોય, તે ગુણ કે તે પર્યાય તે જાતિના જ મૂળ દ્રવ્યમાં હોઇ શકે. પરંતુ અન્ય જાતિના મૂળ દ્રવ્યમાં હોઇ શકે નહિ. જેમકે જીવના જે ગુણ અને પર્યાયો છે, તે જીવ દ્રવ્યમાં જ હોઈ શકે છે. અને પુદ્ગલના જે ગુણ અને પર્યાયો છે તે, પુદ્ગલ દ્રવ્યમા જ હોઈ શકે

પ્રકરણ ૯ મું

ઈશ્વર જગતનો કર્તા નથી

[illegible]

ઉત્પાદ અને વ્યય (વિનાશ)ની સ્પષ્ટ સમજણ માત્ર જૈન-દર્શનને માન્ય હોવાથી જ જૈનદર્શન ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદી નથી જન્ય પદાર્થનો ઉત્પાદ અને વિનાશ તે ઇશ્વરાધીન યા ઈશ્વર પ્રયત્નજનિત હોવાનું જૈનદર્શનને માન્ય નથી. જૈનદર્શન તો કહે છે કે જન્ય પદાર્થનો ઉત્પાદ અને વિનાશ જો ઈશ્વરાધીન હોય તો સઘળા ઉત્પાદ અને વિનાશ પ્રયત્નજન્ય જ હોત. પરંતુ કેટલાકમા વૈસ્રસિકપણું સ્વાભાવિકપણું પણ જોવામા આવે છે, એટલે ઈશ્વરકર્તૃત્વની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી.

વળી પ્રાયોગિક યા પ્રયત્નજન્ય પદાર્થો અંગે પણ જૈનદર્શનની માન્યતા એવી છે કે તેમાં કોઈ પણ પ્રાણીનો પ્રયત્ન તો અવશ્ય છે, પરંતુ સઘળા પ્રાયોગિક ઉત્પાદ અને વિનાશમાં કોઈ એક અમુક જ પ્રાણીનો પ્રયત્ન નહિં હોતાં અન્ય અન્ય પ્રાણીનો વિવિધરીતે પ્રયત્ન હોય છે. જગતમા વાદળા, આકાશીરંગ વગેરે કેટલાક પદાર્થો સિવાય અન્ય જે કોઈ પદાર્થો પૃથક્ પૃથક્રૂપે અને મિશ્રસ્વરૂપે દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તે સઘળા પદાર્થો કોઈને કોઈ પણ પ્રાણીના પ્રયત્ન જન્ય જ છે જેમકે કાચની બનાવટ રેતીમાથી થાય છે, પરંતુ રેતી એ પૃથ્વીકાય જીવોનો શરીરસમૂહ હોઈ તે પ્રત્યેક શરીરની ઉત્પત્તિ, વૈસ્રસિકપણે પરિણામ પામેલ પુદ્ગલ દ્રવ્યમાંથી પૃથક્ પૃથક્ પૃથ્વીકાયી જીવોના પ્રયત્ન વડે જ થયેલી છે આ હકીકત જૈનશાસ્ત્રોમાં દર્શાવેલ વિવિધ પૌદ્ગલિક વર્ગણાઓના અને નામકર્મની પ્રકૃતિઓના સ્વરૂપને જાણવાથી જ સમજી શકાય છે

[illegible]

જીવના સુખદુ ખરૂપ પર્યાયોની ઉત્પત્તિ કરવામાં અસમર્થ છે. અને તેમાં પણ અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણા નહિ હોતાં, કર્મથી સર્વથા મુક્તજીવોની અપેક્ષાએ પણ જેમા કંઈક વિશેષતા છે, એવા ઈશ્વરની પ્રેરણા જ માનવી જોઈએ. માટે જીવોના પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશમાં પણ ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદ માનવો જોઈએ.'

જૈનદર્શન કહે છે કે, 'કર્મ એ પુદ્ગલ છે ચેતનની સાથે સંબંધને નહિ પામેલ પુદ્ગલો, જીવને અનુગ્રહ કે ઉપઘાત કરવાને અસમર્થ છે. જેમ બાટલામાં ભરીને રાખી મૂકેલ શરાબ યા રાખી મૂકેલ બ્રાહ્મીપ્રમુખ ઔષધિ તે જીવને ઉપઘાત કે અનુગ્રહ કરવામાં અસમર્થ હોઈ મદ્યપાન અને બ્રાહ્મીનું સેવન કરનાર જીવ જ ઉપઘાત કે અનુગ્રહને પામી શકે છે તેવી રીતે જીવના પ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલ કાર્મણ વર્ગણારૂપ પર્યાયને પામેલ પુદ્ગલો જ જીવ સાથે ક્ષીરનીરવત્ યા લોહાગ્નિવત્ સંબંધને પામી, કર્મપર્યાયે પરિણમી, અમુક સમય બાદ જ જીવને અનુગ્રહ કે ઉપઘાત કરવામા સમર્થ છે તે અનુગ્રહ કે ઉપઘાત સમયે જીવ વિવિધ અવસ્થારૂપ પર્યાયને પામે છે. વળી જેમ મદ્યપાન કે બ્રાહ્મીપ્રમુખ ઓષધિઓના સેવન બાદ તેનાથી થતી અસર પ્રગટ થવામા, યા તો કોઈ ગરમ ચીજ ખાધા બાદ તડકામા ઊભા રહેનાર માણસને તરસ લાગવામા કોઈની પણ પ્રેરણાની જરૂર નથી તેમ જીવદ્વારા સ્વપ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલા કર્મપુદ્ગલોના ફળને ભોગવવા ટાઈમે અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણાની જરૂર જ હોઈ શકતી નથી એટલે કર્મના

[illegible]

[illegible]

જીવના સુખદુ:ખરૂપ પર્યાયોની ઉત્પત્તિ કરવામાં અસમર્થ છે. અને તેમાં પણ અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણા નહિ હોતા, કર્મથી સર્વથા મુક્તજીવોની અપેક્ષાએ પણ જેમાં કંઈક વિશેષતા છે, એવા ઈશ્વરની પ્રેરણા જ માનવી જોઈએ. માટે જીવોના પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશમાં પણ ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદ માનવો જોઈએ.'

જૈનદર્શન કહે છે કે, 'કર્મ એ પુદ્ગલ છે ચેતનની સાથે સંબંધને નહિ પામેલ પુદ્ગલો, જીવને અનુગ્રહ કે ઉપઘાત કરવાને અસમર્થ છે. જેમ બાટલામાં ભરીને રાખી મૂકેલ શરાબ યા રાખી મૂકેલ બ્રાહ્મીપ્રમુખ ઔષધિ તે જીવને ઉપઘાત કે અનુગ્રહ કરવામાં અસમર્થ હોઈ મદ્યપાન અને બ્રાહ્મીનું સેવન કરનાર જીવ જ ઉપઘાત કે અનુગ્રહને પામી શકે છે. તેવી રીતે જીવના પ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલ કાર્મણ વર્ગણારૂપ પર્યાયને પામેલ પુદ્ગલો જ જીવ સાથે ક્ષીરનીરવત્ યા લોહાગ્નિવત્ સંબંધને પામી, કર્મપર્યાયે પરિણમી, અમુક સમય બાદ જ જીવને અનુગ્રહ કે ઉપઘાત કરવામાં સમર્થ છે તે અનુગ્રહ કે ઉપઘાત સમયે જીવ વિવિધ અવસ્થારૂપ પર્યાયને પામે છે વળી જેમ મદ્યપાન કે બ્રાહ્મીપ્રમુખ ઔષધિઓના સેવન બાદ તેનાથી થતી અસર પ્રગટ થવામાં યા તો કોઈ ગરમ ચીજ ખાધા બાદ તડકામાં ઊભા રહેનાર માણસને તરસ લાગવામાં કોઈની પણ પ્રેરણાની જરૂર નથી તેમ જીવદ્વારા સ્વપ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મપુદ્ગલોના ફળને ભોગવવા વખતે અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણાની જરૂર જ હોઈ શકતી નથી. એટલે કર્મના

[illegible]

જીવના સુખદુઃખરૂપ પર્યાયોની ઉત્પત્તિ કરવામાં અસમર્થ છે. અને તેમાં પણ અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણા નહિ હોતા, કર્મથી સર્વથા મુક્તજીવોની અપેક્ષાએ પણ જેમાં કંઈક વિશેષતા છે, એવા ઈશ્વરની પ્રેરણા જ માનવી જોઈએ. માટે જીવોના પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશમાં પણ ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદ માનવો જોઈએ.'

જૈનદર્શન કહે છે કે, 'કર્મ એ પુદ્ગલ છે. ચેતનની સાથે સંબંધને નહિ પામેલ પુદ્ગલો, જીવને અનુગ્રહ કે ઉપઘાત કરવાને અસમર્થ છે. જેમ ખાટલામાં ભરીને રાખી મૂકેલ શરાબ યા રાખી મૂકેલ બ્રાહ્મીપ્રમુખ ઔષધિ તે જીવને ઉપઘાત કે અનુગ્રહ કરવામાં અસમર્થ હોઈ મદ્યપાન અને બ્રાહ્મીનું સેવન કરનાર જીવ જ ઉપઘાત કે અનુગ્રહને પામી શકે છે. તેવી રીતે જીવના પ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલ કાર્મણવર્ગણારૂપ પર્યાયને પામેલ પુદ્ગલો જ જીવ સાથે ક્ષીરનીરવત્ યા લોહાગ્નિવત્ સંબંધને પામી, કર્મપર્યાયે પરિણમી, અમુક સમય બાદ જ જીવને અનુગ્રહ કે ઉપઘાત કરવામા સમર્થ છે તે અનુગ્રહ કે ઉપઘાત સમયે જીવ વિવિધ અવસ્થારૂપ પર્યાયને પામે છે વળી જેમ મદ્યપાન કે બ્રાહ્મીપ્રમુખ ઔષધિઓના સેવન બાદ તેનાથી થતી અસર પ્રગટ થવામાં, યા તો કોઈ ગરમ ચીજ ખાધા બાદ તડકામા ઊભા રહેનાર માણસને ગરમ લાગવામાં કોઈની પણ પ્રેરણાની જરૂર નથી તેમ જીવદ્વારા સ્વપ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મપુદ્ગલોના ફલને ભોગવવા ટાઇમે અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણાની જરૂર જ કોઈ રીતની નથી એટલે કર્મના

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ઔપાધિક કર્મ જ છે. કર્મ બિલકુલ હટી જવાથી પણ જીવ અને ઈશ્વરમાં જો વિષમતા રહેતી હોય તો મુક્તિનો કંઈ અર્થ જ નથી. માટે કર્મવાદને માન્ય રાખનારે તો કર્મવાદ અનુસારે માનવું જ જોઈએ કે જીવ અને ઈશ્વરમાં વિષમતાની સીમા કર્મસંબંધ સુધીની જ હોઈ ઈશ્વર અને સંસારિક પ્રાણીઓમાં, સમગ્ર સંસારી પ્રાણીઓની વિચિત્રતામાં, તથા વળી એક જ સંસારી પ્રાણીમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન સમયે બાહ્ય અને આંતરિક પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશરૂપ અવસ્થામાં જે ભિન્નતા જોવામાં આવે છે, તે ભિન્નતાનું કારણ જીવના વિવિધ પ્રકારે થતા પ્રયત્નજન્ય કર્મનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ઔદાયિક અને ક્ષાયિકભાવ છે એટલે જીવની દરેક અવસ્થા પોત પોતાના જ પ્રયત્નજન્ય અને અન્ય કોઈની પણ પ્રેરણાના આલંબન રહિત જ છે.

કર્મથી સર્વથા મુક્ત બની પરમાત્મા યા ઈશ્વરપણું પ્રાપ્ત કરનાર જીવમાં પણ ષડ્વિધ હાનિવૃદ્ધિરૂપ જે અગુરૂલઘુપર્યાય વર્તે છે, તે હાનિવૃદ્ધિ પણ, તે તે પર્યાયને ધારણ કરનાર તે તે મુક્તજીવોના જ પ્રયત્નજન્ય હોય છે. કોઈ વિવક્ષિત મુક્તજીવના તે અગુરૂલઘુપર્યાયમાં કોઈ અન્ય મુક્તજીવનો પ્રયત્ન નહિ વર્તતાં તે જ મુક્તજીવનો પ્રયત્ન તેમાં વર્તતો હોય છે. સંસારી જીવોમાં વર્તતા પર્યાયો તથા પુદ્ગલદ્રવ્યના પ્રાયોગિક (પ્રયત્નજન્ય) પર્યાયો તે સંસારી જીવોના જ પ્રયત્નજન્ય હોય છે. પુદ્ગલદ્રવ્યના ત્રિકાલિક સર્વ પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશમાં વર્તતા પ્રયોગ તે

ફરી જે વખતે તે વસ્તુથી છૂટો પડ્યો તે વખતે તે વસ્તુના પર્યાયનો વ્યય થયો, અને બીજી વસ્તુમાં જઈ પરિણમ્યો તે વસ્તુના પર્યાયનો ઉત્પાદ થયો. એમ હજી અનંતકાળ જશે તો પણ પરમાણુઓ તો તે ના તે જ રહેશે. એ રીતે એકેક પુદ્ગલ પરમાણુઓ એકેકી વસ્તુમા અનંતી અનંતીવાર જુદા જુદા ભાવે પરિણમ્યા છે. તેથી અનંતીવાર તે તે વસ્તુનો પર્યાય થયો

આ પ્રમાણે એક એક વસ્તુમાં થતા પર્યાયરૂપ પરિવર્તનમાં અનેક પરિવર્તનો મનુષ્યાદિ પ્રાણીવર્ગના પ્રયત્નની અપેક્ષાપૂર્વકના પણ હોઈ શકે છે અને પ્રયત્નની અપેક્ષા વિનાનાં પણ હોય છે. મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓના પ્રયત્નની અપેક્ષાવિનાનાં પરિવર્તનો તે જડતત્વોના વિવિધસ્વરૂપે થતા સંયોગોથી ઉપજતા, વેગ આદિ શક્તિઓથી બનતાં રહે છે પત્થર આદિ ચીજોના એકઠા થવાથી નાના મોટા ઢગલા યા પર્વતો બની જવું, જુદા જુદા સ્થળોના પાણીપ્રવાહો એકત્ર થવાથી નદીરૂપે બની જવું, વરાળનું પાણીરૂપે વરસવું અને પાણીનું વરાળરૂપે બની જવું, ઇત્યાદિ પરિવર્તનો તે પ્રાણીવર્ગના પ્રયત્નની અપેક્ષા ગણ્યા વિનાના દૃષ્ટાંતરૂપે છે. તેમા સામાન્ય પ્રાણી કે ઈશ્વરાદિ કોઈ પણ ચેતન તત્વના પ્રયત્નને અવકાશ છે જ નહિ, એ સ્પષ્ટ હકિકત છે

હવે પુદ્ગલદ્રવ્યના જે પરિવર્તનો ચેતનદ્રવ્યના પ્રયત્નની અપેક્ષાપૂર્વક થનાર છે, તે પરિવર્તનરૂપ પર્યાયોમા કર્મ પુદ્ગલથી સંબંધિત બની રહેલા સંસારી જીવોનો જ

જૈનદર્શન તો કહે છે કે જે ધર્મશાસ્ત્રોમાં પૌદ્ગલિક, બાહ્ય, આધિભૌતિક, પદાર્થોને કેવલ ઉપાધિરૂપ અને સંસાર રૂપ મનાય છે, તે ધર્મશાસ્ત્રો પ્રત્યે શ્રદ્ધા રાખનારાઓએ પરમેશ્વની મહત્તા આદિ ભૌતિક પદાર્થોના સર્જક અને વિસર્જનકમાં નહિ માનતાં આત્મદર્શન અને આત્મસ્વરૂપના આવિર્ભાવક તરીકે જ માનવી ઉચિત છે.

જીવ અને જગત તો અનાદિકાળથી છે જ. એને ભગવાન જેવુ કોઈ ઉત્પન્ન કરનાર છે જ નહિં. જો ભગવાને આપણને ઉત્પન્ન કર્યાનું માનીએ તો ભગવાનને કોણે ઉત્પન્ન કર્યા ? અને જો ભગવાન અનાદિકાળથી હોય તો તેણે જગતને અને જીવને શા માટે ઉત્પન્ન કર્યાં ?

પોતપોતાના આત્મામાં સત્તારૂપ રહેલ પુદ્ગલવિપાકી કર્મપ્રકૃતિઓ વડે તે કર્મપ્રકૃતિઓને ધારણ કરનાર આત્મા પોતાના જ માટે શરીર રચના કરી શકે છે. જગતમા વસ્તુ માત્રને બનાવવારૂપ જગતકર્તૃત્વ તરીકે ઇશ્વરને ગણવા તે વ્યાજબી નથી. શરીર બનાવવામાં ઇશ્વરનો કે બીજા કોઇનો પ્રયત્ન કે પ્રેરણા નથી જ. પ્રયત્ન માત્ર છે તે તે શરીરને ધારણ કરેલ જીવનો જ. આ હકિકત બુદ્ધિગમ્ય અને વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધ છે. આટલું અહિ પ્રસંગોપાત વિચારાયું છે. હવે આગળના પ્રકરણમાં પદાર્થવિજ્ઞાનની હકિકત અંગે પુદ્ગલ પદાર્થની હકિકત વિચારશે.

યુક્ત હોય. એવા પદાર્થોને જ રૂપી પદાર્થ કહેવાય દરેક રૂપી પદાર્થો માત્ર રૂપયુક્ત જ, યા ગંધયુક્ત જ, યા રસયુક્ત જ, સ્પર્શયુક્ત જ નહિં હોતાં રૂપાદિ ચારેયથી યુક્ત હોય. આવા રૂપી પદાર્થોના પણ સંપૂર્ણ અને અબાધિતપણે આવિષ્કારક તો વીતરાગ સર્વજ્ઞો જ હોઈ શકે. છદ્મસ્થ મનુષ્યોની તો રૂપીપદાર્થ અંગેની પણ આવિષ્કાર શક્તિ અપૂર્ણ હોય છે. માટે રૂપીપદાર્થની સ્વરૂપવિચારણા પણ સર્વજ્ઞકથિત આગમ અનુસારે જ અહિં કરવાની છે.

દરેક રૂપીપદાર્થમાં, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ ચારે હોવા છતાં દરેક વસ્તુઓમાં વર્ણાદિ ચારેનું અસ્તિત્વ સરખા અંશયુક્ત જ હોય, કે દરેક રૂપીપદાર્થો અન્યોન્ય એક જેવા જ વર્ણાદિવાળા અગર સમાન અંશયુક્ત વર્ણાદિવાળા હોય એવું નિયત નથી. જૈનદર્શન તો કહે છે કે જગતમાં વર્તતા અનેકાનેક રૂપીપદાર્થના અણુઓમા અને સ્કંધોમા વર્ણાદિ ચારેયનું અસ્તિત્વ ષડ્ગુણ હાનિવૃદ્ધિ રૂપે હોય છે

કેટલાક પદાર્થો એવા પણ હોય છે કે તેના વર્ણાદિ ચારેમાંની કોઈ એક યા બે યા ત્રણ અને કોઈકના તો ચારે પણ ઈન્દ્રિયગમ્ય બની શકતા નથી વર્ણાદિ ચારે હોવા છતા પણ ઇન્દ્રિયગમ્ય નહિ બની શકવાનુ કારણ તે તે વિષયોની ન્યૂનતા છે

વર્ણાદિને જાણી શકવાનું સાધન ઈન્દ્રિયો છે. માટે ઈન્દ્રિયો જાણી શકે તેટલા જથ્થા પ્રમાણ જ વર્ણાદિ વિભાગો

છે. તે સૂંઘ્યા બાદ જ એક બીજાથી પ્રેમ કરે છે. તે સૂંઘવા દ્વારા જાણી લે છે કે તે આપસમાં પોતાના વંશના છે કે બીજાના વંશના છે. વળી સાંભળવાની ઈન્દ્રિય પણ કુતરાને બહુ તેજ હોય છે. એક કુતરું તે મનુષ્યની અપેક્ષા દશગણું અધિક દૂરથી સાંભળી શકે છે. કેટલેક ઠેકાણે ચોરોના સગડ, હોશિયાર પગીદ્વારા પણ નહિં મેળવી શકાતાં ગુન્હાહિત જગ્યા પર કુતરાને લઈ જવાય છે. તે જગ્યાને તે કુતરૂં પોતાની નાસિકા વડે સૂંઘી લે છે અને ગંધને સૂઘતો સૂંઘતો તે કુતરો, ગુન્હેગાર જ્યા હોય છે ત્યા સુધી પહોંચી ગંધ વડે તે ગુન્હેગારને ઓળખી લઇ આપણને બતાવી દે છે આ રીતે હમણાં જ જાન્યુઆરી સન ૧૯૬૪ માં 'ડોર્મન પ્રિન્સર જાતની જર્મની વંશની કુતરી બ્લેકીએ રતલામ-ગોધરા વિભાગ રેલ્વે લાઈનના પાટાની ફિશપ્લેટો કાઢનારને સફળતાપૂર્વક શોધી કાઢયો છે' આ કુતરી મુંબઈ રેલ્વે પોલીસખાતા પાસે છે. આ સમાચાર અમદાવાદથી નીકળતા દૈનિક પત્ર સંદેશમા પ્રગટ થયા હતા.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે કેટલાક પદાર્થોમા રહેલ વર્ણાદિને આપણે જાણી શકતા નહિ હોવા છતા અન્ય પ્રાણીઓ કે જેને જે ઈન્દ્રિય જે વિષયગ્રાહ્યમા વધુ સતેજ હોય છે, તેને તે વિષય જલ્દી ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય બને છે

વાયુ આપણા શરીરને સ્પર્શે છે, ત્યારે તેના શીત યા ઉષ્ણ સ્પર્શનો આપણને ખ્યાલ આવે છે પણ તેના રૂપનો

એક માત્ર પુદ્‌ગલદ્રવ્યના જ પર્યાય સ્વરૂપે છે. તે બધામાં મૂળ દ્રવ્યરૂપે તો પુદ્‌ગલદ્રવ્ય જ છે.

જ્ઞાની પુરૂષોએ દરેક રૂપી પદાર્થ (પુદ્‌ગલ)ને વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ એ ચારે યુક્ત કહ્યા છે તે બરાબર છે. છદ્મસ્થ મનુષ્યો દ્વારા થતા પદાર્થ વિજ્ઞાનના આવિષ્કારો માત્ર પુદ્‌ગલ દ્રવ્યના જ હોઈ શકે તેમાં પણ ગમે તેવી સતેજ ઇંદ્રિયોવાળા પ્રાણીને પણ બિલકુલ ઇંદ્રિયગ્રાહ્ય ન થઈ શકે તેવા અતિ ન્યૂન વર્ણાદિયુક્ત અવસ્થા સ્વરૂપે વર્ત્તતા પુદ્‌ગલદ્રવ્યને આવિષ્કારિત કરવાની શક્તિ છદ્મસ્થ મનુષ્યોમાં હોઈ શકતી નથી. અને તેથી જ દૃશ્ય જગતનું ઉપાદાન કારણ, સર્વજ્ઞદર્શન સિવાય અન્ય કોઈ દર્શનમાં કે છાદ્મસ્થિક વિજ્ઞાનમા ઉપલબ્ધ થઈ શકતું નથી. તો પછી અરૂપી પદાર્થોના વાસ્તવિક અને સંપૂર્ણ સ્વરૂપના ખ્યાલને તો સર્વજ્ઞદર્શન સિવાય ક્યાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય ? અહિં આ કથન સર્વજ્ઞ દર્શન પ્રત્યેના દૃષ્ટિરાગથી નથી પણ સત્યની ગવેષણા પૂર્વકનું અને બુદ્ધિગમ્ય છે જૈનદર્શનના દ્રવ્યાનુયોગના આ પુસ્તકને પૂર્વગ્રહના ત્યાગ પૂર્વક આદ્યંત વાંચનારને તે અવશ્ય સમજાશે

દૃશ્ય જગતનું ઉપાદાન કારણ પરમાણુ હોવા છતા પણ ફક્ત એક જ પરમાણુ દૃશ્ય વિશ્વનુ ઉપાદન કારણ બની શકતો નથી. કેટલી સંખ્યાપ્રમાણ અણુસમૂહ સ્વરૂપે બની ગયેલ પુદ્‌ગલ પદાર્થ, દૃશ્ય જગતનું પ્રારંભિક ઉપાદાન કારણ હોઈ શકે તેની વિસ્તૃત સમજ સર્વજ્ઞદર્શનમાં કહ્યા મુજબ આગળ વિચારશુ, પરંતુ છદ્મસ્થ પ્રાણીઓને ઇંદ્રિયગમ્ય બની શકતી

જગતમાં નાના મોટા જે પદાર્થ નેત્રદૃશ્ય છે, તે જૈન દર્શનની દૃષ્ટિએ તો સ્કંધ જ છે.

સ્કંધની બાબતમાં એક વાત ખાસ યાદ રાખવી જરૂરી છે કે જેમ એક કરતાં વધુ એવી કોઈ પ્રકારની સંખ્યા પ્રમાણ પરમાણુના એકીભાવને સ્કંધ કહેવાય છે, તેમ વિવિધ સ્કંધોના પણ એકી ભાવને તથા સ્કંધોમાંથી એક કરતા અધિક એવી ગમે તે સંખ્યા પ્રમાણ એકીભાવ પરમાણુવાળા જેટલા ટુકડા તૂટી જઈ અલગ પડે છે તે સર્વને પણ સ્કંધ કહેવાય છે. આધુનિક વિજ્ઞાન જેને અણુ, પરમાણુ, પ્રોટોન, ન્યૂટ્રોન અને ઇલેક્ટ્રોન કહે છે તે સર્વ જૈનદર્શનની માન્યતાનુસાર તો સ્કંધ જ કહેવાય છે.

આવા પૌદ્‌ગલિક સ્કંધોનું અસ્તિત્વ જગતમા વિવિધ સ્વરૂપે વર્ત્તતું હોવાથી વ્યવહારમાં તે ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞાઓથી ઓળખાય છે.

પદાર્થનું અવસ્થાન્તર થવાથી તેમાં શક્તિનું પણ રૂપાન્તર થાય છે. એટલે પદાર્થની અવસ્થાન્તર દશામાં વર્ત્તતી પદાર્થ શક્તિ અનુસાર તે પદાર્થ ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞાથી વ્યવહારાય છે સર્વજ્ઞ ભગવતોએ વસ્તુની આ રીતની યથાર્થ સંજ્ઞાઓને પૃથક્ પૃથક્ સ્વરૂપે નહિ વર્ણવતા, બાહ્ય દેખાતા સર્વ રૂપીપદાર્થોને માત્ર પુદ્‌ગલ સંજ્ઞાથી જ પ્રતિપાદન કરેલ છે. કારણ કે ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞાથી વ્યવહાર્ય થતા જગતના સર્વ રૂપી પદાર્થોમા મૂળ દ્રવ્યરૂપે તો પૌદ્‌ગલિકતા જ શાશ્વત છે પદાર્થોની ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞાઓ તો પુદ્‌ગલદ્રવ્યની ભિન્ન

જ પરમાણુ પુદ્‌ગલ તે સ્કંધપર્યાયને પામે છે. પરસ્પર ગુંથાઈ ગયા વિના અંતર વિના પણ માત્ર પરસ્પર સ્પર્શીને રહેલ પરમાણુ સમૂહને સ્કંધ કહી શકાય નહિં. આ પ્રમાણે વિવિધ સ્કંધનો પણ એકીભાવ થવાથી એક સ્કંધરૂપે બની રહેવામાં ઉપર મુજબ જ સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષસ્પર્શનો નિયમ સમજવો.

પુદ્‌ગલનો પરસ્પર ગુંથાઈ જવારૂપ બન્ધ તે ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. (૧) જીવના પ્રયત્ન વડે થયેલો બન્ધ, (૨) જીવના પ્રયત્ન વિના સ્વાભાવિક થયેલ બન્ધ અને (૩) જે બન્ધ થવામાં જીવપ્રયોગ અને સ્વાભાવિકપણું બન્નેનો સંયોગ હોય. આ ત્રણે પ્રકારોને શાસ્ત્રીય ભાષામાં અનુક્રમે (૧) પ્રયોગકૃત બન્ધ (૨) વિશ્રસાબંધ અને (૩) મિશ્રબંધ કહેવાય છે. જીવમાત્રમાં શરીરોનું થતુ નિર્માણ તે પ્રયોગકૃત બંધથી થયેલું હોય છે. ઉલ્કાપાત, વાદળા, ઇન્દ્રધનુષ વગેરે વિશ્રસા બંધથી થાય છે. માણસો મકાન બનાવે, વાસણો બનાવે ઇત્યાદિ મિશ્રબંધથી થયું ગણાય છે. બંધ તે પરમાણુ સાથે પરમાણુનો પણ થાય સ્કન્ધનો અને પરમાણુનો પણ થાય તથા સ્કન્ધ અને સ્કન્ધનો પણ થાય તેમા ગમે તે રીતે થતા બંધ તો ઉપર મુજબ સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શથી જ જાણવો

સ્કન્ધમાંથી પુદ્‌ગલપરમાણુનું છૂટું પડવું તેને ભેદ કહેવાય છે સ્કન્ધમાથી છૂટો પડતો તે ભાગ એક પરમાણુરૂપે હોય અને એક કરતા વધુ સંખ્યા પ્રમાણ પરમાણુ સમૂહરૂપે પણ હોય અર્થાત્ સંઘાતરૂપે હોય

મૌલિક રસ પાંચ પ્રકારે, અને મૃદુ-કઠિન-ગુરુ-લઘુ-શીત -ઉષ્ણ-સ્નિગ્ધ-રુક્ષ એમ સ્પર્શ આઠ પ્રકારે કહ્યો છે

છૂટક એક પરમાણુ પુદ્‌ગલોમાં તો પાંચ વર્ણમાંથી કોઈ એક વર્ણ, બે ગંધમાંથી કોઈ એક ગંધ. પાંચ રસમાંથી કોઈ એક રસ, અને રુક્ષ યા સ્નિગ્ધમાંથી કોઈ એક તથા શીત યા ઉષ્ણમાંથી કોઈ એક, એમ બે સ્પર્શ હોય છે. આ ઉપરથી એમ પણ કહી શકાય કે પુદ્‌ગલમાં મૌલિક સ્પર્શ તો સ્નિગ્ધ-રુક્ષ-શીત અને ઉષ્ણ એ ચાર જ છે. કારણ કે મૃદુ-કઠિન-ગુરુ અને લઘુ એ ચાર સ્પર્શોમાંથી તો એક પણ સ્પર્શ, પરમાણુપુદ્‌ગલમાં તો હોતો જ નથી. સ્કંધ પુદ્‌ગલદ્રવ્યમાં તો વિવિધ પરમાણુ પિંડીભૂત થયેલ હોવાથી કોઈ પણ એક સ્કંધ તે પાંચે વર્ણ, બન્ને ગંધ, પાંચે રસ અને આઠે સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. પરંતુ સ્પર્શમાં એક અપવાદ છે કે સ્થૂલ સ્કંધમાં જ આઠે સ્પર્શ હોય સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સ્કંધ તો શીત-ઉષ્ણ તથા સ્નિગ્ધ-રુક્ષ એ ચાર સ્પર્શયુક્ત હોઈ શકે એટલે સ્પર્શની અપેક્ષાએ ચતુસ્પર્શી સ્કંધ અને અષ્ટસ્પર્શીસ્કંધ એમ સ્કંધની બે જાતો હોય

પોતાની જાતિનો (પુદ્‌ગલપણાનો) ત્યાગ કર્યા વિના પ્રાયોગિક ક્રિયા આદિથી ઉત્પન્ન થવાવાળો પુદ્‌ગલદ્રવ્યનો જે પર્યાય (અવસ્થા) તે પુદ્‌ગલ પરિણામ કહેવાય છે

અને તેટલા પરમાણુઓના સંઘાતપણાથી બનેલ કોઈ પણ એક સ્કંધ કે સંઘાતભાવે ગયેલ અનંતસ્કંધો [illegible]

શક્તિઓને વિશ્વના પ્રાણિજીવનમાં અનુકુળ યા પ્રતિકૂળ બની શકતી જીવો અનુભવે છે, તેવા શક્તિવંત પુદ્ગલપર્યાયોને જ મનુષ્ય અમુક પદાર્થ સ્વરૂપે પીછાણે છે. બાકી એવા અનેક શક્તિવંત પુદ્ગલપર્યાયો પણ હોઈ શકે છે કે જેનો દુન્યવી જીવો પરિચય પણ પામી શકતા નથી કયા કયા દ્રવ્યમાં કેવા કેવા પ્રકારના પર્યાયોને પામવાની યોગ્યતા રહેલી છે અને તે પર્યાયોની પ્રગટતા તે તે દ્રવ્યમા કેવી રીતે થવા પામે એ રીતના ત્રિકાલિક પર્યાયોના જ્ઞાનને જીવ કેવળ ઇંદ્રિયો દ્વારા કે બુદ્ધિ દ્વારા જ ધરાવી શકતો નથી. તેની પરિપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં તો આત્મશક્તિની સપૂર્ણ ઉજ્જવલતા જોઈએ અને તેવી સંપૂર્ણ ઉજ્જવલતાના ધારક તો ચાર ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરનાર કેવલજ્ઞાની પરમાત્મા જ હોય

વિશ્વમા વિવિધ પુદ્ગલ પર્યાયો પૈકી કેટલાક પર્યાયો એવા છે કે ઇંદ્રિયગોચર થઈ શકતા હોવા છતાં પણ વર્તમાન વિજ્ઞાન ક્ષેત્રમા પદાર્થ સ્વરૂપે નહિ મનાતાં કેવળ શક્તિ સ્વરૂપે જ મનાતા હતા. પરંતુ આઇન્સ્ટાઇનના સાપેક્ષવાદ સિદ્ધાંતની પ્રરૂપણા વૈજ્ઞાનિકોમા સ્વીકાર્ય થયા બાદ કેવળ શક્તિરૂપે જ મનાતાં તે સ્વરૂપો પણ વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં પદાર્થ તરીકે સ્વીકૃત થયાં છે આવા પદાર્થો તે શબ્દ અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, આતપ ઇત્યાદિ છે તેમાં પ્રથમ શબ્દ અંગે વિચારીએ

ભિન્નમાન અણુઓના ધ્વનિરૂપ પરિણામને શબ્દ કહેવાય

શબ્દપુદ્ગલો તથાસ્વભાવથી તેવા પ્રકારના મન્દ પરિણામવાળા થઈ જતા હોવાથી પોતાના વિષયનું શ્રોત્રજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ થતા નથી. વળી શ્રોત્રેન્દ્રિયનું પણ તેવા પ્રકારનું વધારે અદ્ભુત બળ નથી કે જેથી વધુ આગળથી આવેલા શબ્દોને સાંભળે. બાકી કોઈ સાધન દ્વારા તો બાર યોજન કરતાં દૂરનો શબ્દ પણ સાંભળી શકાય છે.

શ્રોત્રેન્દ્રિય તે સ્પૃષ્ટ અને પ્રવિષ્ટ શબ્દને જ સાંભળે છે, એ રીતના જૈનશાસ્ત્રના કથનથી શબ્દનું પૌદ્ગલિકપણું સિદ્ધ થાય છે.

નૈયાયિકો શબ્દને આકાશનો ગુણ કહે છે તે સિદ્ધ થઈ શકતું નથી કારણ કે આકાશ તે સર્વ વ્યાપી હોવાથી શબ્દ જો આકાશનો ગુણ હોય તો નજીકના કે દૂરના શબ્દને સાંભળવામા ફેર પડવો ન જોઈએ

શબ્દ એ પદાર્થ (પુદ્ગલ) હોઈ તે ચૌદરાજ પ્રમાણ પૂર્ણ લોકાકાશ (બ્રહ્માંડ)મા ચારે તરફ ફેલાઈ શકે છે ઘ્રાણેન્દ્રિયાદિના વિષયભૂત દ્રવ્ય કરતા શબ્દદ્રવ્ય તે સૂક્ષ્મ અને ઘણા છે તેમજ તે તે ક્ષેત્રમાં રહેલ શબ્દ યોગ્ય અન્ય દ્રવ્યને વાસિત કરનાર છે શબ્દ યોગ્ય પુદ્ગલો સૂક્ષ્મરૂપે પણ આખા બ્રહ્માંડમા ભરેલા છે તેના ઉપર શબ્દરૂપે પરિણમેલ પુદ્ગલની અસર થાય છે અને જેમ પાણીના એક ઠેકાણેથી ઉત્પન્ન થયેલ તરંગ આગળના પાણીમાં નવા તરંગ ઉપજાવે છે, તેમ શબ્દનાં પુદ્ગલો પણ તરંગોરૂપે થતા દૂર

કોઈ વિશેષ ધ્વનિથી તમામ સેનાનો સંહાર થઈ શકવાની હકિકત આજે કેટલાકને આશ્ચર્યજનક લાગે એવી છે. પરંતુ પ્રબળ ધ્વનિ દ્વારા શત્રુસેનાનો સંહાર થઈ શકે તેવા ધ્વનિનો આવિષ્કાર કરવાનો પ્રયત્ન આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોએ પણ પ્રારંભ્યો છે. અંબાલા (પંજાબ) થી પ્રકાશિત ૭ માર્ચ ૧૯૫૨ ના દૈનિક પત્રક (Tribune) માં 'સેના સંહારનું નવીન શસ્ત્ર' શિર્ષક લંડનના એક સમાચાર અંગ્રેજી ભાષામા છપાયા હતા. તે અંગ્રેજી લેખનો સાર નીચે મુજબ હતો 'શું ! ધ્વનિ દ્વારા સેનાનો સંહાર થઈ શકે છે? એ એક પ્રશ્ન છે. તેના ઉપર આજના યુદ્ધ વૈજ્ઞાનિકો તર્ક-વિતર્ક કરી રહ્યા છે. મનુષ્યના કાનોની સ્વરતંત્રીયોની શક્તિ બહારના તીવ્ર ધ્વનિ તરંગથી મૃત્યુકારી સિદ્ધ થઈ શકે છે તેમા લેશ માત્ર સંદેહ નથી પરંતુ તમામ સેનાને ધ્વનિ તરંગો દ્વારા નષ્ટ કરી શકાય એવા મશીન પણ શું તૈયાર કરી શકાય છે?

આ પ્રમાણે ગતયુદ્ધમાં તીવ્ર ધ્વનિ તરંગોની મૃત્યુકારક શક્તિ ઉપર વિચાર કરાયો હતો. અને એક અમેરિકી પત્રિકા અનુસાર તો એક અંગ્રેજે અતિધ્વનિકારક મશીનનો નમૂનો પણ તૈયાર કર્યો હતો તે મશીન એવું હતું કે સેનાનો નાશ કરી શકાય.

અમેરિકી વૈજ્ઞાનિકોએ એક એવી ખોજ તો કરી લીધી છે કે સાધારણ તીવ્ર ધ્વનિતરંગ પણ ઉંદર તથા કિડીઓ માટે મૃત્યુકારક છે એક અમેરિકી કોલેજમાં સમ્પાદિત

વાળા ધ્વનિ આંદોલનનો ઉપયોગ બે અમેરિકન ડોકટરોએ શોધી કાઢયો છે, એમ, યેઈલ વિદ્યાપીઠની તબીબી શાળા જણાવે છે. આ ડોકટરોએ પથરીમાં કાણું પાડી તેને તોડી નાખવા માટે ઉચ્ચગતિવાળા અવાજનાં મોજાનો ઉપયોગ કર્યો છે

અવાજના પ્રબળ મોજાંઓમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબની અદ્ભુત શક્તિ વૈજ્ઞાનિકોને જેમ જાણવા મળી છે. તેમ ઓછી ધ્રુજારીવાળા મોજાંઓની શક્તિઓના ઉપયોગથી કાળમીંઢ પથ્થર જેવા સખતમાં સખત ખડકને પણ તોડી નંખાય તેવા મશીનો તૈયાર કરવામાં વૈજ્ઞાનિકો સફળ બન્યા છે

ધ્વનિ તરંગો ચક્ષુથી દેખાતાં નહિ હોવા છતાં પ્રાણીઓના શરીરમા પ્રવેશી હાનિકારક કેવી રીતે બની શકતા હશે? તે શંકાનું સમાધાન અણુઓંબના સ્ફોટથી થતી હાનિકારક ક્રિયાથી સ્પષ્ટ રીતે થઈ શકે છે.

અણુઓમ્બના સ્ફોટથી યુરેનિયમ અથવા પ્લુટોનિયમ ધાતુના અણુઓનો સ્ફોટ થતાં તેમાંથી કિરણોત્સર્ગ થાય છે, આપણે અગ્નિ પાસે બેસીએ તો તેમાથી ગરમીના કિરણો મોજારૂપે પ્રસરે છે, પણ આપણે તે જોઈ શકતા નથી કિરણોત્સર્ગ પણ જોઈ શકાતાં નથી. પરંતુ તેમની પ્રકૃતિ વિચિત્ર છે. તેઓ માણસ યા કોઈપણ જીવ કે વનસ્પતિને સ્પર્શ કરે એટલે તેના શરીરમા ઉતરી જાય, અને શરીરના કોષોનુ વિસર્જન કરવા માંડે આથી તેનું મૃત્યુ થાય શરીરમા તે હાડકાની અંદર છેક ઉતરી જાય છે

અન્નામલાઈ યુનિવર્સિટીમાં થોડાક વૃક્ષ-વેલાને વાયો લિન તથા સિતારના સંગીત ધ્વનિનો લાભ અમુક વખત સુધી રોજ સવાર-સાંજ આપવામાં આવેલો, અને તે જ પ્રકારના બીજા થોડાક-વૃક્ષવેલાને એ જ સ્થિતિમાં પણ સંગીત વિહોણા રાખવામાં આવેલા. થોડાક મહિનાને અંતે બન્ને જૂથના વિકાસમાં સ્પષ્ટ ફેર પડેલો દેખાયો. સંગીત ધ્વનિ સ્પર્શિત વેલ-વૃક્ષ વધારે સારા ખીલી ઉઠયા હતાં. વિજ્ઞાનની પરિભાષામાં સંગીતથી વનસ્પતિના 'પ્રોટોપ્લાઝમ'ની ગતિ ઝડપી બનતાં એ જલદી તથા વધારે સારી રીતે ખીલી ઉઠે છે સવારે અને સાંજે સંગીતનું પાન કરાવવામાં આવે તો વનસ્પતિની સુસ્તી દૂર થાય છે, અને દોઢથી ડબલ પ્રમાણમાં ઓકસીજનનો ઉચ્છ્વાસ કરે છે. કયા પ્રકારના વૃક્ષને કયા પ્રકારનો સંગીતધ્વનિ અનુકૂળ બને છે, તે હજી જાણી શકાયું નથી અત્યાર સુધીમાં ગ્રામોફોન રેકોર્ડ, વીજળીની ઘંટડી, ઘોંઘાટકારી અવાજ, વિવિધ વાદ્યોના ધ્વનિ, નૃત્યના ઘુઘરાનો રણકાર, વગેરે અનેક પ્રકારના સુરા અને બેસુરા અવાજોની અજમાયશ થઈ છે, એ ઉપરથી અત્યાર સુધીમાં માત્ર એટલું જાણી શકાયું છે કે, મોટા ભાગના વૃક્ષોને વાયોલિન અથવા સિતારના જેવા તીખા અને બારીક સ્વર વધારેમાં વધારે પ્રિય લાગે છે. બીજા કેટલાક પ્રયોગો પરથી એમ જણાયું છે કે વનસ્પતિને હળવુ સંગીત કે ફિલ્મી ગીતો કરતા શાસ્ત્રીય સંગીત વધારે અનુકુળ પડે છે

જો કોઈ વનસ્પતિને વધારેમાં વધારે અનુકૂળ સંગીત

છે. અંધારાનો પડદો પાતળો હોય તો નજીકની ચીજો ઝાંખા દેખાય છે. પરંતુ દૂરની વસ્તુ જોવામાં વચ્ચે અંધારાનો જાડો પડદો આડો આવી જવાથી તે વસ્તુ જરા પણ દેખાતી નથી માટે અંધારૂં એ પુદ્‌ગલરૂપ છે. સૂર્ય કે ચંદ્રાદિકના પ્રકાશને લીધે વિશ્વમાં ભરેલાં પુદ્‌ગલોનો તેજસ્વી પરિણામ થાય છે, અને દરેક પુદ્‌ગલ ચમકે છે એ પ્રકાશના જવાથી પુદ્‌ગલોનો જથ્થો કાળા પરિણામને પામે છે. તે જથ્થાનું નામ જ અંધારૂં છે. તેનો રંગ કાળો દેખાય છે. તેનો ગંધ-રસ-સ્પર્શ તે અવ્યક્ત હોય છે. 'પ્રકાશનો અભાવ' તે અંધારૂં છે, એ જાતની નૈયાયિકાદિકોની માન્યતા અવૈજ્ઞાનિક છે. અંધકારના પુદ્‌ગલો ઔષધ તરીકે પણ મદદ કરતા હોય છે. માટે અંધારૂં એ કાળા રંગે પરિણમેલા પુદ્‌ગલ અણુઓનો જ જથ્થો છે. સૂર્ય–દીપક–અગ્નિ આદિ પ્રકાશક પદાર્થોનો કિરણપ્રવાહ તે પ્રકાશકોમાથી અનુક્રમે નીકળતા પ્રકાશકિરણો સાથે જ્યા સુધી સંબંધિત રહે છે, ત્યાં સુધી તે પ્રકાશિત રહી અન્ય પદાર્થના રૂપને જોવામાં ચક્ષુધારક પ્રાણીઓને સહાયક બને છે. પરંતુ પ્રકાશક પદાર્થ દૂર હટી જાય છે, અથવા તેના આડે કોઇ આવરણ આવી જાય છે, ત્યારે આવરણ આવી ગયાના પહેલાનાં પ્રસરિત કિરણ અણુઓનું અંધકાર અણુઓમા પરિવર્તન થઇ જાય છે એટલે પ્રસરિત કિરણ અણુઓ નષ્ટ થતા નથી પણ, પ્રકાશસ્વરૂપ પુદ્‌ગલ પર્યાયમાથી પલટો પામી અંધકારસ્વરૂપ પુદ્‌ગલપર્યાયને પામતા હોવાથી પદાર્થના રૂપને જોવામાં પ્રાણીઓને સહાયક બની શકતાં નથી.

શબ્દ અને અંધકારની માફક છાયા પ્રતિબિંબને પણ

તે છાયા પુદ્ગલો દિવસે અભાસ્વર (અન્યને પ્રકાશિત નહિ કરનાર) વસ્તુમાં પડેલાં હોય તો તે સ્વસંબંધી દ્રવ્યની આકૃતિને ધારણ કરતાં શ્યામ રૂપે (કંઈક કૃષ્ણ રૂપે) પરિણત થાય છે. અને રાત્રે કૃષ્ણ રૂપે પરિણત થાય છે આ વાત દિવસે સૂર્યના કિરણો પ્રસરે છે ત્યારે, અને રાત્રે ચન્દ્રના પ્રકાશમા પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. તે છાયા પુદ્ગલો આરિસાદિ ભાસ્વર (અન્યને પ્રકાશિત કરનાર) દ્રવ્યોમાં પ્રતિબિંબિત થયેલાં સ્વસંબંધી દ્રવ્યના આકારને ધારણ કરતા, તથા સ્વસંબંધી દ્રવ્યમા કૃષ્ણ–નીલ–શુક્લ કે પીત, જેવા પ્રકારનો વર્ણ હોય તેવા રૂપે પરિણમે છે, અને તેઓની આરિસા વગેરેમા ઉપલબ્ધિ થાય છે, એ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે જે વસ્તુનાં છાયા પુદ્ગલો આરિસામા સંક્રમીને પોતાના(અર્થાત્ વસ્તુના) વર્ણરૂપે અને આકારરૂપે પરિણમે છે, તે જ વસ્તુની તેમા ઉપલબ્ધિ થાય છે, તો પણ તે પુદ્ગલો પ્રતિબિંબ શબ્દ વાચ્ય છે આ ઉપરથી સમજાય છે કે અભાસ્વર પદાર્થમા પડેલી છાયા તે દિવસે કંઈક કૃષ્ણ રૂપે અને રાત્રિએ કૃષ્ણ રૂપે હોય છે અને ભાસ્વર પદાર્થમા પડેલી છાયા તે વસ્તુના પોતાના જ વર્ણ જેવી હોય છે. જે આરિસાદિમાં વસ્તુનાં છાયા પુદ્ગલો સંક્રાન્ત થાય છે તે આરિસાદિમા જ તે વસ્તુની ઉપલબ્ધિ (પ્રત્યક્ષતા) થાય છે, ભીન્તમાં થતી નથી. કોઈને અંતરે ન હોય અથવા અતિ દૂર ન હોય એવાં જ સ્થૂલ દ્રવ્યોના કિરણો આરિસા વગેરેમાં સંક્રાન્ત થાય છે

આજે તો અતિ દૂર અને અન્ય પદાર્થોના અંતરે

હોય છે કે આપણે તેને જોઈ શકતા નથી. તો પણ તે પુદ્‌ગલ સ્કંધોનો સમુદાય, પ્રકાશાદિના નિમિત્ત દ્વારા અગર કોઈ વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો દ્વારા તદાકાર પિંડિત થઇ જાય છે, ત્યારે આપણે તેને જોઈ શકીએ છીએ અને તેને છાયા યા પ્રતિબિંબના નામે ઓળખીએ છીએ પ્રતિબિંબ યા છાયા સ્વરૂપે પિંડિત બની રહેલ અને પિંડિત થયા પહેલાં ફુવારાની ધારની માફક છૂટા છૂટા વહી રહેલ તે સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલ સ્કંધોની પ્રાણીઓ ઉપર સારી યા નરસી અસર થઈ શકતી હોવાથી પણ તે પુદ્‌ગલસ્વરૂપ હોવાનું નક્કી થાય છે

પદાર્થમાથી ફુવારાની માફક વહેતા સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલ સ્કંધોને કોઈક લોકો ઓજસ–આભા–પણ કહે છે અગ્રેજીમા તેને મેગ્નેટીઝમ અથવા મેગ્નેટીક ફ્લ્યુઈડ કહે છે. તે વિશ્વના સ્થૂલ પરિણામી પદાર્થોમાંથી નજરે ન દેખાય તેવું પાણી યા વીજળી જેવું વહેતું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય છે

કેટલીક વસ્તુઓમાંથી વહેતા એ દ્રવ્યને આપણે આપણી સુંઘવાની ઈન્દ્રિયથી જાણી શકીએ છીએ કપુર અને હિંગ તે આપણાથી દસ હાથ છેટે પડ્યા હોય તો પણ તેમાંથી વહેતા દ્રવ્યના ગુણથી નાક વડે આપણે તેને જાણી શકીએ છીએ આવી રીતે લાકડું, લોઢું, પથ્થર ગમે તે વસ્તુમાંથી દ્રવ્ય તો નીકળ્યા જ કરે છે પણ તે દ્રવ્યની સુગંધને આપણું નાક જાણી શકતુ નથી માટલામાં ભરેલી સાકરને આપણું નાક ન જાણી શકે, પણ કીડીનું નાક જાણી લે છે આવી રીતે માણસ, ઘોડો, ગાય, બિલાડી, કુતરો, પોપટ અને



એ છે કે એ ઝેર શરીરમાં ૧૦૦ ડીગ્રીએ ઉકળતા પાણીમાં પણ નાશ પામતું નથી ગરમીમાં રાખ્યા પછી કે પાણીમાં ઉકાળ્યા પછી પણ એની વનસ્પતિ સૃષ્ટિ ઉપર ઉગ્ર અસર કરવાની તાકાત જેમની તેમ જ જોવા મળે છે. શરીર સ્વાસ્થ્ય માટે આ ઝેર હાનીકારક છે. તેના સ્પર્શથી જીવનશક્તિનો ક્ષય થાય છે'

રજસ્વલા સ્ત્રી અસ્પૃશ્ય શા માટે ગણાવી જોઇએ? તેની આ એક વૈજ્ઞાનિક આવૃત્તિ છે. પ્રાચીન સંસ્કારને આ માહિતીથી ભારે પ્રમાણભૂત બળ મળે છે

મુંબઇથી પ્રકાશિત 'નવનીત' ગુજરાતી ડાયજેસ્ટ (માસિક)ના સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૨ ના અંકમા 'મક્કા અને કાબા' શિર્ષક લેખમા તેના લેખકે જણાવ્યું હતુ કે, 'મક્કામા રહેલ સંગેઅસવદ' નામે પથ્થર જે મુસલમાનોને પૂજનીય છે, તે મુસલમાનોની માન્યતાનુસાર પ્રથમ દૂધ જેવો સફેદ હતો પરંતુ એક રજસ્વલા સ્ત્રીના સ્પર્શથી કાળો પડી ગયો હતો'

ચન્દન, તુલસી, લીમડો, વડ, પીપળો, આમળા વગેરે તંદુરસ્તી માટે ઉપયોગી માન્યા છે, તેની પાછળ પણ તે તે પદાર્થોમાથી વહેતા પરમાણુનુ તત્ત્વજ્ઞાન છે

એક પાશ્ચાત્ય ડોક્ટરે ભારતમા લીમડાના ઝાડ જોઈ આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું હતું કે, 'આ દેશમાં આવાં ગુણ નાગર વૃક્ષો હોવા છતાં, યુવકો અને બાળકોનું આવડું મોટ

શુદ્ધ ભોજનપાનથી ત્યાગભાવના અને અશુદ્ધ ભોજનપાનથી ભોગ ભાવના, સ્વાર્થભાવના, હિંસા, જૂઠ, ચોરી વ્યભિચાર આદિને પ્રોત્સાહન અને સંવર્ધન મળે છે અને તેથી દેશના નૈતિક પતન થાય છે.

અસ્પૃશ્યતામાં ભોજનપાનની શુદ્ધિનું તત્ત્વ નિહિત રહે છે. માત પિતાઓના રજોવીર્યનો સમ્બન્ધ અને મલ-મૂત્ર–ચર્મ–માંસ–મદિરા આદિના પરમાણુઓમા ગતદિવસ રહેવા પૂર્વક તેમાં જ રાત દિવસ પ્રવૃત્તશીલ રહેવાથી શરીર અને આત્મા બન્નેમાં અમુક અપેક્ષાએ અશુદ્ધિ આવી જવાથી આત્મામા શુદ્ધ ભાવોનો ઉદય હોઈ શકતો નથી એવા અશુદ્ધ ભાવોદયી મનુષ્યના શરીરમાથી પ્રસરતી આભા તેના સંસર્ગમાં આવનારને પણ અશુદ્ધ ભાવોદયી બનાવે છે

ધર્મ એ અવશ્ય આત્માની જ વસ્તુ છે પરંતુ શરીરની સાથે આત્માનો અતિનિકટ સંબંધ છે. આત્મામા કોઈ પણ વસ્તુના પ્રવેશ માટે દ્વારની જરૂરીયાત છે. આત્માનું દ્વાર શરીર છે શરીરમાં થઈને જ આત્મામાં આત્માની દ્વારા કંઈ પણ ધારણ કરી શકાય છે. ધર્મનો અર્થ ધારણ કરવું થાય છે. માટે જ્યારે શરીર ધર્મથી અનુરૂપ હોય ત્યારે જ આત્મા વડે ધર્મ નામની વસ્તુ ધારણ કરી શકાય છે. શરીરરૂપી દ્વાર અશુદ્ધ હોય તો તેમાં થઈને જે ચીજ આત્મામા જાય છે, તે અશુદ્ધ અને અપવિત્ર બની જાય છે અને તેથી આત્માને કોઈ પણ રીતે લાભદાયક થતી નથી માટે માનવુ પડે છે કે આત્માની શુદ્ધિ માટે શરીર શુદ્ધિ

દૂર દૂર ગરમ લાગે અને બીજી વસ્તુને પણ ગરમ કરી શકે છે. અગ્નિની માફક જેનો સ્પર્શ ગરમ હોય તેનો પ્રકાશ તો ગરમ હોય જ તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આ 'આતપ' નામે પરિણામમાં તો ખૂબી એ છે કે તે પરિણામ પામેલા શરીરનો સ્પર્શ શીત છે, અને પ્રકાશ ઉષ્ણ છે. આવો પરિણામ જગતના બીજા કોઈ પ્રાણીઓના શરીરમાં નહિ હોતા માત્ર સૂર્યના વિમાનની નીચે રહેલા બાદર પૃથ્વીકાયના જીવોને જ હોય છે. સૂર્યનુ બિંબ જે આપણે જોઈએ છીએ તે સોના, લોઢા વગેરેની માફક એક જાતની પાર્થિવ રચના છે અને તેમાં સૂર્ય નામની દેવ જાતિ રહે છે. પરંતુ એ પાર્થિવ બિંબમા પૃથ્વીકાય જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ એ બિંબ અસંખ્ય પાર્થિવ જીવોના શરીરના સમૂહરૂપ હોય છે તેમાં મૂળ સ્થાને ગરમી નથી, પણ દૂર દૂર વધારે ને વધારે ગરમી હોય છે જો કે આ એક વિચિત્ર હકીકત છે, પણ તે ખાસ જાણવા જેવી છે. સૂર્યનો તાપ આપણને ઉષ્ણ લાગે છે, પણ શાસ્ત્રકારો આપણને સમજાવે છે કે સૂર્ય પોતે એટલો ગરમ નથી. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે કે કયા સ્વરૂપે વર્તતા પ્રકાશને જૈન સિદ્ધાંતકારે 'આતપ' તરીકે ઓળખાવ્યો છે હવે તે આતપ સ્વરૂપ પ્રકાશ તે એક પદાર્થ અર્થાત્ મેટર સ્વરૂપે કેવી રીતે સાબિત થાય છે, તે વિચારવાનું છે.

એક વાત આધુનિક વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં પણ સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે કે ગુણ તે પદાર્થને આશ્રિત જ હોય. પદાર્થ સિવાય

બીજા ખૂણામાંથી ગુલાબના ફુલની સુગંધ આવવા લાગી. બ્રન્ટન આશ્ચર્ય પામી ગયા. પછી તેમણે રૂમાલના બીજા ખૂણાઓમાં પણ વિવિધ રંગ અને ગંધની ઇચ્છા કરી અને તે પ્રમાણે રંગ તથા ગંધ આવ્યા પણ ખરા !

યોગીરાજે રૂમાલને સ્પર્શ કર્યા વિના જ પોતાના યોગ બળે સૂર્યનાં કિરણોમાંથી રંગ તથા ગંધનું આકર્ષણ કર્યું હતું અને એ રંગ તથા ગંધ અનેક દિવસો સુધી તે રૂમાલમા રહ્યા હતાં. શ્રી બ્રન્ટને પોતે અનુભવેલા આ ચમત્કારનુ વર્ણન પોતાના જાણીતા ગ્રંથમાં કર્યું છે

સૂર્યનાં કિરણો સફેદ પ્રકાશ પાડે છે, પણ એ પ્રકાશ ખરેખર સફેદ નથી. સાત રંગોનો એ મિશ્ર રંગ છે એ હકીકત ત્રણસો વરસ પહેલાં બ્રિટિશ વિજ્ઞાની 'સર ન્યૂટને' સૂર્યકિરણોની આડે ત્રિપાર્શ્વ કાચ ધરીને પૂરવાર કરી આપી હતી. જાબલી, ગળીનો રંગ, વાદળી રંગ, લીલો, પીળો, નારંગી અને રાતો એમ સાત જુદા રંગ સૂર્યકિરણોમા હોય છે વૈજ્ઞાનિકોએ સૂર્યના પ્રકાશની ગતિ સેકન્ડના ૧,૮૬૦૦૦માઇલની જણાવી છે પણ પ્રયોગોએ પૂરવાર કર્યું છે, કે કિરણોના સાતે રંગોની ગતિ સરખી હોવા છતા એના પ્રકાશ મોજાની લબાઇ (વેવ લેન્થ) ઓછી વધતી હોય છે. એક સેન્કડ માટે માપ લેવાતાં આ ખબર પડી અને એમાંથી વિજ્ઞાને નવી દિશા પકડી કે આમાંના એક જ રંગ જુદો વાપરી શકાય કે નહિ ?

વર્તમાન વિજ્ઞાને ખરેખર ! એક અત્યંત તીવ્ર કાંડું

કિરણો અને પરમાણુઓ મારફતે આકર્ષાય છે જેથી તે પાણી તે જાતના રંગનો ગુણ પોતામાં લે છે દરદીને તે પાણી પાવાથી આરામ થાય છે. વળી ચોક્કસ શરીરના ભાગો પર કાચની કેબીન બનાવીને અથવા કાચના કટકા વડે દરદવાળા ભાગ પર તેવા રંગનુ જ અજવાળું સૂર્યના તડકા મારફતે નાખવાથી દરદ સાજું થાય છે. ગરમી ઉત્પન્ન કરનારો રંગ જો શરીરમા ઓછો થઈ જાય છે, તો માનવીને શરદીનું દરદ થાય છે તેવે વખતે ગરમી ઉત્પન્ન કરનારા તે જાતના રંગનું પાણી, યાને તેવી રીતની રંગની બાટલીમાં સૂર્યનો તાપ દેખાડેલું સ્વચ્છ પાણી કે સૂર્યના તેવા રંગના કિરણો મારફતે શરદી દૂર થઈ શકે છે તે જ પ્રમાણે શરદીનો રંગ કમતી થયે, માનવીને ગરમીના દરદો થાય છે એ રીતે જુદી જુદી શારીરિક મુશ્કેલીમા ઘણા રંગના કાચો વપરાય છે પણ મુખ્ય તો ત્રણ છે.

(૧) બ્લુ રંગ–ઘણો જ ઠંડક આપનારો વીજળિક અસરવાળો અને અગન નરમ પાડનારો છે. તથા ગરમીના દરદો પર ઘણો અકસીર છે. જે જુદી જુદી રીતે વપરાય છે બેગ રંગમા લાલ રંગનુ તત્વ આવે છે, જેથી કેટલાક એવા દરદો છે કે જેમા ઠંડકની અગર સાથે સહેજ ગરમી પણ આપવાની જરૂર રહે છે, તેવે વખતે ઘેરો બ્લુ રંગ વાપરવામા આવે છે

(૨) પીળો રંગ–આદતની કબજીયાત મટાડવા માટે ઘણો જ અકસીર છે. એ જ પ્રમાણે –

સૂર્યની શક્તિ આપણા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. એ એક સિદ્ધ થયેલી વાત કહી શકાય છે.

આયુર્વેદમા પણ સૂર્યસ્નાન અને સૂર્ય ચિકિત્સાના પ્રકારો વર્ણવેલા છે સૂર્ય ચિકિત્સાનું આખું શાસ્ત્ર જ ભિન્ન છે. એમાં કઈ રીતે અને કેવા પ્રકારે સૂર્યનાં કિરણોનો શરીરમાં પ્રવેશ કરાવવો, ક્યા સમયે, કેવી રીતે, વગેરે બધું દર્શાવવામાં આવ્યું છે. સૂર્યના કિરણોની ચિકિત્સા દ્વારા સૂર્યનું બળ શરીરમાં દાખલ થાય છે, અને તેના પ્રભાવથી દુષ્ટરોગ તથા ચામડી અને શરીરના જે વિકારો હોય છે, તેનો નાશ થાય છે.

આ પ્રમાણે સૂર્યનુ વિમાન, ગરમી ઉત્પન્ન કરનાર અતિ મૂલ્યવાન રત્નોનું બનેલું હોઈ, આ રત્નોનો પ્રકાશ ફેલાતાં પૃથ્વી ઉપર રહેલા જીવોમાં ઉત્સાહ વધે છે. વનસ્પતિ ખીલી ઊઠે છે ધંધા રોજગાર ચાલુ થાય છે એટલું જ નહિં પણ તે રત્નોના કિરણો દ્વારા હવા શુદ્ધ થાય છે ગરમી મળે છે ગંદકી દૂર થાય છે. સવારે દશ વાગ્યાના સુમારે વરાવવાળા બાળકને સૂર્યનો તડકો શરીર પર પડે તેમ કરવાથી સૂર્યનો તડકો લોહીમાં ભળી રક્તકણ અને શ્વેત કણ વધારે છે. જેથી શરીરમા ચેતના પ્રગટે છે અગ્નિ વધી પાચનક્રિયા વધે છે. લોહીમા ઉષ્ણતા લાવે છે ને કફના દોષને તાડવામાં સહાયભૂત બને છે. બળ, બુદ્ધિ અને આયુષ્ય વધારે છે

આ સૂર્યનાં કિરણો અત્યંત ગરમ છે તેનો તા

દર્શન કથિત 'આતપ' અને 'ઉદ્યોત' શબ્દથી જ સમજી શકાય. અર્થાત્ 'આતપ' શબ્દ તે શીતસ્પર્શી પદાર્થના ઉષ્ણ પ્રકાશનો સૂચક છે, જ્યારે 'ઉદ્યોત' શબ્દ તે શીત સ્પર્શી પદાર્થના શીત પ્રકાશનો સૂચક છે.

વિશ્વમાં કેટલાક પદાર્થોમાંથી તો પ્રકાશનો પ્રવાહ એવી અગમ્ય રીતે વહે છે કે સામાન્ય માણસને તો તે પ્રકાશ જોઈને આશ્ચર્ય જ થાય. અરે! કેટલાક તો તેને ચમત્કાર સ્વરૂપે સમજે. કેટલાક તો તેને કુદરતની અગમ્ય લીલા કહીને જ પતાવી દે. પરંતુ આ બધી રીતના પ્રકાશોનું પ્રગટીકરણ કયા નિમિત્તને પામીને કેવી રીતે થાય છે, તેનું યથાર્થ સ્પષ્ટીકરણ તો કેવળ જૈન દર્શન જ કરી શક્યુ છે

આતમ સ્વરૂપ સૂર્યના પ્રકાશનુ સ્પષ્ટીકરણ વિચારાઈ ગયું. હવે આ લેખમાં ઉદ્યોત સ્વરૂપ પ્રકાશ તે વિશ્વના કયા કયા પદાર્થોમાં હોઈ શકે? તે તે પદાર્થોમાં તે પ્રકાશ શક્તિ કયાંથી આવી? તે સર્વ હકીકત સમજી શકાશે.

દુનિયામા ઘણા ખરા પ્રદેશોમાં પ્રકાશ તેમજ બળતણની શક્તિ મેળવવા માટે વિજ્ઞાને શોધી આપેલી વીજળીનો ઉપયોગ થતો હોય છે. આમ છતાં કેટલાક પછાત રહી જવા પામેલા પ્રદેશોમાં ઘી તેલના કોડિયા બાળીને કે ગેસ તથા કેરોસીનની બત્તી પેટાવીને માણસો પ્રકાશ મેળવે છે આ બધા પ્રકાશો તો ઉષ્ણતા દાયક હોય છે. દુનિયામાં

સમક્ષ ઉભો થયો, ચાલુ યુદ્ધના સમયમા બત્તી મેળવવી અને તેનો ઉપયોગ કરવો એ જોખમી કાર્ય હતું આવા મુશ્કેલ પ્રસંગે કાર્યને પાર ઉતારવા માટે દાક્તરે એક નવો જ ઉપાય શોધી કાઢ્યો, લશ્કરની છાવણીથી થોડે છેટેના વિસ્તારમા જઈ તેણે કેટલીક 'આગ માખીઓને' પકડી પાડી. આ માખીઓને કાચના વાસણમાં પુરવામાં આવી માખીઓનું આ વાસણ ત્યારબાદ દાક્તરે બત્તી તરીકે ઉપયોગમાં લીધું. આ બત્તીની સહાયતાથી જખ્મી બનેલા સૈનિકની વાઢ કાપ કરવામા આવી અને એના પરિણામે પેલા સૈનિકની જીંદગી બચી ગઈ.

ઉપર મુજબ જંતુઓની માફક કેટલાક ફળ-ફૂલાદિ વનસ્પતિઓમાં પણ એવી જ વિચિત્ર ચમક હોવાનું જાણી શકાયું છે. ઓસ્ટ્રેલિયા, દક્ષિણ અમેરિકા, બોર્નિઓ તેમજ અન્ય પ્રદેશોના જંગલોમાં બદામને મળતું આવતું એક વિચિત્ર પ્રકારનું ફળ ઊગે છે આ ફળ પ્રકાશમય હોય છે એમાં જે તેજ ચમકતું હોય છે, તેની તુલના વીજળીના અમુક કેંડલ પાવરના ગોળા સાથે થઈ શકે. જંગલના અંધકાર વચ્ચે દૂર દૂર ઝાડ પર કોઇએ વીજળીક દીવાનાં તોરણ બાંધ્યા હોય એવું દૃશ્ય તેનાથી નજરે પડતું હોય છે. તેની નજીકમાં આવનાર માણસ માટે તે એક માર્ગદર્શક પ્રકાશનું કામ આપે છે એવા થોડાક ફળોને રાતના અંધકારમા એક જગાએ ભેગાં મૂકી કોઈ માણસ તેની નજીક ચોપડી લઈને વાચવા બેસે તો તેને દીવાની જરૂર ન રહે, એટલું તેજ

નાખતા હોય છે એના શરીરની બન્ને બાજુની કોર તેજસ્વી હોય છે. દૂરથી જોનારને એમ જ લાગે કે એની કાળી ચામડીની બન્ને બાજુએ નાના નાના વીજળીના બલ્બો સળગી રહ્યા છે.

કરચલાનું તેજ

માછલાની જેમ કેટલાક કરચલાઓ પણ એવા હોય છે. તેઓના નીચેના ભાગની બે ગ્રંથિઓ રાસાયણિક દ્રવ્યોથી ભરેલી હોય છે જ્યારે એને જરૂર જણાય ત્યારે તે એ પદાર્થને આજુબાજુના પાણીમા ઉડાડીને પાણી સાથે ભેળવી દે છે. તરત જ એ પ્રક્રિયાની એવી અસર પાણીમા ફેલાઈ જાય છે કે નજીકના ભાગમા સમુદ્રનુ પાણી લીલા પ્રકાશથી ચમકી ઊઠે છે જાણે કોઈએ વીજળીની સેર ફેંકી હોય એવી અસર પાણીમા ફેલાઈ જાય છે અને એ રીતે આ કરચલો પોતાના શરીરનો પ્રકાશ સમુદ્રમા ફેલાવે છે આ રીતે જંતુઓ-વનસ્પતિઓ અને માછલા આદિના શરીરમાં આ પ્રકાશ શક્તિ ક્યાંથી આવી ? તે તે જીવોના તે તે શરીરમા આ પ્રકાશ-શક્તિનો નિર્માતા કોણ ? વિશ્વના દરેક જીવોમા આવી પ્રકાશ-શક્તિ કેમ હોઈ શકતી નથી ? આ બધાની સાચી સમજ, આધુનિક વિજ્ઞાન મેળવી શક્યું નથી અને મેળવી શકનાર પણ નથી કોઈ કહેશે કે વિશ્વને આશ્ચર્યમુગ્ધ કરે એવા એવા તો અનેક આવિષ્કારો આધુનિક વિજ્ઞાને કર્યા. તો ઉપરોક્ત રીતે પ્રસરતા પ્રકાશ અંગેની હકીકતની ખોજ વિજ્ઞાન કેમ નહિં કરી શકે? પ્રત્યુત્તરમા એ જ કહેવાનું છે કે

આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોની દૃષ્ટિ જડ-પુદ્ગલ પદાર્થના આવિષ્કાર પૂરતી જ છે. ચેતન પદાર્થના સ્વરૂપ પ્રત્યે હજુ તેમણે લેશ માત્ર પણ પ્રયત્ન કર્યો નથી. ચેતનાવંત જીવ એ એક મૌલિક દ્રવ્ય છે, તે સમજ હજુ આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોમા આવી નથી. એટલે જ્યા ચૈતન્યવત જીવના સત્ય સ્વરૂપની, તેની વિવિધ અવસ્થાની, તથા જીવ સાથે અનાદિકાળથી સબધિત બની રહેલ કર્મઅવસ્થાને પ્રાપ્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યની સમજણ જ નથી, ત્યાં દેહધારી જીવના શરીરમાથી પ્રસરતા ઉપરોક્ત પ્રકાશની સમજણ હોય જ ક્યાથી?

અરે! આત્મા—પુણ્ય-પાપ—પુનર્ભવ—મોક્ષ આદિમા વિશ્વાસ ધરાવનાર કેટલાક આસ્તિક દર્શનકારો પણ ઉપરોક્ત પ્રકાશ અગેની હકીકતને હજુ સમજી શક્યા નથી તો પછી ભૌતિકવાદી વૈજ્ઞાનિકોથી તે વાત સમજી નહિ શકાય તેમા શું આશ્ચર્ય! ઉપરોક્ત જીવોના ઉપરોક્ત રીતે પ્રસરતા પ્રકાશને કેટલાક આસ્તિકો પણ કુદરતની અકળ લીલા યા ચમત્કાર સ્વરૂપે જ સમજે છે, જ્યારે આ હકીકત અગેની અતિ સ્પષ્ટ અને સત્ય સમજ તો જૈન દર્શન જ વિશ્વને આપી શક્યું છે. જૈન દર્શન કહે છે કે જીવોનુ શરીર તે જડપદાર્થની જ એક અવસ્થા છે જેમ જડપદાર્થનો બાહ્ય શરીર સ્વરૂપે જીવની સાથે સયોગ વર્તે છે, તેમ અભ્યતર શરીર સ્વરૂપે પણ તેનો આત્મા સાથે સંબંધ છે એવાં અભ્યંતર શરીરો બે પ્રકારના છે. તે અતિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપી હોઈ દૃષ્ટિગોચર થઈ શકતા નથી એક ભવથી છૂટી અન્ય ભવમા

જવા સમયે બાહ્ય શરીરનો સંબંધ આત્માથી છૂટી જાય છે. પરંતુ અભ્યંતર શરીર તો તે આત્માની સાથે જ જાય છે. જેથી પુન. નવું બાહ્ય શરીર તે આત્મા ધારણ કરે છે બે અભ્યંતર શરીરો પૈકીનું એક અભ્યંતર શરીર 'કાર્મણ' શરીર નામે હોય છે બાહ્ય શરીરનું નિર્માણ તે કાર્મણ શરીરના આધારે જ થાય છે કાર્મણ શરીરનો સંબંધ સર્વથા છૂટી ગયા બાદ આત્મા બાહ્ય શરીરધારી બની શકતો નથી. કાર્મણ શરીર તે વિવિધ સ્વભાવી જડપુદ્ગલના સંગ્રહ સ્વરૂપે હોય છે. બાહ્ય શરીરની વિવિધ રચનામા અને તેની વિવિધ શક્તિના નિર્માણમા કાર્મણ શરીરનાં વિવિધ સ્વભાવી વિવિધ અંગો જ કામ કરે છે

કાર્મણ શરીર એક અવયવી છે અને તેના વિવિધ અંગો તે અવયવ સ્વરૂપે છે તે વિવિધ અંગોને જૈન દર્શનમા કર્મપ્રકૃત્તિ તરીકે ઓળખાવ્યાં છે. આત્માની બાહ્ય અને આંતરિક અવસ્થાની ભિન્નતામા કાર્મણ શરીરના અંગ સ્વરૂપ આ કર્મ પ્રકૃતિઓ જ કારણભૂત છે.

જૈન દર્શનના તત્ત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાત માણસોને આ વિષય ઘણો સમજી શકવામા કઠિનતા છે. જૈન દર્શન કથિત પદાર્થ-વિજ્ઞાનના ગાઢ અભ્યાસીઓને અને તેના સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી સમજનારને જ આ વિષય હૃદયગમ્ય બની શકે છે વિશ્વની વિવિધ વિચિત્રતાનું કારણ ઉપરોક્ત અભ્યાસી જ સફળતા પૂર્વક સમજી શકે છે આ એક મહાન વિજ્ઞાન છે. આ વિજ્ઞાનના આવિષ્કારકો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે આત્માની

અનંત જ્ઞાનાદિ શક્તિને આચ્છાદિત બનાવી રાખનાર જડ-પુદ્ગલના અનાદિકાલિન સંબંધને ખંખેરી નાંખી આત્માના કેવલજ્ઞાન દીપકને પ્રગટ કરનાર આત્માઓ જ સર્વજ્ઞ કહેવાય છે આવા સર્વજ્ઞ પરમાત્માઓ ભૂતકાળમાં અનંત થઈ ગયા છે, અને ભવિષ્યકાળમાં અનંત થશે તેમની સર્વજ્ઞતા તેમના પૂર્વાપર જીવનના ઈતિહાસથી જ સિદ્ધ થાય છે. વિશ્વના કોઈ પણ મનુષ્યને સર્વજ્ઞ તરીકે સ્વીકારી લેવા પહેલા પ્રથમ તેમની કસોટી થયા બાદ જ તેમને સર્વજ્ઞ તરીકે માન્ય રખાય છે. તેમની સર્વજ્ઞતા સત્ય પૂરવાર થયા બાદ તેમના વચનો શ્રદ્ધામય-વિશ્વાસમય જ બને છે. આ સર્વજ્ઞોને જ જૈનદર્શનમાં પરમાત્મા-ઈશ્વર માન્યા છે તે સિવાય કોઈ પણ ઈશ્વર આ વિશ્વમા હોઇ શકતો જ નથી. એટલે જ જૈનદર્શનમાં ઈશ્વરની માન્યતા, સ્તુતિ-પૂજન-ભક્તિ વગેરે જગતકર્તૃત્વને અનુલક્ષીને નહિ સ્વીકારતા વિશ્વની વિચિત્રતાના અને આત્માની અનંતશક્તિના સત્ય સ્વરૂપે દર્શકને જ અનુલક્ષીને છે જૈનદર્શનના પ્રણેતા સર્વજ્ઞો જ હોઈ શકે છે તેમની સર્વજ્ઞતામા જરા પણ ખામી નહિં હોવાથી તેમના વચનો અર્થાત્ તેઓ વડે આવિષ્કારિત તત્વ-જ્ઞાન અર્થાત્ પદાર્થજ્ઞાન સંપૂર્ણ અને શાશ્વત સત્ય છે

ગણધર ભગવાનો (તીર્થંકર દેવોના મુખ્ય શિષ્યો) વડે સંગ્રહિત સર્વજ્ઞ પરમાત્માની વાણી પ્રવાહને આગમ (શાસ્ત્રો) દ્વારા જ સત્ય સ્વરૂપે સમજી શકાતો હોવાથી ઉપરોક્ત કાર્મણ શરીર અંગેની અતિ સ્પષ્ટ હકીકત પણ

—

સર્વજ્ઞોક્ત જૈન સિદ્ધાંતોથી જ સમજવી જોઈએ કાર્મણ શરીરનાં વિવિધ અંગો તે વિવિધ સંજ્ઞાયુક્ત છે. બાહ્ય શરીરની રચનામાં અને આત્માને વિવિધ અવસ્થાવંત બની રહેવામાં જે જે પ્રકારની યોગ્યતાવાળાં તે અંગો હોય તે તે પ્રકારની યોગ્યતાને અનુરૂપ સંજ્ઞાથી તે અંગો ઓળખાય છે. કાર્મણ શરીરનું એક અંગ એવું છે કે જેના ઉદયથી (સ્વભાવાનુસાર જીવને ફળદાતા બનવાની યોગ્યતાના કાળે) બાહ્ય શરીરમા પ્રથમ જણાવેલ પ્રકાશનું નિર્માણ થાય છે આ અંગ તે 'ઉદ્યોત' નામકર્મની સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે આ ઉદ્યોત નામકર્મના ઉદયવાળા જીવોનું શરીર, શીત પ્રકાશ સ્વરૂપે ચમકે છે માટે જ તેવી રીતે ચમકતા પ્રકાશને જૈન દર્શનમા ઉદ્યોત સ્વરૂપે ઓળખાવ્યો છે આતપ સ્વરૂપે ચમકતું શરીર ક્યા ક્યા દેહધારી જીવોનુ હોઈ શકે છે તે માત્ર નીચેના એક શ્લોકથી જ સમજી શકાય છે.

> अणुसिण पयासरूवं जिअग मुज्जोअए इहुज्जोआ।
> जइ देवुत्तर विक्किअ, जोइस खज्जोअ माइव्व॥

મુનિઓનુ વૈક્રિય શરીર, દેવોના ઉત્તર વૈક્રિય શરીર, આગીઆ (પતંગીઆ), રત્ને કેટલીક ચમકતી વનસ્પતિ વગેરેની પેઠે જે જીવોનું શરીર શીત પ્રકાશમય સ્વરૂપે છે તે ઉદ્યોત છે તે ઉદ્યોતને ઉત્પન્ન કરનારું કર્મ તે ઉદ્યોત નામ કર્મ છે અહિં ઉદ્યોત અને ઉદ્યોત નામકર્મ એ બન્ને અલગ છે કારણ કે ઉદ્યોત એ કાર્ય છે, અને ઉદ્યોત નામકર્મ એ કારણ છે ચંદ્રમાથી જે ઠંડો પ્રકાશ ફેલાય છે તે પણ

ઉદ્યોત જ છે અને તે ઉત્પન્ન કરનાર ઉદ્યોત નામકર્મ છે આ રીતે વિવિધ વનસ્પતિઓ અને વિવિધ જંતુઓના શરીરમાંથી આપણને આશ્ચર્યજનક કે ચમત્કારરૂપ જે પ્રકાશ જ્યા જ્યા દૃષ્ટિગોચર થાય ત્યાં ત્યા તે પ્રકાશ, ઉદ્યોત સ્વરૂપ સમજવો. અને તેને ઉત્પન્ન થવામાં તે તે જીવોનુ ઉદ્યોત નામકર્મ કારણ રૂપ સમજવું આ પ્રકાશ પ્રસરાતો હોવાથી અને ઠંડકદાતા હોવાથી પુદ્ગલ સ્વરૂપ છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્રના ટીકાકારે કહ્યું છે કે અગ્નિ અને દીવાનો પ્રકાશ ફેલાય છે તે પણ અગ્નિકાય જીવોના ઉદ્યોત નામકર્મના ઉદયને લીધે છે. અગ્નિમાં ઉષ્ણ સ્પર્શ અને લાલવર્ણ હોવાથી તે પણ પુદ્ગલ સ્વરૂપ છે સૂર્ય–ચંદ્રાદિના પ્રકાશનો ઉપપ્રકાશ અર્થાત્ સૂર્ય વગેરેના કિરણોમાંથી તેની આજુ બાજુ કિરણો રહિત જગ્યાએ જે અજવાળુ ફેલાય છે તે ઉપપ્રકાશને 'પ્રભા' કહેવાય છે.

સૂર્યનાં કિરણો ખુલ્લી જગ્યામા પડે છે, તો પણ બંધ મકાનમાં દિવસ રાત્રિનો ખ્યાલ આપવા પુરતું પણ ત્યા અજવાળુ હોય જ છે. આ અજવાળુ તે ખુલ્લી જગ્યામા પડતા કિરણોના ઉપપ્રકાશ રૂપ 'પ્રભા' છે જો પ્રભા ન હોય તો જે જગ્યાએ કિરણો પ્રસરે ત્યાં અજવાળુ હોય અને આજુબાજુની જગ્યાએ અંધારું હોય પરંતુ તેમ બનતું નથી. પુદ્ગલ સ્કંધમાંથી પ્રગટ થતી આ 'પ્રભા' પણ પુદ્ગલ સ્કંધોનો જ સમૂહ છે.

'ઇરાદો નથી પરંતુ પ્રયોગસિદ્ધથી અન્ય અસત્ય છે એમ માની બેસવું એ પણ બરાબર નથી પ્રયોગ શાળાઓની મર્યાદાઓ બહાર પણ સત્ય હોઈ શકે છે.

સન ૧૯૫૬ માં લંડનથી પ્રકાશિત 'પરમાણુ અને વિશ્વ' નામક પુસ્તકમા તેના લેખકે જણાવ્યુ છે કે—

'ઘણા ટાઇમ સુધી ત્રણ જ તત્ત્વ (એલેક્ટ્રોન, ન્યુટ્રોન અને પ્રોટ્રોન) વિશ્વમા સંઘટનના મૂળભૂત આધાર તરીકે માનવામા આવતા હતાં. પરંતુ વર્તમાનમા તથા પ્રકારના તત્ત્વોનું અસ્તિત્વ હજુ પણ સંભવિત થઈ ગયું છે તેથી સ્હેજે પ્રશ્ન ઊઠે છે કે મૌલિક તત્ત્વોનો સાચો અર્થ અમે શું કરીએ ? પહેલા તો અગ્નિ, પૃથ્વી, હવા અને પાણી આ ચાર પદાર્થોને જ મૌલિક તત્ત્વની સંજ્ઞા અપાઈ હતી પરંતુ ત્યારબાદ તો સમજમા એ આવ્યું કે પ્રત્યેક રસાયનિક પદાર્થના મૂળભૂત અણુ જ પરમાણુ છે. ત્યાર બાદ પ્રોટોન, ન્યુટ્રોન અને એલેક્ટ્રોન એ ત્રણ મૂળભૂત અણુ મનાયાં હાલે તો મૂલભૂત અણુઓની સંખ્યા વધી ગઈ છે અને ફેર પણ વધી શકે તેમ છે. મૂળભૂત અણુઓની સંખ્યા વૃદ્ધિ, પદાર્થમૂળ સંબંધી અમારા અજ્ઞાનની જ સૂચક છે સાચી વાત તો એ છે કે મૌલિક અણુ શું છે એ જ હજી સુધી સમજમાં આવી શક્યું નથી.

આ ઉપરથી સમજવું જરૂરી છે કે વિજ્ઞાને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરેલ આવિષ્કારોને આપણે ખોટા કહેવા નથી. પરંતુ વિજ્ઞાન વડે શોધાયું હોય તેના કરતા પણ અનંતગણ'

અણુશોધ્યું સદાના માટે વિજ્ઞાનમા રહી જાય છે એ વાત તો માન્ય કરવી જ પડશે. ભિન્નભિન્ન સાયન્સવેત્તાઓને, મનોવિજ્ઞાનના ધુરંધર વિદ્વાનોને, મોટા ચિકિત્સકોને અન્ય કોઈ પણ પ્રકારના વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના વેત્તાઓને પૂછીએ તો કહે છે કે અમારા પૂર્વજ વિજ્ઞાનિકોએ હજારો વર્ષ મહેનત કરી અમારા વિષય અંગે બહુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું પરંતુ જેટલુ અમને એ વિષયમા માલુમ પડ્યુ છે, તેની અપેક્ષાએ કેઈ ગણુ અધિક અમને માલુમ નથી. તો પછી કેવી રીતે કહી શકાય કે વૈજ્ઞાનિકનુ જ્ઞાન પૂર્ણ છે? જેઓ પોતાનુ સમસ્ત આયુષ્ય જ્ઞાનવૃદ્ધિને માટે જ અર્પણ કરી ચૂકયા છે, એવા જ મનુષ્યોના ઉદાહરણ આપણે અહિ વિચાર્યા છે માટે એટલું તો ચોક્કસ સાબિત થાય છે કે વર્તમાન વૈજ્ઞાનિકોએ માની લીધેલ મૂળ તત્ત્વના પણ ઉપાદાન કારણ સ્વરૂપ, પુદ્‌ગલ ઘટનાનું અસ્તિત્વ વિશ્વમા અવશ્ય છે, અને અદ્યાપિ પર્યંત વૈજ્ઞાનિકો તેથી અજ્ઞાત છે. વિજ્ઞાનનો વિષય ઇન્દ્રિયોની સહાયતાથી મનુષ્ય જેટલો પ્રાપ્ત કરી શકે તેટલા પૂરતો જ છે એટલે વિજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ અનુભવવાદી છે અર્થાત્ દૃશ્ય જગત સુધી જ સીમિત છે.

વિશ્વના અદૃશ્ય અને ગુઢ સિદ્ધાન્તો વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિમાં આવી શક્તા નથી તેથી કરીને તેવા સિદ્ધાન્તની જાણકારીના અભાવે વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી પૂર્ણ કહી શકાતુ નથી. માટે વર્તમાન વજ્ઞાનિક સિવાય અન્ય કોઈરૂપે આવિષ્કારિત પદાર્થ વિજ્ઞાન પ્રત્યે ઉપેક્ષા રાખી તેને નહિં જાણવા–સમ-

અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, આતપ ઈત્યાદિ વર્તમાન વૈજ્ઞાનિકોની સમજમા પદાર્થ સ્વરૂપે નહિં હોતાં શક્તિ તરીકે હતા, તેને આ પુસ્તકના પૂર્વપ્રકરણોમાં વિવિધ વિચારણા દ્વારા પદાર્થ સ્વરૂપે જ સિદ્ધ કરી આપ્યા છે. વળી કેટલાક પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિકોએ પણ તેને પદાર્થ સ્વરૂપ હોવાનું સાબીત કરવાથી જૈનદર્શન કથિત તે હકિકત સત્ય પૂરવાર થઈ ચૂકી છે.

ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય પદાર્થ તે પરમાણુ સ્વરૂપે તો હોઈ શકે જ નહિ. વર્તમાન વૈજ્ઞાનિકો પદાર્થના જે સૂક્ષ્મ વિભાગને પરમાણુ કહેતા આવ્યા છે, તે પરમાણુ પણ નિર્વિભાજ્ય સ્વરૂપે નહિ હોતાં અનેક પરમાણુઓના જથ્થાઓ રૂપે સંમિશ્રિત હોય છે. જે જથ્થાઓનું જ્યા સુધી તેઓ વિભાજન કરી ન શકે ત્યાં સુધી તેમની દૃષ્ટિમાં તે પરમાણુ તરીકે ઓળખાય છે અને પ્રયોગોમાં આગળ વધતાં વધતાં જ્યારે તેઓ તેનું વિભાજન કરવામાં સફળ થાય છે, ત્યારે તેઓ વિભાજન કરવામા સફળ થયા પહેલાં જેને અવિભાજ્ય કહેતા હતા તેને સવિભાજ્ય કહેવા લાગે છે. વર્તમાન વિજ્ઞાનના આદ્ય પરમાણુ આવિષ્કારકે તો અવિભાજ્ય ભાગને જ પરમાણુ કહ્યા છે તેમ છતાં સવિભાજ્ય ભાગને પણ પરમાણુ સંજ્ઞા તરીકે હાલ વિજ્ઞાનમાં ઓળખાય છે. આ રીતે તેમની વિભાજન કરવાની કાર્યવાહી ચાલુ રહે છે, અને જ્યાં સુધી આગળ વિભાજન કરવામાં સફળ ન થાય ત્યાં સુધી તે ભાગને તેઓ અવિભાજ્ય કહે છે. એટલે એક વાત સમજવી જરૂરી છે કે વૈજ્ઞાનિકો જેને પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ યા નિર્વિભાજ્ય

અણુ કહે છે, તેનો અર્થ એ સમજવો કે ત્યાં સુધી જ તેઓ વિભાજન કરવામા સફલ થયા છે માટે જ તેને નિર્વિભાજ્ય અણુ કહે છે. તેઓની દૃષ્ટિમાં આજે કહેવાતા અણુઓનું વિભાજન થઈ નહિ શકે જ એમ તો તેઓ પણ કહી શકતા નથી.

સર 'જેમ્સજીન્સ' નામે એક વૈજ્ઞાનિક લખે છે કે–'સાપેક્ષવાદ અને પરમાણુ વિભાજન જ વીસમી સદીના મહાન આવિષ્કાર નથી. પરંતુ 'વસ્તુઓ આપણને જેવી દેખાય છે તેવી નથી.' એ જ આ સદીનો મહાન આવિષ્કાર છે. સાથે સાથે સર્વમાન્ય વાત તો એ છે કે આપણે હજુ સુધી પરમ વાસ્તવિકતાની પાસે પહોંચી શક્યા નથી.

આ ઉપરથી સમજાય છે કે વસ્તુની નિર્વિભાજ્ય રૂપ અવસ્થાને અનુભવવામાં વર્તમાન વિજ્ઞાન હજુ સફળ થયું નથી.

ભગવાન મહાવીરદેવે તો પરમાણુને અવિભાજ્ય, અછેદ્ય, અભેદ્ય, અદાહ્ય અને અગ્રાહ્ય સ્વરૂપી વર્ણવવા ઉપરાંત પણ કહ્યુ છે કે પરમાણુ એ ઈન્દ્રિયગ્રાહી અને પ્રયોગોનો વિષય છે જ નહિ અર્થાત્ જે અણુઓ ઉપર પ્રયોગ થઈ શકે તેને પરમાણુ કહી શકાય જ નહિં

પદાર્થનો આજની દૃષ્ટિએ સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ ભાગ કે જેને વૈજ્ઞાનિકો પરમાણુ તરીકે ઓળખાવે છે, તેનાથી પણ અતિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે અનંત પરમાણુઓની એકત્રિત અવસ્થા–(એકમેક અવસ્થા) મય પુદ્ગલ જથ્થાઓનું અસ્તિત્વ, આ વિશ્વમાં સદાના માટે હોય જ છે.

ષ્કારો અને તેનો ઉપયોગ શુભ છેડાવાળા નથી. જીવનમા ઉપયોગીતાની દૃષ્ટિએ ચેતનના જ્ઞાનરહિત કેવળ જડના જ આવિષ્કારો, અને ચેતનના જ્ઞાનપૂર્વકના જડના આવિષ્કારો એ બન્નેનું સ્વતંત્ર મહત્વ છે. બન્નેય સત્યની મંઝિલ પર પહોંચવા ઈચ્છે છે, પરંતુ ચેતનના ખ્યાલપૂર્વકના જડ પુદ્ગલના આવિષ્કારોનો વિકાસ મુખ્યત્વે આત્મવાદના રૂપમાં છે. તેનાથી મનુષ્યને ક્ષમા, સંતોષ, અહિંસા, સત્ય આદિની પ્રાપ્તિ થઇ છે. જ્યારે ચેતનને ભૂલી જઈ જડના જ આવિષ્કારોનો વિકાસ આધિભૌતિક જ રહ્યો છે. કેવળ ભૌતિક સામગ્રીથી જ મનુષ્ય ભલે આનંદથી જીવી શકે, પરંતુ ચેતનને ભૂલી જવાથી માત્ર ભૌતિક સાધનોના ઢગલાઓથી વાસ્તવિક શાંતિનો અનુભવ કે ભૌતિક આવિષ્કારોની પૂર્ણ સત્યતા કદાપિ પ્રાપ્ત થવાની નથી.

ચેતનના આવિષ્કારની સમજ રહિત કેવળ જડના જ આવિષ્કારની દૃષ્ટિ તે બાહ્ય દૃષ્ટિ છે અને ચેતનના આવિષ્કાર પૂર્વકની જડના આવિષ્કારની દૃષ્ટિ તે આંતર દૃષ્ટિ છે. આતર દૃષ્ટિને અપ્રાપ્ત મનુષ્ય, પૃથ્વી ઉપર રહીને ત્રિલોકને જીતવાના પ્રયાસો કરતો આવ્યો છે, અને કેટલીક વાર કંઇક અંશે તેને સફળતા પણ મળે છે. પરંતુ જગતનો ઇતિહાસ કહે છે કે એ સફળતાની પ્રમાણુનું જ્ઞાન માનવીને હંમેશાં પાછળથી થયું છે

આંતરદૃષ્ટિને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રેરણા કરતુ પદાર્થ-વિજ્ઞાન જ આત્માને શાંતિની નજીક લઈ જાય છે. જેને

સામાન્ય ચક્ષુ દેખી ન શકે તેને આંતરદૃષ્ટિવાળું પદાર્થ વિજ્ઞાન જોવાને ઈચ્છે છે. જેને સાધારણ ઇન્દ્રિયો પામી ન શકે એવી વસ્તુઓનો તે અનુભવ કરવા ચાહે છે. ભૌતિક યા બાહ્ય દૃષ્ટિ વિચારધારાવાળી વ્યક્તિ, આવી આતરદૃષ્ટિથી બહુ જ દૂર ભાગવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તો પણ આતરદૃષ્ટિ વિચારધારાનું સ્તર બહુ જ ઊંચું રહ્યુ છે, અને રહેશે.

આંતરદૃષ્ટિને પ્રાપ્ત મનુષ્ય જ સમજી શકે છે કે જડ પદાર્થો કરતાં ચેતન અચિંત્ય શક્તિધારક છે. ચેતનને પોતાની અચિંત્ય શક્તિઓની પ્રગટતાથી પ્રાપ્ત થતા સુખની આગળ, ભૌતિક સામગ્રીની અનુકુળતાથી પ્રાપ્ત સુખ તુચ્છ છે, ત્યાજ્ય છે, પરાધીન છે, નશ્વર છે.

ચેતન જ્ઞાતા છે, જ્યારે જડ જ્ઞેય છે, જ્ઞાતા પોતાની જ્ઞાનશક્તિની પ્રગટતા અનુસાર તે જ્ઞેય પદાર્થોને જાણી શકે છે. જ્ઞાતાની ચેતનશક્તિ જ્યા સુધી ન્યૂનાધિક પ્રમાણમા પણ આચ્છાદિત–સુપુપ્ત છે, અપ્રગટ છે, ત્યા સુધી જ્ઞેયપદાર્થોનું જ્ઞાન કરવામા તેને ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયો રૂપ સાધનની આવશ્યક્તા રહે છે પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવામા વર્તતી આ પરાધીનતા એ જ મહા દુ ખ છે પરંતુ ચેતનનું વાસ્તવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને આત્મા જ્યારે સત્પુરૂપાર્થથી પોતાની ચેતનશક્તિની પૂર્ણતાને સ પૂર્ણ નિરાવરણ અર્થાત્ પ્રગટ કરે છે, ત્યારે વિશ્વના કોઈ પણ પ્રકારના સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ પદાર્થોને જાણવા તેને ઇંદ્રિયો રૂપ સાધનોની કે કોઈ યાંત્રિક સાધનોની આવશ્યક્તા રહેતી નથી. તેને સમસ્ત વિશ્વમા વ્યાપી રહેલ

આવિષ્કારો આવિષ્કારિત કર્યા પહેલાં તેના આવિષ્કારકે પ્રથમ પોતાની અનંત આત્મશક્તિ પ્રગટ કરવાનો જ પુરૂષાર્થ આદર્યો હતો. અને તે પુરૂષાર્થ દ્વારા આત્માની અનંત ચેતન શક્તિ (જ્ઞાનશક્તિ) ની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાથી જ અન્ય જડ પદાર્થોનું વિજ્ઞાન પણ તેમને સ્વયં સાંગોપાંગ આત્મ પ્રત્યક્ષ દેખાયું. એટલે ચેતન અને જડ પદાર્થોનું અને તેની ત્રિકાલિક વિવિધ અવસ્થાઓના આવિષ્કારોમાં તે પરમાત્મા ઓને પછી અન્ય કોઈ પ્રયોગ કરવો પડયો ન હતો. પદાર્થવિષયી સંપૂર્ણ વિજ્ઞાન જેવું સર્વજ્ઞ-વીતરાગ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માને જણાયુ-દેખાયું તેવું અન્ય કોઈ વૈજ્ઞાનિકોથી આત્મ પ્રત્યક્ષ દીપકને પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય જોઈ શકાય કે દેખી શકાય તેમ નથી. માટે સર્વજ્ઞ વચનાનુસારે માનવું પડશે કે દૃશ્ય જગતના પદાર્થો, શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, અને આતપ ઉપરાત પણ પુદ્ગલ પદાર્થોના સૂક્ષ્મ વિવિધ જથ્થાઓ આ વિશ્વમાં અવશ્ય વર્તે છે. તે જથ્થાઓ કેવા છે? ક્યાં ક્યાં રહેલ છે? કેવા કેવા સ્વરૂપી અને કેવા કેવા સ્વભાવી છે? તેમાં કેવા જથ્થાઓ વિશ્વના જીવોને ઉપયોગી છે અને કેવા જથ્થાઓ બીનઉપયોગી છે? ઉપયોગી જથ્થાઓથી જીવની વિવિધ અવસ્થાઓ કેવી રીતે સર્જાય છે? તે સર્જાતી અવસ્થા સુખદાયક છે કે દુખદાયક છે? તે જથ્થાઓ દ્વારા દૃશ્ય જગતનું અને જીવની બાહ્ય-આંતરિક વિવિધ અવસ્થાઓનું સર્જન દરેક જીવના સ્વ પ્રયત્નજન્ય છે કે અન્ય પ્રયત્નજન્ય છે? આ બધી સૂક્ષ્મ અને ગમ્ભીર હકીકતોને હવે વિચારીએ.

ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય બની શકવાવાળા અગર ઈલેક્ટ્રોનિક માઈક્રોસ્કોપ યંત્ર દ્વારા અનુમાન સિદ્ધ થઈ શકવાવાળા પુદ્ગલપદાર્થો ઉપરાંત કેટલાક પુદ્ગલ પદાર્થોનું અસ્તિત્વ એવું પણ વિશ્વમા વર્તે છે કે જે પદાર્થોના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન, આત્માની અનત શક્તિ પ્રાપ્ત શ્રી વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માને જ હોઈ શકે છે જેથી વિશ્વના અન્ય પ્રાણીઓને તેવા પદાર્થોનો ખ્યાલ જિનાગમ દ્વારા જ આવી શકે છે.

ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય બની શકતા કે ઈલેક્ટ્રોનીક માઈક્રોસ્કોપ યત્ર દ્વારા અનુમાન સિદ્ધ થઈ શકતા પદાર્થોનું ઉપાદાન કારણ શુ છે? તેનું સશોધન વિશ્વના કોઈ પણ યાંત્રિક પ્રયોગો દ્વારા અગર પ્રાણાયમ આદિ કોઈ યોગ દ્વારા કોઈને પ્રાપ્ત થઈ શકવાનું હજુ સુધી સાંભળવામા આવ્યું નથી. સર્વજ્ઞ ભગવતોના વચનાનુસારે તો તેની પ્રત્યક્ષ સિદ્ધિ અનુભવવા માટે આત્માની અનંત શક્તિ પ્રગટ કરવાનો જ પુરૂષાર્થ આદરવો જોઈએ. આવા પુરૂપાર્થમાં કાળ–સંઘયણ બળ આદિની પ્રતિકુળતાએ જ્યા સુધી આત્મા પોતાના અનંત ચતુષ્કગુણોની પૂર્ણ પ્રગટતા પ્રાપ્ત ન કરી શકે ત્યા સુધી તે પદાર્થોની જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં, સર્વજ્ઞ–વીતરાગ એવા તીર્થંકર પરમાત્માના વચન સંગ્રહરૂપ જિનાગમને જ પ્રમાણ માની સ્વીકારવું જોઈએ કેમ્કે સપૂર્ણ વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત આત્માઓ જ સ્વજ્ઞાનબળે જોઈ શકે તેવા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોનું અસ્તિત્વ પણ સમગ્ર લોકાકાશ (બ્રહ્માંડ)મા છે તેમાં પણ એકમેક સંબંધીત બની રહેલ સ્કંધ

રૂપે વર્તતા પુદ્ગલોમાં અણુસમૂહની ન્યૂનાધિકતાના હિસાબે વિવિધ જાતો છે. તે વિવિધ જાતોને વિવિધ વર્ગણા કહેવાય છે તેમાંથી જીવ દ્વારા યોગને અનુસરીને જે પુદ્ગલ વર્ગ-ણાઓ ગ્રહણ કરી ઉપયોગી બનાવી શકાય છે તે પુદ્ગલ વર્ગ-ણાઓને 'ગ્રહણ યોગ્ય' વર્ગણાઓ કહેવાય છે. વિશ્વ રચનામા ઉપયોગી બની શકતી ઘટનાનું ઉપાદાન કારણ, આ 'ગ્રહણ યોગ્ય' વર્ગણાઓ જ છે. ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓ નીચે મુજબ આઠ છે.

(૧) ઔદારિક શરીર યોગ્ય (૨) વૈક્રિય શરીર યોગ્ય (૩) આહારક શરીર યોગ્ય (૪) તૈજસ શરીર યોગ્ય (૫) ભાષા યોગ્ય (૬) શ્વાસોચ્છ્વાસ યોગ્ય (૭) મન પ્રાયોગ્ય (૮) કર્મ યોગ્ય.

આમાં ભાષા, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને મનોયોગ્ય વર્ગણા-ઓમાંથી પુદ્ગલ સ્કંધો ગ્રહણ કરી તે તે રૂપે પરિણમાવીને પરિણામ પામેલ તે પુદ્ગલોના અવલંબનથી જ ઉત્પન્ન થયેલ વીર્ય (બળ–શક્તિ) દ્વારા તે પુદ્ગલોને જીવ છોડી દે છે. જેમ બિલાડો ઊંચે કુદવા માટે પહેલાં પોતાના શરીરનું સંકોચન દ્વારા અવલંબન લે છે, ત્યાર પછી સંકોચના દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ બળ વડે જ ઉંચે કૂદી શકે છે. અન્યથા કૂદી શકતો નથી તેવી રીતે ભાષાદિ વર્ગણાઓને છોડી મૂકવા માટે તેજ પુદ્ગલોનું અવલંબન જીવદ્વારા લેવાય છે.

શેષ ઔદારિકાદિ શરીર યોગ્ય પાંચ વર્ગણાઓમાંથી ગ્રહણ કરાતા પુદ્ગલ સ્કંધોને તો ગ્રહણ કરનાર જીવ પોતાના

ઔદારિકાદિ શરીર રૂપે પરિણમાવે છે પણ છોડી મૂકતો નથી તેને તો બંધ નામકર્મ (શરીર રચનામાં ઉપયોગી ગ્રહિત પુદ્ગલોને આત્મા સાથે જોડી દેવાના સ્વભાવવાળું જીવ સાથે ક્ષીર નીરવત્ સંબંધિત બની રહેલ કર્મ સ્વરૂપી પુદ્ગલ સ્કંધો પૈકીનો એક કર્મપુદ્ગલ સ્કંધ) વડે પોતાની સાથે આત્મા જોડી દે છે. ભાષા, ઉચ્છ્વાસ અને મનોવર્ગણાના પુદ્ગલ સ્કંધોને તો આત્મા સાથે સંબંધિત થવામાં હેતુભૂત તેઓનું બંધન નામ કર્મ નહિ હોવાથી તેઓને તો પૂર્વના સમયે ગ્રહણ કરે અને પછીના સમયે છોડી મૂકે એ પ્રમાણે થયા કરે છે.

આ આઠ જાતની વર્ગણા સિવાય અન્ય કોઈ વર્ગણાના પુદ્ગલસ્કંધોને જીવ ગ્રહણ કરતો જ નથી કારણ કે તે વર્ગણાઓ વિશ્વરચનામા ઉપયોગી બની શકવાની યોગ્યતા-વાળી નથી. જેથી તેવી વર્ગણાઓને 'અગ્રહણ' વર્ગણાઓથી જૈન દર્શનમા ઓળખાવી છે

ગ્રહણ યોગ્ય આઠ પૌદ્ગલિક વર્ગણામાથી ઉપરોક્ત રીતે શરીર. ઉચ્છ્વાસ. વાણી અને વિચાર સ્વરૂપે થતું પુદ્ગલ પરિણમન તે જીવ પ્રયત્નથી જ થાય છે પ્રત્યેક જીવની પોતપોતાના અંગે થતી શરીર રચનાદિ ક્રિયા તે પોતપોતાના જ પ્રયત્ને થાય છે.

કોઈ એક જીવના પ્રયત્ને અન્ય જીવની શરીરાદિની રચના થઈ શકતી નથી,

શરીરાદિની રચનામાં થતો જીવ પ્રયત્ન તે જીવની સાથે ક્ષીરનીરવત્ સંબધિત બની રહેલ કર્મસ્વરૂપ પુદ્ગલ રજકણોના નિમિત્તને પામીને જ થાય છે. કર્મ સંબંધથી રહિત જીવોનો પ્રયત્ન આવી શરીરાદિની રચનામા હોઈ શકતો નથી.

ઇન્દ્રિયો દ્વારા અનુભવાતા વિવિધ અવસ્થાવંત વિશ્વના પ્રત્યેક પદાર્થો યા વિજ્ઞાને સિદ્ધ કરેલા અને તેમની દષ્ટિએ મનાતા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પદાર્થો તે કોઈને કોઈ જીવના શરીર સ્વરૂપ પુદ્ગલ અવસ્થાના જ વિભાજીત યા સંયોજીત વિભાગો છે શરીરોના અસ્તિવ વિના વિશ્વના કોઈપણ દશ્ય પદાર્થનું અસ્તિત્વ સંભવી શકતુ નથી. આ શરીરાદિની રચના ગ્રહણ યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણાઓમાથી જ જીવ પ્રયત્ને થતી હોઈ વિશ્વના દશ્ય સર્વ પદાર્થોનું ઉપાદાન કારણુ તે ગ્રહણયોગ્ય પુદ્ગલવર્ગણાઓથી જ છે.

પુદ્ગલ પદાર્થો ઉપર થતો જીવ પ્રયત્નનો પ્રારંભ આ ગ્રહણયોગ્ય પુદ્ગલવર્ગણાઓથી જ થાય છે. તે ગ્રહણયોગ્ય વર્ગણાઓમાંથી થતી વિશ્વ રચનામા જીવ પ્રયત્ન કેવી રીતે પ્રવર્તે છે તે સમજવા માટે જીવના 'અભિસંધિજ' અને 'અનભિસંધિજ' રૂપ આત્મશક્તિના સ્વરૂપને અન્ય ગ્રંથોથી સવિસ્તૃત જાણવું જોઈએ.

ગ્રહણયોગ્ય પુદ્ગલવર્ગણાઓને શરીરાદિ રૂપે પરિણમન પમાડવામાં પ્રવર્તતો જીવ પ્રયત્ન તે 'અનભિસંધિજ' પ્રયત્ન તરીકે ઓળખાય છે.

શરીરમાં અનેક ધાતુઓ–ઉપધાતુઓ બને છે. પારસ્પરિક સંક્રમણ થાય છે, અનાવશ્યક પદાર્થ શરીરમાથી વિસર્જિત થાય છે, નિદ્રાવસ્થામા પણ એ પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ જ રહે છે, આ પ્રકારે થવાવાળી સર્વ પ્રવૃત્તિઓમા પ્રવૃત્ત-વીર્યને અર્થાત્ આત્મ પ્રયત્નને ' અનભિસંધિજ ' વીર્ય કહેવાય છે

આપણે હાલીએ છીએ, ચાલીએ છીએ, તે સમયે અગર તો હાથ વડે કંઈક ઉચકવા ટાઇમે વિશેષ પ્રયત્નની જે આવશ્યક્તા રહે છે, એવી ઐચ્છિક પ્રવૃત્તિયોમા પ્રવૃત્ત આત્મ પ્રયત્નને 'અભિસંધિજ' વીર્ય કહેવાય છે.

ગ્રહણ યોગ્ય આઠ પૌદ્ગલિક વર્ગણાના સ્કંધોનું ગ્રહણ, શરીર રચના, ઉચ્છ્વાસ. ભાષા અને મન રૂપે થતુ તેનું પરિણમન. તથા ઉચ્છ્વાસ–ભાષા અને મનનું અવલંબન અને વિસર્જન એ બધુય તે પુદ્ગલોને ધારક તે તે જીવોના જ 'અનભિસંધિજ' વીર્ય (પ્રયત્ન) વડે જ થાય છે

શરીરાદિની રચનામા ઉપયોગી બની રહેવાની યોગ્યતા-વાળી પુદ્ગલવર્ગણાઓના તથા ઉપયોગી બની શકે નહિ તેવી અગ્રહણ યોગ્ય પુદ્ગલવર્ગણાઓના પુદ્ગલસ્કંધો (પરમાણુના પિંડમા)મા પુદ્ગલ પરમાણુઓનો પરસ્પર થતો એકમેક સંબંધ તે કોઈ જીવના પ્રયત્નજન્ય નહિં હોતાં સ્વાભાવિક અર્થાત્ 'વિસ્રસા' પરિણામરૂપ થાય છે આવી રીતે વિસ્રસા પરિણમિત ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓના સ્કંધો પૈકી ઔદારિક ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાના પુદ્ગલ સ્કંધોમાથી ઔદા-

રિક શરીર, વૈક્રિય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાંથી વૈક્રિય શરીર, આહારક ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાંથી આહારક શરીર, તૈજસ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાથી તૈજસ શરીર, અને કાર્મણ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાંથી કાર્મણ શરીરની રચના જીવ પ્રયત્ન વડે થાય છે વચનોચ્ચારમાં, ચિંતવનમાં, અને શ્વાસ લેવા મૂકવામાં અનુક્રમે, ભાષાવર્ગણાના, મન વર્ગણાનાં અને અને ઉચ્છ્વાસ વર્ગણાના પુદ્ગલસ્કંધોને જીવ ઉપયોગી બનાવે છે.

આ ગ્રહણયોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણાના સ્કંધોમાંથી જીવ પ્રયત્ન વડે રચાતા શરીરોની સંક્ષેપમાં સમજ નીચે મુજબ છે

ઔદારિક શરીર :—તિર્યંચ અને મનુષ્યને હોય

વૈક્રિય શરીરઃ—દેવ-નારકી-લબ્ધિધર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય તથા વાયુકાયને હોય.

આહારક શરીર —ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાતા આહારક લબ્ધિ વાળા પ્રમત્ત મુનીને હોય. તીર્થંકરની સમૃદ્ધિ જોવા અથવા ઉપદેશ આપતી વખતે શંકા પડે તો તેનું નિવારણ કરવા પ્રભુ પાસે જતી વખતે એક મુંડા હાથનું સ્ફટીકવત્ નિર્મળ એવું આ શરીર ભવચક્રમાં વધુમા વધુ ચાર વખત બની શકે.

તૈજસ શરીર—શરીરમાં જે ગરમી છે, તે આ તૈજસ શરીરની જ છે ખોરાક પચાવવામાં તથા તેજોલેશ્યા મૂકવામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે.

કાર્મણ શરીર—સંસારી જીવને આત્માની સાથે ક્ષીરનીરવત્ સંબંધીત બની રહેલ કર્મ સમૂહ

આ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર વિનાનો સંસારી આત્મા હોય જ નહિ. મરવા વખતે જીવ પોતાનું જન્મનું શરીર છોડી દે છે, પરંતુ તૈજસ કાર્મણ સાથે જ જાય છે.

સામાન્ય જનતા ઉપરોક્ત પાચ શરીરને બરાબર સમજી શકે તેવી રીતે આ શરીર અંગેની હકીકત જરા સ્પષ્ટતાથી વિચારવી જરૂરી ગણાય કારણ કે પાચે શરીરોનો ઔદારિકાદિ સંજ્ઞા વ્યવહાર અન્ય કોઈ દર્શન કે વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં નહિ હોતાં માત્ર જૈન દર્શનમા જ જોવામાં આવે છે.

શરીરધારી અનત જીવો પૈકી પ્રત્યેક જીવોનાં શરીર ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી વ્યક્તિશ અનત શરીરો છે. પરંતુ કાર્ય કારણ આદિના સાદૃશ્યની દૃષ્ટિએ સંક્ષેપમા વિભાગ કરી જૈન દર્શનમાં તે શરીરોના ઔદારિકાદિ પાંચ પ્રકાર બતાવ્યા છે તે પાચ પ્રકારમા સર્વ સંસારી જીવોના શરીરોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

સંસારી અવસ્થામા શરીર વિના તો જીવ રહી શકે જ નહિ. કારણ કે સસારી જીવોને સુખ દુખના ઉપભોગનું યા તો ક્રિયા કરવાનું સાધન શરીર જ છે, વળી જીવ તો અરૂપી હોવાથી કઈ જગ્યાએ કયો જીવ રહેલો છે. તેનો ખ્યાલ છદ્મસ્થ જીવોને તો સજીવ દેહની પ્રત્યક્ષતાથી જ થઈ શકે છે

જેમ જાનવર જાતિના શરીરધારક જીવને જાનવર કહેવાય છે, વનસ્પતિ જાતિના શરીરધારક જીવને વનસ્પતિ કહેવાય છે, એમ વિશ્વમાં પ્રચલિત વિવિધ દેહધારક આત્માઓ તે તે દેહને અનુરૂપ સંજ્ઞાથી વ્યવહારાય છે.

ખનીજ પદાર્થો, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, હાલતાં ચાલતાં કે ઉડતાં કીડી–મકોડી આદિ જંતુઓ, પશુઓ, પક્ષીઓ, મનુષ્યો, આ બધાનાં સ્થૂલ શરીરો જે આપણને દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે જ જૈન દર્શન કથિત ઔદારિક શરીર છે. આ ઔદારિક શરીર ઉપરોક્ત જીવોને જન્મસિદ્ધ જ છે. જન્મ દ્વારા જે પેદા થાય તે જન્મસિદ્ધ કહેવાય દેવ અને નારકીઓના જન્મસિદ્ધ શરીરને વૈક્રિય શરીર તરીકે ઓળખાવ્યુ છે. પાંચ શરીરો પૈકી જન્મસિદ્ધ શરીરો તો ઔદારિક અને વૈક્રિય એ બે જ છે. આ બન્ને શરીર તે તે શરીરધારક જીવને કાયમી રહી શકતાં નથી. સંસારી જીવ એક ભવ પૂર્ણ થયા બાદ તે ભવધારણીય શરીરને ત્યજીને જ જાય છે અને નવો ભવ કરવાના સ્થળે પહોંચતા ત્યા ભવધારણીય શરીરની રચના નવી કરે છે. એટલે ભવધારણીય યા જન્મસિદ્ધ શરીર જન્મકાળથી લઈ મરણ પર્યંત જ હોય છે

ઔદારિક શરીર તો જન્મસિદ્ધ જ છે વૈક્રિય શરીર તે જન્મસિદ્ધ અને કૃત્રિમ એમ બે પ્રકારનાં હોય છે. કૃત્રિમ વૈક્રિયનું કારણ 'લબ્ધિ' છે. એક પ્રકારની તપોજન્ય શક્તિને 'લબ્ધિ' કહેવાય છે. લબ્ધિજન્ય વૈક્રિય શરીરના અધિકારી

અમુક મનુષ્ય અને જાનવર પણ હોઈ શકે છે, તપોજન્ય લબ્ધિ સિવાયની જન્મથી જ મળવાવાળી એક બીજી લબ્ધિ પણ કૃત્રિમ વૈક્રિયના કારણમાં કેટલાક બાદર વાયુકાય જીવોને માનવામા આવેલ હોઈ તે જીવોમા પણ લબ્ધિજન્ય કૃત્રિમ વૈક્રિય શરીર હોઈ શકે છે

ત્રીજુ આહારક શરીર તો એક સંપૂર્ણ ભવ પુરતું પણ નહી હોતા અમુક યોગ્યતાવાળા મનુષ્યને અમુક ટાઈમ પૂરતુ જ હોઈ શકે, કારણ કે તે શરીર પણ એક વિશિષ્ટ પ્રકારની લબ્ધિજન્ય હોઈ જન્મસિદ્ધ નહિ હોતા કૃત્રિમ જ હોય છે

શરીરમાં રહેલી ગરમી યા જઠરાગ્નિ તે 'તૈજસ શરીર' છે ખાધેલ આહારાદિને પકવવામા કારણભૂત આ તૈજસ શરીર જ છે પકવવાની તાકાતવાળી ચીજ હોય તો જ શરીરમાં ખાધેલ આહાર પરિણામાન્તર પામે અને સાત ધાતુ રૂપે પરિણમે આવુ પરિણામાન્તર કરનાર તે જ તૈજસ શરીર છે આ તૈજસ શરીર તે જીવની સાથે વળગેલી ભઠ્ઠી છે દરેક સંસારી જીવની સાથે તૈજસ ભઠ્ઠી રહે જ છે જેમ અગ્નિનો સ્વભાવ છે કે બાળતણને પકડે છે અને પોતે ટકે પણ બાળ-તણથી જ. તેવી રીતે જીવની સાથે રહેલી તૈજસ રૂપી ભઠ્ઠી ખોરાકને પકડે છે. અને પોતે ટકે છે પણ ખોરાકથી જ આ તૈજસ શરીર સબંધેની હકિકત વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ પણ ઠીક સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે શરીર શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે—જઠરાગ્નિના
નિ [illegible] નાર એક ચક્ર શરીરમાં રહે

નથી. પરંતુ કાર્મણ શરીર રૂપ અવયવીના વિવિધ અવયવો પૈકી 'શરીર નામકર્મ રૂપ' સંજ્ઞા ધારક પાચ અવયવો તેમા નિમિત્તકારણ છે.

કયું શરીર બાધવા માટે જીવે કઈ વર્ગણા ગ્રહણ કરવી તે નક્કી કરી આપવાનું કામ શરીર નામકર્મનું જ છે. એટલે શરીર પાંચ છે, જેથી શરીરનામકર્મ પણ પાચ જાતના છે, તથા શરીર રચનામા ઉપયોગી બની શકે તેવી પુદ્ગલ વર્ગણા પણ પાંચ પ્રકારે છે અહીં કયા શરીર માટે કયા શરીર નામ કર્મ રૂપ નિમિત્ત કારણ વડે કઈ પુદ્ગલવર્ગણા ઉપયોગી બની શકે તે સરળતાથી સમજાય તે માટે તે તે શરીરની, તે તે શરીર નામકર્મની અને તે તે શરીર રચનામા ઉપયોગી થઈ શકતી શરીર ગ્રહણ યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણાની સંજ્ઞાઓ જૈન દર્શનમાં એક જ સરખી આપી છે. જેમ કે ઔદારિક શરીર રચનામા ઉપયોગી બની શકતી પુદ્ગલ વર્ગણાને ઔદારિક ગ્રહણ યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણા, તથા તેમા નિમિત્ત કારણ ઔદારિક શરીર નામકર્મ કહેવાય છે એ રીતે પાંચે શરીર યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણા અને પાચે શરીર નામ કર્મ અંગે સમજી લેવુ આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે તે તે શરીરને યોગ્ય તે તે પુદ્ગલ વર્ગણાઓના ગ્રહણ માટે તે તે સંજ્ઞાવાળા શરીર-નામકર્મ જ નિયમિત હોય છે અમુક પુદ્ગલ વર્ગણા ગ્રહણ કરવા માટે અમુક નામકર્મ જ નિયમિત ન હોય તો કયું શરીર બાધવા માટે કઈ વર્ગણા ગ્રહણ કરાય છે, તે ચોક્કસ રહેત નહી.

શરીર રચનામા કેવલ તે તે શરીરને યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ માત્રથી કઈ શરીર તૈયાર થતું નથી પુદ્ગલ ગ્રહણ કર્યા બાદ પણ તે પુદ્ગલોમાથી બે હાથ, બે સાથળ, પીઠ, મસ્તક, છાતી અને પેટ એ આઠ અગો, તથા આગળી પ્રમુખ ઉપાગો અને આગળીના પર્વ-રેખા વગેરે અગોપાગની રચના, આગળ પાછળ ગ્રહણ કરાતા તે તે શરીરના પુદ્ગલોનો અન્યોન્ય એકમેક સબધ. શરીર રચનામા ઉપયોગી પુદ્ગલ જથ્થાની રચના, શરીરમા હાડકાની ગોઠવણ, શરીરની વિવિધ આકૃતિઓ વિવિધ પ્રકારે વર્ણ-ગધ-રસ અને સ્પર્શનું શરીરમા થતુ નિર્માણ એ વગેરે રચનાઓ પૂર્ણ થયા બાદ જ શરીરરચનાની પૂર્ણતા થાય છે

જેવી રીતે જે જે શરીરની રચનામા તે તે શરીરને યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણાનુ ગ્રહણ જીવ પ્રયત્ન વડે તે શરીરને અનુરૂપ સજ્ઞાધારક શરીર નામકર્મ રૂપ કર્મ પ્રકૃતિથી જ થાય છે તેવી રીતે શરીરની પૂર્ણ રચના થતા સુધીમાં તેમા થતી ઉપરોક્ત વિવિધ પ્રક્રિયાઓ વિવિધ સજ્ઞાધારક વિવિધ કર્મ પ્રકૃતિઓ રૂપ કારણને પામીનેજ થાય છે.

એક સસારી જીવને ઓછી માં ઓછામા ઓછાં બે અને વધારેમાં વધારે ચાર શરીર હોઈ શકે છે તે આ પ્રમાણે —

બીજું કોઈ પણ શરીર ન હોય ત્યારે પણ જીવને સસાર હોય ત્યા સુધી કાયમ રહેનારાં તૈજસ અને કાર્મણ શરીર તો હોય જ છે અન્ય શરીર સિવાય માત્ર આ બે

થયાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત જીવજ આ તૈજસ-કાર્મણ શરીરના સંબંધથી સર્વથા મુક્ત થાય છે.

ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીર તે ભવધારણીય હોવાથી એક ભવને અંતે જીવ તેને ત્યજી દે છે. વિશ્વમાં દૃષ્ટિગોચર થતી વિવિધ વસ્તુઓ, વૈજ્ઞાનિકોએ આવિષ્કારિત વિવિધ શક્તિ યુક્ત પદાર્થો તે સર્વ ઔદારિક શરીરધારક જીવોએ ત્યજેલ ઔદારિક શરીરમાંથી જ તૈયાર થાય છે. જેમ પ્લાસ્ટીકમાંથી વિવિધ પ્રયોગ દ્વારા વિવિધ વસ્તુઓ બનતી રહે છે, તેવી રીતે વિશ્વના દૃષ્ટિગોચર પદાર્થમાં ઔદારિક શરીરોના જ અંશો છે

વૈક્રિય શરીર તો તે તે શરીરને ધારક જીવો દ્વારા ત્યજાતાની સાથે જ તેના અણુઓ જલદી વિખરાઈ જઈ અદૃશ્ય બની જાય છે આહારક શરીર અંગે પણ એમ જ સમજવુ એટલે ત્યજિત વૈક્રિય અને આહારક શરીર કંઈ પણ ઉપયોગી બની રહેતું નથી

વિશ્વતંત્ર અને શરીરતંત્ર આદિની સ્પષ્ટ સમજ સમજવા ઇચ્છનારે ગ્રહણ યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણાઓ અને તેમાંથી જીવ પ્રયત્ન વડે બની રહેતી વિવિધ વિશ્વ રચનાનું જ્ઞાન, તે તે વિષયના નિષ્ણાતોની નિશ્રાએ જૈનાગમદ્વારા જાણવામાં પ્રયત્નશીલ બની રહેવુ જોઈએ. અહી તો અતિ સંક્ષેપમાં તે વિષય પ્રત્યે લક્ષ્ય ખેંચ્યું છે.

માનવ અને માનવેતર અન્ય પ્રાણીઓની શરીર રચના,

તેની આકારાદિ અનેક વિવિધતા શાથી છે? નાનામાથી મોટું કઈ રીતે થાય છે? એનો કાચો માલ ક્યાથી કેવી રીતે આવે છે? યથાવત એનું કામ કેવી રીતે ચાલે છે? એનુ વિસર્જન કેમ થાય છે? કાન જ શબ્દને સાભળે છે, આખ જ જુવે, મોઢુ (જીભ) બોલે, પગ દોડે સલામત સ્થાને જાય, આ બધુ કેવી રીતે થાય છે? સદેશો એક બીજાને કોણ પહોચાડે છે? આ બધુ વિશ્વતત્ર, શરીરતત્ર આદિથી અત સુધી કઈ રીતે ચાલે છે? આ બાબતનો ઊડો વિચાર કરતા ગજબનાક આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારી આ હકીકતની અતિસ્પષ્ટ અને બુદ્ધિગમ્ય સમજ, સાચા પૂર્ણવેત્તા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતે આવિષ્કારિત થીયરીમાથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જેના ધ્યાનપૂર્વક અધ્યયનથી આધુનિક રોકેટ વિજ્ઞાન. ગંજાવર યત્રસામગ્રી આદિ જે માનવ સર્જીત અને સચાલીત છે. માનવ તેનો કાચો માલ મેળવે છે તૈયાર કરે છે. ગોઠવે છે એમા ભારે નવાઈ નહિ લાગે પણ વિરાટ કહેવાતું વર્તમાન વિજ્ઞાન વામન અને ક્ષુદ્ર લાગશે એની એક સૂક્ષ્મ નલીકાની પણ ભૂલ બધુ કામ બગાડી નાખે છે. જ્યારે વિશ્વતત્ર સદાકાળ ધારાબદ્ધ પ્રવાહે ચાલ્યા જ કરે છે અને ચાલ્યા જ કરશે એને જાણવા જેમ મથશો તેમ અદ્ભુત રસથી તરબોળ થશો, અકલ્પ્ય આશ્ચર્ય થશે જેની પાસે માનવ સર્જીત વિજ્ઞાન મેરૂ પાસે રાઈ કરતા પણ નાનું લાગશે.

અહી એ જ બાબત બતાવવાની છે કે દષ્ટિગોચર થતા સૌ વૈજ્ઞાનિકોએ આવિષ્કારિત સૂક્ષ્મ વ્યવસ્થાવંત પુદ્ગલ

પ્રકરણ ૮ મુ

સુખ પ્રાપ્તિની સમજમાં ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકોની ભ્રમણા

સંસારમાં બે શક્તિઓ કામ કરી રહી છે; એક જડ અને બીજી ચેતન. એક શારીરિક અને બીજી આત્મિક એક પ્રાકૃતિક અને બીજી પૌરૂષિક

જડશક્તિ સ્થૂળ છે, માટે જ ઇન્દ્રિયગમ્ય છે. ચેતનશક્તિ અતિ સૂક્ષ્મ છે, માટે જ અતીંદ્રિય છે. જડશક્તિનું સામ્રાજ્ય જગતસૃષ્ટિના વિસ્તારમાં છે, અને ચેતનભાવનું સામ્રાજ્ય એનાથી પર છે. જડશક્તિ સામાન્ય રીતે અનુભવ યોગ્ય છે ચેતનભાવ અનુમાનગમ્ય છે.

આજનું વિજ્ઞાન કે આજનો વિદ્વાન, જડજગતની આમ પાસ આંટા મારે છે. જો કે એણે એમાં સારી શોધો કરી છે, એ દ્વારા એણે અનેક બહુમૂલ્ય વસ્તુઓ વિશ્વને આપી છે, પણ દુ:ખ એ છે કે એ સિવાય ચેતનભાવ જેવું બીજું કોઈક તત્ત્વ આ ધરતી પર છે એની એને ઝાંખી થતી નથી.

આત્મત્વ કે ઈશ્વરત્વભાવનું યથાર્થ સ્વરૂપ એના અનુમાનમા પણ આવતુ નથી. આજના એ વૈજ્ઞાનિકોએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે સૂક્ષ્મ પરમાણુ ઇલેક્ટ્રોનમાં એટલી અજબ શક્તિ હોય છે કે તેના વિસ્ફોટથી વિશાળભૂમિ ધગ-

વતા દેશ અને ઉપખંડનો પણ ક્ષણવારમાં સર્વ નાશ કરી શકાય છે. આજના અણુબોમ્બો એનું જીવંત પ્રમાણ છે. પરંતુ એમને હજુ સુધી એ માલુમ પડયું નથી કે —

જગતમા જડથી ઉલટું જે ચેતન તત્ત્વ છે, તેના પરમાણુની શોધ કરતા જાણી શકાય છે કે એમા તો જડ કરતાં પણ હજારોગણી શક્તિ ભરી હોય છે ચેતનશક્તિ પોતાના સંકલ્પબળથી પણ જડ પદાર્થોનો પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ઉપયોગ કરી શકે છે એક ચેતનશક્તિ ધારક પ્રાણિ કોઈપણ જાતના બાહ્ય પ્રયોગ વિના આંતરિક સંકલ્પબળથી અન્ય પ્રાણીઓના દિલને આકર્ષી શકે છે. દુશ્મનને મિત્ર બનાવી શકે છે હિંસક ભાવોથી મુક્ત બનાવી શકે છે. વિશ્વના પ્રાણીઓમા મૈત્રી ભાવનાને પ્રગટાવી વિશ્વશાંતિ પણ સ્થાપન કરી શકે છે પરંતુ આ શક્તિનો સાચી દિશામા પ્રયોગ થાય તો જ જડપદાર્થોની સહાય વગર બધા કાર્યો પાર પાડી શકાય છે આપણા પૂર્વજો આવું જ્ઞાન ધરાવતા હતા પણ આજે તેનું જ્ઞાન માત્ર ગ્રંથોમા જ પુરાઈ રહ્યું છે

પૂર્વ મહર્ષિઓની અનુભવગમ્ય માન્યતા હતી કે જે જ્ઞાન-વિજ્ઞાન આપણી દુર્વાસનાનું પોષક હોય માનવને દાનવ બનાવતું હોય. પાશવી વૃત્તિને વેગ આપનાર હોય. જીવનના સદાચારોને કચડી નાખનાર હોય કેવળ ભૌતિકવાદ તરફ જ માનવીને તાણી જતું હોય. જેમા ડગલે ને પગલે માનવતાનું ખૂન થતું હોય જે આ ભવને તો બગાડનાર હોય પરંતુ પરભવને પણ બગાડનાર હોય જેમાં ઇન્દ્રિયની વિષયા-

સહેવાનું છે. દેવગતિમા વૈભવવિલાસ છે. જ્યારે ચેતનશક્તિ-નો વિકાસ તો સાચી સમજણ દ્વારા મનુષ્યગતિમાં જ થઇ શકે છે. આ મનુષ્યગતિમાં જ વિચાર કરવાની તક છે. પરંતુ મનુષ્યપણું હોતે છતે મનુષ્યગતિની મહત્તા માનવ ભૂલી ગયો છે જે લિફ્ટ ઉંચે મહેલમાં લઈ જઈ શકે તેના જ દ્વારા એ નીચે ખાડામાં જવા પ્રયત્ન કરે છે

સાતમી નરકે અહીંથી સીધી રીતે જનારા જો કોઈ જીવ હોય તો તે એક મનુષ્ય અને બીજો તંદુલિક મચ્છ. અર્થાત્ મનુષ્ય જેમ ઉર્ધ્વગતિ પામવા ભાગ્યશાળી છે, તેમ અધોગતિ પામવા કમનસીબ પણ છે જેવી મતિ તેવી ગતિ. પરંતુ આવી બાબતો આજની નવી ઢબની કેળવણીથી સંસ્કારીત બનેલાને હંબક જ લાગે છે, તુચ્છ ભાસે છે કારણકે ભારતવાસીઓને પૂર્વકાલમાં ગળથુથીથી જ જે સંસ્કાર જે કેળવણી મળતી હતી તેનાથી આધુનિક કેળવણીનો માર્ગ જ વિપરીત છે ભૂતકાળમા કેળવણીનો હેતુ સત્યના અનુભવ માટે અને જ્ઞાનના પ્રેમ માટે હતો. હાલ તો કેળવણી તેને જ કહેવાય કે જે કેવળ પોતાની સુખસગવડ અને એશઆરામની સંવર્ધક હોય જ્ઞાનને અર્થે જ્ઞાન એ પૂર્વે હતુ, અને એશઆરામ માટે જ્ઞાન એ હાલનો હેતુ છે એટલે એકમા હેતુ પરમાર્થનો અને બીજામાં હેતુ સ્વાર્થનો છે બન્ને દૃષ્ટિબિન્દુમા અવની-આભનું અંતર છે સામાન્ય બુદ્ધિવંત કદાચ માનવા લલચાશે કે જેનાથી એશઆરામ વધારે મળતો હોય તેવા જ્ઞાનનું દૃષ્ટિબિંદુ શા માટે ન રાખવું ?

પરંતુ આ કાચી સમજણ છે. દૈવી વિદ્યાની પ્રાપ્તિમાં જે અવર્ણનીય આનંદ રહ્યો છે, તેની કલ્પના પણ સામાન્ય બુદ્ધિમાનને આવવી મુશ્કેલ છે અને તેથી જ તે એશઆરામને સંપૂર્ણ સુખ સમજી લઈ તેની પ્રાપ્તિના જ્ઞાનને જ સાચુ જ્ઞાન, સાચુ ભણતર અને સાચી કેળવણી ગણી બેસે છે. તે ચાર વસ્તુની ચિંતા કરે છે (૧) શરીર (૨) લક્ષ્મી (૩) પુત્ર-પુત્રીઓ અને (૪) પ્રસિદ્ધિ આ ચારમા જ તેનુ મન રોકાએલુ છે બીજુ ઉદાત્ત તત્ત્વ એની પાસે નહિ હોવાથી એ વધુ દુખી થાય છે ચિંતાના બોજથી એ વધુ ને વધુ દબાતો જાય છે ભગવાન પાસે, ગુરૂ પાસે જ્યા જાો ત્યા એની જ ચિંતા કરશે આ મનની ટાંકીમા જ્યાં સુધી સારા વિચારો નહિ આવે ત્યા સુધી સતત બની આવી ખોટી ચિંતા નહિ મટે ચિંતા નહિ મટે ત્યા સુધી દુખ જ છે કારણ કે સુખ તે ભૌતિક સાધનોમા નથી પણ માનસિક આનંદમા છે માણસ પાસે બધી ભૌતિક સંપત્તિ હોવા છતા તેને ઘણીવાર સુખનો અભાવ જણાય છે માટે મનજી કહેવુ જરૂરી છે કે મન જ સુખ અને દુખ સર્જે છે એટલે મનને શી રીતે પ્રશાંતિ રાખવુ એ જ વાત આપણા માટે અગત્યની બની રહે છે માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ પણ કહે છે કે સુખ અને સંતાપ એ મનના કારણો છે તો આપણે વિચારવુ જોઈએ કે જીવન વ્યવહારની દરેક ક્રિયા કરતી વખતે મન શી રીતે આનંદમા રહે ”

[illegible]

છે. પૂ. ઉ. શ્રી માનવિજયજી મહારાજે શ્રી અજિતનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં ગાયું છે કે :—

બાળકાળમાં વાર અનંતી, સામગ્રીએ નવિ જાગ્યો,
યૌવનકાળે તે રસ ચાખ્યો, તું સમરથ પ્રભુ માગ્યો.
પ્રભુજી ! મહેર કરીને આજ, કાજ અમારા સારો.

શ્રી મોહનવિજયજી મહારાજે પણ ઋષભદેવ ભગવાનના સ્તવનમાં ગાયું છે કે.—

જો તુમ ધ્યાતા શિવસુખ લહીયે,
તો તુમને કોઈ ધ્યાવે;
પણ ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થયા વિણ,
કોઈ ન મુક્તિ જાવે,
હો ! પ્રભુજી ઓલંભડે મત ખીજો

અહિં સ્તવનકારનો પણ કહેવાનો ઉદ્દેશ એ જ છે કે, ત્રીજા યા ચોથા આરામાં ભવ્ય જીવોને પુરૂષાર્થ હોવા છતાં પણ ચરમાવર્ત્ત અવસ્થા સિવાય મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી આ ચરમાવર્ત્તકાળને બૌદ્ધો 'બોધિસત્ત્વ' કહે છે. સાંખ્યદર્શની તેને 'નિવૃત્ત પ્રકૃત્યાધિકાર' કહે છે. અને અન્ય દર્શનીઓ 'શિષ્ટ' કહે છે

ત્રીજા યા ચોથા આરામાં ચરમાવર્ત્તને પામેલા ભવ્યાત્માઓ પણ ચરમાવર્ત્તને પામવા માત્રથી જ મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી. તેને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે પ્રથમ સમ્ય દર્શન પ્રાપ્તિ, અનંતાનુબંધી વગેરે કષાયોનો ક્ષય, શ્રેણા-

રોધ, આવર્જિકરણ, સમુદ્ઘાત. શૈલેશિકરણ ઇત્યાદિ પૂર્વકર્મ હોવાં જોઈએ ઉપરોક્ત રીતની આત્મશુદ્ધિ અચરમાવર્ત્ત-કાળમા હોઈ શકતી જ નથી, પણ ચરમાવર્ત્તકાળે તો મોક્ષ-પ્રાપ્તિ માટેના સમ્યગ્ દર્શનાદિ પૂર્વકૃત્ય હોવાં જ જોઈએ આ પૂર્વકૃત્ય પણ કોઈને પૂર્વભવથી ક્રમશ ચાલ્યા આવે છે. અને કોઈને તે જ ભવમા મુક્તિગમનના નજીકના પૂર્વ સમયના પણ હોય છે ઉપરોક્ત પૂર્વકૃત્યો પણ આત્મવીર્ય ફોરવવારૂપ ઉદ્યમ વિના થઈ શકતા નથી એટલે ઉદ્યમ યા પુરૂષાર્થ પણ મોક્ષપ્રાપ્તિનુ જરૂરી કારણ છે

આ રીતે મોક્ષપ્રાપ્તિ તે પાચ સમવાય કારણોથી જ થાય છે મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ કાર્યસિદ્ધિ જેમ ઉપરોક્ત પાચે કારણોના મળવાથી જ થાય છે તેમ બીજા વ્યાવહારિક કાર્યો પણ પાચ કારણો મળવાથી જ થાય છે તે ઘડાના દૃષ્ટાંત નીચે મુજબ સમજવુ

ઘટોત્પત્તિરૂપ કાર્યમા જે કાળે અથવા જેટલે કાળે ઘટ તૈયાર થાય તે કાળ કારણ માટીના ઘટોત્પતિનો સ્વભાવ છે તો જ માટીના ઘટ બને છે વાલુના ઘટ બનવાનો સ્વભાવ નથી તેથી બનતા નથી માટે સ્વભાવ કારણ પણ ત્યા છે તથા પ્રથમ દંડભ્રમણાદિ ક્રિયાઓ વિના ઘટાકાર ન બને માટે તે રૂપ પૂર્વક્રિયા કારણ પણ ત્યા છે વળી પૂર્વક્રિયાઓ કરવામા કુંભાર ઉદ્યમવાન થાય તો જ માટી ઢવાય અને ફેર દંડભ્રમણાદિ ક્રિયાઓ થવાપૂર્વક ઘટ બને પણ જો ઉદ્યમ ન કરે તો કંઈ પણ ન બને

છદ્મસ્થ આત્મા ગર્વિષ્ઠ બની ન જાય અગર આર્ત્ત-ધ્યાની બની ન જાય એટલા માટે બાળજીવોને ભવિતવ્યતાની મુખ્યતા બતાવવામાં વાંધો નથી. જેમકે સંવર અને નિર્જરા ના કાર્યમાં વધુ પ્રયત્નશીલ બની રહેનાર આત્માએ સમજવું જોઈએ કે હાલ મારો પુરૂષાર્થ સમ્યગ્પ્રવૃત્તિવાળો હોવા માત્રથી મારે અભિમાની બની જવાનું નથી. કારણ કે હજુ મારા આત્મામાં રાગદ્વેષનાં બીજ સુષુપ્તપણે પણ રહેલાં છે. ઉપશમશ્રેણિને આરોહી ઉપશાત વીતરાગ બનનાર આત્માનો પુરૂષાર્થ પણ પલટાયો છે. તેથી કદાચ મારી ભવિતવ્યતા બૂરી હશે તો મારા પુરૂષાર્થમા પણ પલટો થતાં વાર નહિં લાગે. માટે વર્તમાન પુરૂષાર્થ માત્રથી મારે અભિમાની બની જવાનુ નથી.

વળી સમ્યગ્ પુરૂષાર્થમાં પ્રવર્તન હોવાં છતાં પણ પૂર્વકૃત અસદ્ પુરૂષાર્થના પરિણામે પ્રાપ્ત વિપરીત સંજોગોમા પણ ભવિતવ્યતાનો સ્વીકાર કરી આર્ત્તધ્યાની નહિ બનતાં સમભાવે રહે.

કેટલાક જીવો એવા હોય છે કે ભવિતવ્યતા યા નિયતિને નહિ સ્વીકારતા પુરૂષાર્થની જ મુખ્યતા ગણી, પુરૂષાર્થથી ભવિતવ્યતા પણ ટાળી શકાય છે, એવી માન્યતા ધરાવે છે. આ અંગે પણ થોડીક વિચારણા કરવી જરૂરી છે.

તાપની પરવા કર્યા વિના સતત પરિશ્રમ ઉઠાવવા છતાં પણ માડ માંડ સૂકો રોટલો મેળવે છે. જ્યારે દિનરાત આરામ કરનાર કોઈ કોઈ વ્યક્તિને સામાન્ય પ્રયત્ને પણ લાખોની કમાણી મળી જાય અગર લોટરીનું ઈનામ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે માટે જો પુરૂષાર્થની જ પ્રધાનતા હોત તો પુરૂ-પાર્થી સુખી બની રહેવો જોઈએ. અગર અલ્પપુરૂષાર્થે ઇચ્છિત પ્રાપ્તિમાં અલ્પતા અને વધુ પુરૂષાર્થે ઇચ્છિત પ્રાપ્તિમા વિશેષતા હોવી જોઈએ પરંતુ તે પ્રમાણે સર્વત્ર એકાત કદાપી જોવામાં આવતુ નથી, માટે પ્રારબ્ધ જ બળવાન છે નહિ કે પુરૂષાર્થ અર્થાત્ પુરૂષાર્થની સફ-લતા પ્રારબ્ધને જ આધીન છે

પ્રારબ્ધના ભરોસે બેસી રહેવા નહિ ઈચ્છનાર કહે છે કે, પ્રારબ્ધથી જ જો સુખ પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોય તો માણસે હાથ-પગ હલાવ્યા વિના ઓઢીને સૂઈ જવુ, ઘરમાં પૈસો, અનાજ, કપડા વગેરે બધુ સ્વયં આવી જશે અરે ! મોમા કોળિયો પણ એની મેળે આવી પડશે. પરંતુ પુરૂષાર્થ કર્યા વિના તે બધુ સ્વયં બની રહેતું જગતમાં ક્યાંય પણ જોવામા આવતુ નથી. માટે પુરૂષાર્થ જ બળવાન છે. નહિ કે પ્રારબ્ધ અર્થાત્ પ્રારબ્ધની સફલતા પુરૂષાર્થને જ આભારી છે અહિ પુરૂષાર્થની પ્રધાનતા કહેનારની દ્રષ્ટિમાં પુરૂષાર્થ માત્ર તેને જ માનવામા આવે છે કે પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિ સમયે જીવની મન-વચન-કાયા વડે થતી વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિ પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિમા આ સિવાય અન્ય કોઈ પુરૂષાર્થ તેની દ્રષ્ટિમાં હોતો નથી.

જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે વિચાર કરીએ તો બ્રહ્મચર્ય સિવાય દરેક વસ્તુ અનેકાંતવાદ માગી લે છે. વ્યવહારિક દૃષ્ટિથી જોઈએ તો "ઢાલની બે બાજુ" એ યુક્તિ છે

તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો પ્રારબ્ધ અને પુરૂષાર્થ એ બન્ને સાધારણ છે. તોપણ તેમા એક દૃષ્ટિએ પુરૂષાર્થ મુખ્ય છે કારણ કે, પ્રારબ્ધ એટલે બીજુ કંઈજ નહિ, પણ પૂર્વકૃત પુરૂષાર્થનું ફળ તેનું જ નામ પ્રારબ્ધ છે

અન્ય દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો પ્રારબ્ધ જ બલવાન છે. અને તે એ રીતે કે —

પ્રારબ્ધ અનુસાર જીવમા ઉત્પન્ન થતી બુદ્ધિદ્વારા જીવ વડે કરાતી માનસિક–વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિને જ પુરૂષાર્થ કહીયે તો ત્યા પુરૂષાર્થ બળવાન નહિ હોતા પ્રારબ્ધ જ બળવાન છે

પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિના મુખ્ય કારણરૂપ ભવાન્તરમા કરેલ સુકૃત્ય યા દુષ્કૃત્યરૂપ પૂર્વકૃત પુરૂષાર્થ પ્રત્યેનો દૃષ્ટિકોણ આજના ભૌતિકવાદના જમાનામા લગભગ વિસરાઈ જ ગયો છે માટે તો સામાન્ય જનસમૂહમા પ્રારબ્ધને અનુરૂપ બુદ્ધિ અનુસાર થતી જીવની માનસિક, વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિને જ માત્ર પુરૂષાર્થ માની આ પુરૂષાર્થથી જ વર્તમાન પ્રાપ્ત- [illegible] પ્રાપ્તિનો અહંકાર આપણા [illegible] [illegible] કે મે આ કર્યું, તે કર્યું, એમ [illegible] અભિમાન [illegible] [illegible] છીએ. હુ આમ કરીશ ને તે કરીશ [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] છીએ.

આ અભિમાન માનવીને પછાડે છે. એના વિવેકચક્ષુ આડે એ પડદો બની જાય છે. અભિમાની માણસ સત્યને જોઈ કે સમજી શકતો નથી એ અનેકને ત્રાસરૂપ પણ બને છે. આ અભિમાનને તોડવા માટે પાચ સમવાય કારણો સ્વરૂપ કુદરતી બળો સાથે આપણી શક્તિઓની તુલના થાય અને આસપાસના સંયોગોની સાથે આપણા વર્તમાન પુરૂષાર્થની સરખામણી થાય એ ઇષ્ટ છે. કોઈપણ ક્ષેત્રે આપણને પ્રાપ્ત થતી સિદ્ધિના કારણોમા આપણે ઊંડા ઉતરીએ તો જરૂર સમજાશે કે પાચ સમવાય કારણ સ્વરૂપ કુદરતી અનુકુળતા જ કાર્યસિદ્ધિનું મુખ્ય કારણ છે

માટે અન્ય સંયોગોની સાથે આપણા વર્તમાન માનસિક, વાચિક કે કાયિક પુરૂષાર્થના મિલન થવા વડે નીપજતી કાર્યસિદ્ધિમા આપણે આનંદ અનુભવીએ કે સાત્વિક સંતોષ પણ લઈએ તેમા ખોટુ નથી પરંતુ તેમાં અભિમાન સેવવા જેવું તો નથી જ એ ભૂલાવુ નહિ જોઈએ માનવ જો સમજી લે કે એ કુદરતનો સ્વામી નથી પણ સતાન છે, તો તેનામાં અભિમાનના ભય ઊભા થાય નહિ અને તેને પડવાનુ પણ બને નહિ

અહિ પ્રારબ્ધવાદની મહત્તા તે પાચ સમવાય કારણોના રહસ્યને નહિ સમજનાર બાળજીવોને અનુલક્ષીને જ વિચારવામા આવી છે બાકી પાચ સમવાય કારણોના રહસ્યને સૂક્ષ્મતાથી સમજી શકનાર માટે તો પાચ સમવાય કારણોમા પોતાને કરવાનો તો માત્ર પુરૂષાર્થ જ છે. તે પુરૂષાર્થ કેવા

સ્વરૂપે હોય ? કેવા કેવા પ્રારબ્ધ સૂચક હોય ? તે વિષય આગળ વિચારીશું.

ભાગ્ય. નસીબ યા પ્રારબ્ધ અંગે પોતાની જિંદગીમાં વિવિધ પ્રકારના સંયોગ અને વિયોગના પ્રસંગો અનુભવીને એક વિદ્વાન વિચારકે કહ્યું છે કે—

"મારી જિંદગીમાં મેં ફક્ત એક જ પાઠ તારવ્યો છે કે માનવીના સઘળા પ્રયાસોની સફલતા મહદ્ અંશે ભાગ્યાધીન હોય છે. સંકલ્પ, બળ, પરિશ્રમ તથા દિલ અને દિમાગના કેટલાક ગુણ વગર કોઈને પણ સફલતા મળી ન શકે એમાં તો શંકા નથી જ પરંતુ એ બધું હોવા છતાં માનવીને તક ન મળે. તેના સંજોગો અનુકૂળ ન હોય તો તે કોઈ ગણનાપાત્ર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. જિંદગી આખરના ભૂતકાળના અનુભવોનો વિચાર કરતા એ સઘળા અનુભવો આપણને એ બાબતની પ્રતીતી કરાવે છે કે માનવી ગમે તેવી કાળજીપૂર્વક તેમજ હોશિયારીથી પ્રયાસો કરે, છતાં પરિણામ એટલા તેના પ્રયત્નો પર આધાર રાખતું નથી. જેટલા સંજોગાનુજોગ કહો. તક કહો. યા નસીબ કહો. પણ તેના [illegible] [illegible] ભાગ ભજવતું જ હોય છે [illegible] [illegible] તેની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

આવે છે. કહેવાય છે કે પ્રારબ્ધવાદ માણસને આળસુ કે નિષ્ક્રિય બનાવી દે છે. પરંતુ આ વાત તદ્દન ખોટી છે. કારણ કે, તેનું પ્રારબ્ધ જ તેને જે કાંઈ કરવાનું હશે તે તેની પાસે કરાવશે જ. શ્રી રમણ મહર્ષિને જ્યારે કોઈએ પૂછ્યું કે શું! મારે હાથ જોડીને બેસી રહેવું? ત્યારે મહર્ષિએ કહ્યું કે "એમ કરી શકો તો ઉત્તમ, પરંતુ તમારૂં પ્રારબ્ધ તમને એમ કરવા દેશે નહિ."

એવો પણ આક્ષેપ થાય છે કે પ્રારબ્ધવાદ તે માણસને આળસુ નહિં તો હિંમત વગરનો, નમાલો, માયકાંગલો કે દીનહીન બનાવે છે. આનો ઉત્તર એટલો છે જ કે કોઈ વાદથી કોઈ ભારતવાસી કે ઇતિહાસને ઘડાવાનું કે ચલિત થવાનું હોતું જ નથી, જે એક જ પરમ સત્તા કે શક્તિ (પાંચ સમવાય કારણો) સર્વત્ર–સર્વદા, સર્વથા કામ કરી રહી છે. એ તેને ઘડશે, ચડાવશે કે પાડશે બીજો ઉત્તર એ કે, ખરૂં જોતા ખરા પ્રારબ્ધવાદીઓ જ મહાપરાક્રમી હોય છે, કારણ કે પરાક્રમ કરતાં કરતાં એમને જ એવા અનેક અસામાન્ય અનુભવ થતા રહ્યા હોય છે કે તેઓ તેનાથી જ સ્વાભાવિક રીતે પ્રારબ્ધ તરફ બગ નિશ્ચિથી વળી રહેલ હોય છે દાખલા તરીકે નેપોલિયન, તે ચુસ્ત પ્રારબ્ધવાદી હતો તેને એક વખત જ્યારે એક સરદારે પૂછ્યુ કે તમે ભાગ્યમાં આટલું બધું માનો છો તો યોજનાઓ શા માટે ઘડો છો? ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે મારૂં ભાગ્ય જ મારી પાસે યોજનાઓ ઘડાવે છે.

આપણા આ જીવનની દરેકે દરેક ક્રિયા પ્રારબ્ધાનુસાર જ થાય છે. પરંતુ આપણે ખોટી રીતે માની બેઠાંએ છીએ કે આમ કર્યું તો જ આમ થયું, "કર્યું અને થયું" એ બરાબર. પરંતુ કરનાર અને થનાર કોણ? તેનું આપણા અહંભાવને લીધે સતત વિસ્મરણ થાય છે. અને તેથી આપણે સમજણ વગરની પુરુષાર્થની વાત માંડીએ છીએ. આથી વાત "શોપનહોર" નામે એક વિચારકે લખી છે કે માણસ ચાહે તે કરી શકે છે, પરંતુ એ શું ચાહશે તે તેની ઇચ્છાશક્તિની વાત નથી આ રીતે આપણને આપણા પ્રારબ્ધ પ્રમાણે જ બુદ્ધિ સૂઝે છે. તે પ્રમાણે આપણે કામ કરીએ છીએ અને ફળ ભોગવીએ છીએ.

પ્રારબ્ધને નહિ સમજનાર પુરુષાર્થીમાં અહંભાવ પૂરપાટ વિસ્તરેલો હોય છે. તેનામાં કામ, ક્રોધ, અભિમાન, લોભ વગેરે પણ એવા પૂરપાટ જામેલા હોય છે કે તેને ઘડી વાર પણ જંપવા દેતા નથી એનું [illegible] સુખ તે પોતાને મન તો દુઃખ જ હોય છે નાટકના નટની જેમ [illegible] [illegible] જેમ [illegible] કરી એ પોતાની જિંદગીની [illegible] કરે છે.

પ્રારબ્ધને નહિ સ્વીકારનાર પુરુષાર્થીઓ અહંભાવમાં [illegible] બની પોતાના પુરુષાર્થદ્વારા પ્રારબ્ધ પરિવર્તન કરવાની [illegible] એવી પ્રયત્ન આદરે છે. પરંતુ ભવિતવ્યતાના [illegible] [illegible] વિપરીત હોય તો પરિવર્તન કરવાની બુદ્ધિ

આ સર્વ હકીકતનો સાર એ લેવાનો છે કે માણસે ધર્મ તથા મોક્ષમાં પુરૂષાર્થી બનવું અને અર્થ તથા કામની સિદ્ધિમાં પ્રારબ્ધવાદી બનવું.

સંસારના ભૌતિક પદાર્થની પ્રાપ્તિ પાછળ ગમે તેટલી દોટ મૂકવા છતાં પૂર્વકૃત પુણ્યાઈની પ્રબલતા વિના તેમા સફલતા કદાપી મળવાની નથી, એ ભારતવર્ષની સંસ્કૃતિનો મૂળ પાયો વિસરાવો ન જોઈએ.

એક સરખી ભવિતવ્યતાની પ્રાપ્તિમાં બાહ્યકારણો એક સરખાં નહિ વર્તતાં, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવથી વિવિધ સ્વરૂપે જોવાય છે, તેનું કારણ એ છે કે, એક સરખી ભવિતવ્યતાના નિર્માણમાં પણ જીવના અધ્યાવસાયો વિવિધ પ્રકારના હોઈ તે તે પ્રકારના અધ્યાવસાયને અનુલક્ષીને પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિ સમયે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવસ્વરૂપ બાહ્ય કારણોનું અસ્તિત્વ વર્તે છે એટલે એક સરખી પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિ માટે સ્વ યા અન્ય દ્વારા વર્તતો બાહ્ય પુરૂષાર્થ સમાન સ્વરૂપે જ નહિં હોતાં વિવિધ સ્વરૂપે પણ હોઈ શકે છે કયા સમયે કેવા પ્રકારના પુરૂષાર્થ કરવામા જીવ પ્રવર્તશે તે પુરૂષાર્થનો ઉદ્ભવ, જીવની ભવિતવ્યતા યા પ્રારબ્ધને જ અનુરૂપ હોઈ સ્વપુરૂષાર્થ અંગે નિરભિમાની અને અન્ય જીવોના પુરૂષાર્થમા ઔદાસિન્ય યા સમભાવી બનવુ એનું નામ જ વાસ્તવિક ધર્મ યા તત્વજ્ઞાનની સાચી સમજ છે.

કમઠાસુર દ્વારા થતા ઉપસર્ગમાં અને ધરણેન્દ્ર દ્વારા

થતા ઉપસર્ગ નિવારણમા પ્રભુ શ્રી પાર્શ્વનાથની વર્તતી સમ
ભાવી વિચારધારા આપણને ઉપરોક્ત હકીકતની સાચી સમજ
પ્રદ કરે છે વળી સંગમદેવદ્વારા થતા ઉપસર્ગ સમયે પ્રભુ
શ્રી મહાવીરદેવનો વર્તતો કરૂણાભાવ જ સાચી મહાવીરતાનો
આપણને પરિચય કરાવે છે

અનંત જન્મો અને તેથી થતા અવિરત કાર્યમા મા
નનુ સંચિત પ્રારબ્ધ જ કામ કરી રહ્યુ હોય છે પ્રારબ્ધની
અસર થાય છે જ અને કરેલા કર્મનુ ફળ ભોગવે જ
છૂટકો છે પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિમા નિમિત્તભૂત બનતા અનુકૂળ કે
પ્રતિકૂળ સંયોગોનો તેમાં કંઈ પણ દોષ હોતો નથી એટલે જ
જ્ઞાની પુરૂષો તેવા નિમિત્ત કારણો પ્રત્યે ઔદાસિન્ય વૃત્તિવાળા
બની રહે છે

માણસના કર્મ કે આચરણના ગુણદોષ પ્રમાણે પરિણા
મના [illegible] ભાવિને જ સંચિત નસીબ તરીકે ઓળ
ખાય છે પ્રત્યેક જીવનુ જીવન તેની પ્રત્યેક ક્ષણે [illegible]
[illegible] કર્મ કરતુ જ રહે છે એ કર્મ તે મનથી [illegible]
[illegible] ક્રિયાથી એમ ત્રણ પ્રકારની ગતિથી થાય છે તેમ
[illegible] પ્રક્રિયાથી થતા કર્મના ગુણદોષનુ માપ [illegible]
બને છે

આ [illegible] વિવિધ જીવન [illegible]
[illegible] પૂર્વનિશ્ચિત હોય છે [illegible]
[illegible] દોસ્તો અને વિરોધીઓ [illegible]
[illegible] પ્રમાણે જ બને છે [illegible]

માનવીના કર્મોનું જ ફળ છે. એમાં કોઈ માટે અસંતોષ જેવું લાગે તો કોઈની પાસે ફરિયાદ કરવાનો કશો અર્થ નથી. કારણ કે મૂળ દોષ તો પ્રારબ્ધ યા સંચિત કર્મોનો જ હોય છે. એટલે જીવનને સુખી બનાવવા સારી વાત તો એ છે કે આવતી કાલ સુધરે એવું વર્તન રાખવું અને સુકર્મો કરવા. ઋણાનુબંધની સામે થઈને મગજ ફેરવવાથી કોઈ લાભ થતો નથી.

ચાલુ જન્મમા જેણે કોઈપણ સારૂં કામ નથી કર્યું એવા માણસોને અસાધારણ પ્રમાણમાં સુખવૈભવો પ્રાપ્ત થતા જોઈ સામાન્ય માણસને અજાયબી થાય છે. અને એ તુરત માની લે છે કે "પાપ-પુણ્ય, શ્રેય-અશ્રેય એ બધું કલ્પના છે હકીકતમાં પ્રારબ્ધ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી."

પરંતુ એમની એ માન્યતા ખોટી છે પૂર્વજન્મનાં શુભ કર્મના ફળરૂપે આ જન્મમાં અધમ આચરણ કરનારને પણ સુખ-વૈભવ મળે છે, આ એક "બેન્ક બેલેન્સ" જેવી સીધી સાદી અને સમજાય એવી વાત છે. આગલી પૂંજી ખૂટે નહિં ત્યાં સુધી ગમે તેવી ઉડાઉગીરી પણ નભે છે પૂર્વનાં સત્કર્મનું ફળ ઉદયમાં વર્તે છે ત્યાસુધી વર્તમાન કાળના ગમે તેવાં કર્મવાળો માણસ પણ દુઃખી થતો નથી અને દીવામા દીવેલ ખુટ્યા પછી એ આપોઆપ બુઝાઈ જાય, તેવી રીતે સત્કર્મસંચય પૂરો થયા પછી માણસને એનાં દુષ્કર્મનો પ્રભાવ આપડે છે.

કર્મની ગતિ ઘણી ગહન છે. કર્મના ભોગવવારૂપ

આયુષ્યના ખેલ લગભગ દરેક માણસ માટે નજરે જોયેલો અહેવાલ હોય છે. માણસનું ભાગ્ય ક્યારે પલટો લેશે. સુખ અને દુ:ખના તડકા-છાંયામાંથી પસાર થઈ રહેલ માનવ જીવનના ક્યારે સુખની શીતલતા કે દુ:ખનો દાવાનલ આવી પડશે તે કોઈ જાણતું નથી એટલા માટે જ ભાવિની વિચિત્રતા અસમય કહી છે આ ભાવિ માણસના કર્મમાંથી સર્જાય છે

જીવની માનસિક-વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિથી. અઢારમા અદૃશ્યરૂપે રહેલ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ અમુક પ્રકારની રજકણોનો સમૂહ આકર્ષાઈ જીવના આત્મપ્રદેશો સાથે ક્ષીર-નીરવત્ સંલગ્ન બની જાય છે. સંલગ્ન બની રહેલા તે રજકણ સમૂહોમાં તે સમયે જ વિવિધ સ્વભાવનું નિર્માણ થાય છે તે સમયે તેજ જીવના માનસિકપણે વર્તતા કામ-ક્રોધાદિ કષાયોની પ્રચુરતા યા મંદતાના હિસાબે તે રજકણોના નિર્મિત સ્વભાવોના તીવ્રતા યા મંદતા પરિણમે છે અર્થાત્ સ્વભાવની તાકાત-પાવર ઉદ્ભવે છે.

પરંતુ દ્રષ્ટિકોણ શુભ યા શુદ્ધ હોવાથી તે સંયોગો પ્રત્યે અરૂચિ, વિરાગ હોય.)

(૪) જ્યાં બાહ્ય પુરૂપાર્થ અને અભ્યંતર પુરૂપાર્થ બન્ને અશુભ હોય. (પાપભીરૂતા વિનાના અજ્ઞાની જીવોથી થતા દુષ્કૃત્યો)

આમાંનો પ્રથમ પુરૂપાર્થ તે સંસારપરિભ્રમણ ઘટવા દ્વારા પરંપરાએ આત્માના અનંત ચતુષ્કગુણોની સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ થવા સૂચક છે.

બીજા પ્રકારનો પુરૂપાર્થ તે મોક્ષસાધક નહિં બનતાં સંસારવર્ધક ભૌતિક સામગ્રીની અમુક સમય પૂરતી અનુકુળતા પ્રાપ્ત થવા દ્વારા આત્માનો અભ્યંતર પુરૂપાર્થ દોપિત બની આત્માને સંસારપરિભ્રમણ દ્વારા દુઃખ પ્રાપ્તિનો સૂચક છે.

ત્રીજા પ્રકારનો પુરૂપાર્થ તે અમુક સમય પૂરતી જ ભૌતિક પ્રતિકુળતા પ્રાપ્ત થવા છતા અભ્યંતર પુરૂપાર્થની શુદ્ધિનું અસ્તિત્વ ટકી રહેવા દ્વારા આત્મોન્નતિ થતી રહેવાનો સૂચક છે

ચોથા પ્રકારનો પુરૂપાર્થ તે સંસારિક ભૌતિક સામગ્રીની પ્રતિકુળતા પ્રાપ્ત થવા સાથે સંસારપરિભ્રમણની પણ વૃદ્ધિ સૂચક છે

વિષયનો વિરાગ, ભવનિર્વેદ, અનિત્યાદિ બાર ભાવનાઓમા રમણતા, કપાયની મંદતા એ શુદ્ધ ઉપયોગ તે શુદ્ધ અભ્યતર પુરૂપાર્થ સ્વરૂપ છે.

અભેદરૂપે છે. જેવી રીતે સુવર્ણમાં પીળાપણું, ગુરૂતા, સ્નિગ્ધતા, તે કાર્યધર્મે કરી ત્રણ પ્રકારે છે. પરંતુ કોઈ સમયે તે ત્રણે ભિન્ન હોતા નથી. ત્રણેનું હોવાપણું પ્રતિસમય સુવર્ણમાં અભિન્ન છે. તેવી રીતે જીવના સર્વગુણ ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય કરતા હોવા છતાં વસ્તુધર્મથી ભિન્ન નથી. દરેકનું કાર્ય ભિન્ન હોવા છતાં અભેદ છે. આ દરેક ગુણો ન્યૂનાધિકપણે પણ આવરણોથી આચ્છાદિત હોવા છતા દરેકનાં આવરણો ભિન્ન ભિન્ન જાતિનાં છે. જેથી દરેકના ઔદયિકાદિ ભાવો પણ ભિન્ન ભિન્ન છે. જેમકે જ્ઞાન ગુણનો ક્ષયોપશમ ભાવ હોય તેમ દર્શન ગુણનો પણ ક્ષયોપશમભાવ હોય એ રીતે દરેક ગુણના ભાવો અંગે સમજી લેવું. આ બાબતને અનુલક્ષીને જ ક્ષયોપશમાદિ ભાવોના વિવિધ પ્રકારો દર્શાવ્યા છે. આત્મામાં એક સમયે જ વર્તતા આ વિવિધ ભાવોના હિસાબે પ્રતિસમય આત્મા, એક કરતાં પણ વધુ સંખ્યા પ્રમાણ પર્યાયી હોઈ શકે છે. જેમ ગુણસ્થાનક એ જીવના પર્યાય સૂચક છે, તેમ આ પુસ્તકના છેલ્લા પ્રકરણમા બતાવેલ ભાવો પણ જીવના વિવિધ પર્યાયસૂચક છે. પરંતુ ગુણસ્થાનક સ્વરૂપ વિકાસક્રમ, આત્માના સમ્યકત્વ અને ચારિત્ર ગુણસ્વરૂપ વિવિધ પર્યાયને જ અનુલક્ષીને છે. સર્વ ગુણો ક્ષાયિકભાવે પ્રકટ કરવા માટે આત્માનો પુરૂષાર્થ મુખ્યત્વે કરીને તો સમ્યકત્વ અને ચારિત્રને ક્ષાયિકભાવે પ્રકટ કરવાનો હોવો જોઈએ પરંતુ તે બન્ને ગુણો સીધા સીધા ક્ષાયિકભાવે પ્રકટ નહિ થતા તેની પૂર્વભૂમિકા સ્વરૂપ પ્રથમ ઉપશમ અને

ઉપશાત કષાય (મોહ) (૧૨) ક્ષીણમોહ (૧૩) સયોગી કેવલી (૧૪) અયોગી કેવલી

મિથ્યાદર્શન નામે કર્મના ઉદયથી જીવ મિથ્યા તત્ત્વને વિષે શ્રદ્ધા રાખી રહે, સત્ય તત્ત્વની જિજ્ઞાસા ન રાખે તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ નામે પ્રથમ ગુણસ્થાનક છે.

મિથ્યાદર્શન કર્મનો ઉદય ન હોય પણ અનતાનુબધી કર્મના ઉદયથી જીવને સમ્યગ્દર્શન ન હોય ત્યારે સમ્યગ્-દર્શનથી પતિત અવસ્થામા સાસ્વાદન નામે બીજુ ગુણ-સ્થાનક છે.

સમ્યગ્-મિથ્યાત્વ (મિશ્ર) નામે કર્મના ઉદયથી જીવનું દર્શન કેટલેક અંશે મલીન અને કેટલેક અશે શુદ્ધ હોય તે મિશ્ર નામનુ ત્રીજું ગુણસ્થાનક છે.

અપ્રત્યાખ્યાન કષાયના ઉદયને લીધે જીવ સમ્યકત્વ સયુક્ત હોવા છતા અવિરતિ રહે તે અસયત નામનું ચોથુ ગુણસ્થાનક છે

પ્રત્યાખ્યાન કષાયના ઉદયથી જીવ કેટલેક અશે સંયત અને કેટલેક અશે અસંયત રહે છે, તે દેશવિરતિ નામનું પાચમું ગુણસ્થાનક છે

પ્રત્યાખ્યાન કષાયનો ઉદય ક્ષીણ થવાથી જીવ સંપૂર્ણ-પણે સંયત બને, છતા એમાં પ્રમાદ રહી જાય તે પ્રમત્ત નામનું છઠ્ઠું ગુણસ્થાક છે.

એ પછી સંજ્વલન નામે કષાય મંદ થવાથી પૂર્ણસંયત

ઉપશાત કપાય (મોહ) (૧૨) ક્ષીણમોહ (૧૩) સયોગી કેવલી (૧૪) અયોગી કેવલી

મિથ્યાદર્શન નામે કર્મના ઉદયથી જીવ મિથ્યા તત્ત્વને વિષે શ્રદ્ધા રાખી રહે, સત્ય તત્ત્વની જિજ્ઞાસા ન રાખે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ નામે પ્રથમ ગુણસ્થાનક છે.

મિથ્યાદર્શન કર્મનો ઉદય ન હોય પણ અનતાનુબધી કર્મના ઉદયથી જીવને સમ્યગ્દર્શન ન હોય ત્યારે સમ્યગ્‌દર્શનથી પતિત અવસ્થામા સાસ્વાદન નામે બીજુ ગુણસ્થાનક છે

સમ્યગ્‌-મિથ્યાત્વ (મિશ્ર) નામે કર્મના ઉદયથી જીવનું દર્શન કેટલેક અંશે મલીન અને કેટલેક અંશે શુદ્ધ હોય તે મિશ્ર નામનું ત્રીજું ગુણસ્થાનક છે.

અપ્રત્યાખ્યાન કપાયના ઉદયને લીધે જીવ સમ્યક્‌ત્વ સયુક્ત હોવા છતા અવિરતિ રહે તે અસયત નામનું ચોથુ ગુણસ્થાનક છે.

પ્રત્યાખ્યાન કપાયના ઉદયથી જીવ કેટલેક અંશે સયત અને કેટલેક અશે અસંયત રહે છે, તે દેશવિરતિ નામનું પાચમું ગુણસ્થાનક છે

પ્રત્યાખ્યાન કપાયનો ઉદય ક્ષીણ થવાથી જીવ સંપૂર્ણપણે સયત બને, છતાં એમાં પ્રમાદ રહી જાય તે પ્રમત્ત નામનુ છઠ્ઠું ગુણસ્થાક છે.

એ પછી સંજ્વલન નામે કપાય મદ થવાથી પૂર્ણસંયત

જતો નથી, પણ પાણીની સપાટી ઉપર તરે છે, તેમ ચૌદ ગુણસ્થાનકથી પર થયેલો આત્મા નિખિલ કર્મ સાથેના સંસ્પર્શથી અલગ થઈ લોકાકાશના શિખરે સિદ્ધ શિલાની ઉપર બિરાજે છે. ત્યાં એ અનંત-નિત્ય સુખ ભોગવે છે, એની સુભગ શાંતિમાં કશાથી ભંગ થતો નથી, મોહ અને તેની ઘટમાળમાં એ ફરી પડતો નથી. એની શક્તિ અને જ્ઞાન છતાં પણ સંસારમાથી શુદ્ધ થયેલો તે આત્મા ફરી ભૌતિક સંબંધ બાંધતો નથી.

ક્ષયોપશમથી વર્તતાં ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ અને ક્ષયોપશમ ચારિત્ર એ આત્મવિકાસનો ઉચ્ચ લાભ છે મોહનીયકર્મના ઉપશમથી વર્તતાં ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ઔપશમિક ચારિત્ર એ આત્મવિકાસનો ઉચ્ચતર લાભ છે. અને મોહનીયકર્મના ક્ષયથી વર્તતા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક ચારિત્ર એ આત્મવિકાસનો ઉચ્ચતમ લાભ છે.

અનાદિકાળથી જીવમા ક્ષયોપશમ સ્વરૂપે વર્તતાં જ્ઞાન–દર્શન અને દાનાદિને ક્ષાયિકભાવનું ચારિત્ર જ અંતર્મુહૂર્ત માત્રમા ક્ષાયિક ભાવ સ્વરૂપે બનાવી જીવમા અનતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અને અનતવીર્યને પ્રગટ કરાવે છે. ત્યારબાદ જ ઔદયિકસ્વરૂપે વર્તતાં અન્ય અઘાતી કર્મો બિલકુલ શક્તિહીન બની જઈ અંતર્મુહૂર્ત કાળમા યા તો વધુમા વધુ પૂર્વકોટિ વર્ષમા કંઈક ન્યૂનકાળે આત્માથી સંપૂર્ણપણે અલગ પડી જાય છે. એ રીતે આત્મા શાશ્વત સુખનો ભોક્તા બને છે. પરંતુ ક્ષાયિકભાવના ચારિત્રની પ્રાપ્તિ તો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વથી જ થાય છે અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની પ્રગટતા તે ક્ષયોપશમ સમક્તિમાંથી થાય. ક્ષયોપશમ સમકિત તે દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમથી થાય. એટલે દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમથી વર્તતું સમ્યક્ત્વ તે ક્ષયોપશમ સમકિત કહેવાય. સંસારચક્રમા જીવને પહેલવહેલું તો ઉપશમ સમકિત થાય છે. તે ઉપશમ સમકિતની પ્રાપ્તિ દર્શનમોહનીય (મિથ્યાત્વ મોહનીય) કર્મના ઉપશમથી થાય છે ઉપશમ સમકિતના કાળમાં જીવ, મિથ્યાત્વ મોહનીય

દબાઈ જવાથી એટલે વિપાક અને પ્રદેશરૂપપણાએ એમ બન્ને પ્રકારના ઉદયના ઉપશમથી પ્રકટ થયેલ જે જીવસ્વભાવ તે ઔપશમિક ભાવ છે. તેના બે ભેદ છે. ૧. ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અને ૨. ઉપશમ ચારિત્ર.

૨. ક્ષાયિક ભાવ—કર્મનો અત્યંત ઉચ્છેદ (ક્ષય) થવાથી પ્રકટ થયેલ જીવસ્વભાવ તે ક્ષાયિક ભાવ છે તેના નવ ભેદ છે દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય. એ પાંચની પૂર્ણલબ્ધિ, તથા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક ચારિત્ર, કેવળજ્ઞાન, અને કેવળદર્શન એ નવભેદ આમાં ફક્ત ઘાતિ-કર્મ આશ્રિત ક્ષાયિકો લેવાયા છે

૩. ક્ષાયોપશમિક ભાવ—ઘાતિકર્મોના ક્ષયોપશમથી જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે તે ' ક્ષાયોપશમિક ભાવ " છે તેના અઢાર ભેદ છે દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, ત્રણ અજ્ઞાન, ત્રણ દર્શન, ચાર જ્ઞાન, ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ ચારિત્ર એ અઢાર ભેદ છે અહિં મતિજ્ઞાન તથા મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન તથા શ્રુતઅજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન તથા વિભંગજ્ઞાન અને મનપર્યવજ્ઞાન એમ સાત ભેદો જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી આશ્રિત છે ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન એમ ત્રણ ભેદો તે દર્શનાવરણ કર્મના ક્ષયો-પશમથી આશ્રિત છે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ તે દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી આશ્રિત છે દાન-લાભ-ભોગ-ઉપભોગ અને વીર્ય એ પાંચ લબ્ધિયો અંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી

બાધિત છે. ઉદયમા આવેલ કર્મના તેને ભોગવીને નાશ
કરવો અને જે ઉદયમા નથી આવ્યા પણ આવવાના છે
તેનો ઉપશમ કરવો તેને ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. જ્ઞાનાદિ
ચારિત્રપર્યંત તે ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક એમ બે પ્રકારના
હોઈ ક્ષાયિક ભાવમા તે ક્ષાયિકરૂપે સમાયેલ છે, અને [illegible]
પશમિક ભાવમા તે ક્ષાયોપશમિકરૂપે છે તેવી રીતે [illegible]
દર્શન અને ચારિત્ર તે ઔપશમિક ક્ષાયિક અને [illegible]
એમ ત્રણ પ્રકારના હોઈ ઔપશમિક ભાવમા તે [illegible]
તથા ચારિત્રને ઔપશમિક રૂપે, ક્ષાયિક ભાવમા [illegible]
અને ક્ષાયોપશમિક ભાવમા ક્ષાયોપશમિક [illegible]

તો ઉપલક્ષણ માત્ર હોવાથી તે સિવાય બીજી પણ જીવની કેટલીક અવસ્થાઓ ઔદયિક ભાવમાં લેવાય છે. તે આ પ્રમાણે છે:

દર્શનાવરણ સમુદ્ભૂત નિદ્રાદિપંચક, વેદનીયકર્મ આશ્રિત સુખ-દુઃખ, મોહનીયજનિત હાસ્યાદિ છ, આયુષ્ય કર્મસંભૂત ચાર આયુષ્ય, નામકર્મની સર્વપ્રકૃતિ અને ગોત્રોદય જન્ય ઉચ્ચાનુચ્ચ ગોત્ર એ બધાંય ઔદયિક ભાવમાં સમજવાનાં છે. આ બધી જીવની અવસ્થાઓનો ઉપરોક્ત એકવીશમાં પણ સમાવેશ કરી લેવાય છે અને તે આ રીતે—

'અજ્ઞાન'નું ગ્રહણ કરવાથી નિદ્રાદિપંચક પણ ખેંચી શકાય છે કેમકે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને દર્શન મોહનો ઉદય અજ્ઞાનનું કારણ છે 'ગતિ' ગ્રહણ કરવાથી શેષ નામભેદો, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુષ્ય એ સર્વનો સમાવેશ કરી શકાય છે કેમકે આયુષ્ય, જાત્યાદિનામ, ગોત્ર અને વેદનીય એમાંથી એકનો પણ અભાવ હોય તો ગતિનો સંભવ નથી કારણ કે એ કર્મો ભવધારણમા કારણ છે. 'વેદ' ગ્રહણ કરવાથી હાસ્યાદિ છ પણ લઈ શકાય છે. કેમકે તે વેદોપગ્રહકારક છે. અથવા કષાયના નિર્દેશમાં હાસ્યાદિ નોકષાયોનો સમાવેશ થઈ શકે છે કેમકે નોકષાયો કષાયસહવર્તી હોય છે.

૫. પારિણામિકભાવ—જેને લઈને મૂળ વસ્તુમા કોઈ પ્રકારનું પરાવર્તન ન થાય એવો જીવ તથા ધર્માસ્તિ-

કાયાદિ દ્રવ્યોમાં રહેલ જે સ્વત સિદ્ધ સ્વભાવ તે પારિ-
ણામિક ભાવ છે. આત્મસ્વરૂપ જીવત્વ, અને આત્માની
વિશેષસ્થિતિરૂપ ભવ્યત્વ તથા અભવ્યત્વ એ ત્રણ [illegible]
પારિણામિક ભાવ છે.

ઔપશમિકભાવ તે મોહનીય કર્મને વિષે જ [illegible].
અન્યત્ર નહિ

ક્ષાયોપશમિક ભાવ તે ચાર ઘાતિકર્મને વિષે જ [illegible]
જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય મોહનીય અને અંતરાય એ
ચાર ઘાતીકર્મ છે.

બાકીના ત્રણ તે ક્ષાયિક, ઔદયિક અને પારિણામિક
ભાવ તો આઠે કર્મને વિષે હોય

૪. ઔપશમિક—ક્ષાયોપશમિક–ઔદયિક–પારિણામિક (ચતુઃ સંયોગી). આ ભાંગો ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ધારકને અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વચારિત્રોભય ધારકને હોય.

૫. ક્ષાયિક–ક્ષાયોપશમિક–ઔદયિક–પારિણામિક (ચતુઃ સંયોગી). આ ભાંગા ઉપશમશ્રેણિ વગરના છદ્મસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વધારકને અને છદ્મસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વચારિત્રોભય ધારકને હોય છે.

ઔપશમિક સમ્યક્ત્વધારક ચારે ગતિઓમાં હોઈ શકે અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વચારિત્રોભયધારક કેવળ મનુષ્ય ગતિમા જ હોય. એમ એ બધામાં ઔપશમિક–ક્ષાયોપશમિક–ઔદયિક–પારિણામિક ચતુ.સંયોગી ભાંગો ઉત્પન્ન થાય.

ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પણ ચારે ગતિઓમા સંભવે. એટલે દેવ, નરક અને તિર્યંચ એ ત્રણ ગતિઓમાંના ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીઓમાં અને ઉપશમશ્રેણી વગરના અથવા અગિયારમા ગુણસ્થાનક વગરના છદ્મસ્થ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વી મનુષ્યો તથા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વચારિત્રોભયધારક છદ્મસ્થ મનુષ્યોમાં ક્ષાયિક–ક્ષાયોપશમિક–ઔદયિક અને પારિણામિક એ ચતુઃ સંયોગી ભાગો પમાય છે. આમ બન્ને પ્રકારના ચતુઃ સંયોગી ભાગા ચારે ગતિઓમા પ્રાપ્ત થાય.

૬. ઔપશમિક–ક્ષાયિક–ક્ષાયોપશમિક–ઔદયિક–પારિણામિક (પંચસંયોગી) એ પંચસંયોગી ભાગો ઉપશમશ્રેણી વાળીમા જ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ તે અવસ્થામાં ક્ષાયિક-

સમ્યક્ત્વ હોય તો જ. એટલે ક્ષાયિક ભાવે સમ્યક્ત્વ ઔપશમિક ભાવે ચારિત્ર, ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇંદ્રિયો, ઔદયિક ભાવે મનુષ્યગતિ અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વાદિ એમ પાંચ ભાવોનો સંયોગ તે અગિયારમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવંતને જ હોય.

આ પ્રમાણે એક દ્વિકસંયોગી, બે ત્રિકસંયોગી, બે ચતુઃસંયોગી અને એક પંચસંયોગી મળીને છ સાંનિપાતિક ભાવો જીવના સંભવિત હોય છે. આ સંભવિત છ [illegible] (૧) ક્ષાયોપશમિક ઔદયિક અને પારિણામિક એ [illegible] તથા (૨) ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક [illegible] એ ચતુઃસંયોગી તથા (૩) ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક [illegible] પારિણામિક એ ચતુઃસંયોગી એ પ્રમાણે [illegible] ગતિમાં સંભવતી [illegible] અને [illegible] મળીને [illegible] સાંનિપાતિક [illegible]

ત્રણ ભાવો તો સૂક્ષ્મ નિગોદ સુદ્ધાં ધરાવે છે. કેમકે તેમને સ્પર્શેન્દ્રિય રૂપ ક્ષાયોપશમિકભાવ, તિર્યંચ ગતિ આદિ રૂપ ઔદયિકભાવ અને જીવતત્વાદિરૂપ પારિણામિકભાવ એમ ત્રણ ભાવો છે. આ હિસાબે કોઈપણ માર્ગણાવર્તી જીવમાં ઉપરોક્ત ત્રણ ભાવ તો અવશ્ય હોય. શેષ ક્ષાયિક તથા ઔદયિક ભાવની ભજના હોવાથી જ્યાં જ્યાં તે બે ભાવોનો સંભવ હોય ત્યાં ત્યાં પાંચ ભાવો સમજવા.

ગુણઠાણામાં ભાવો—એક જીવને સમ્યક્ત્વાદિ ૪-૫-૬-૭ આ ચાર ગુણઠાણે ત્રણ અથવા ચાર ભાવ હોય. ઔદયિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક તથા ક્ષાયિક અગર ઔપશમિક એમ ચાર. ત્યાં ઔદયિકે ગત્યાદિ, ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇંદ્રિય, અને પારિણામિકે જીવત્વ હોય. અહિ ત્રણ ભાવ હોય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવે સમજવું. પરંતુ સમ્યક્ત્વ જો ક્ષાયિક કે ઔપશમિક હોય ત્યારે ક્ષાયિક સહિત ચાર અગર ઔપશમિક સહિત ચાર ભાવ આ ચાર ગુણઠાણે હોય. સમ્યક્ત્વને લગતો ક્ષાયોપશમિક ભાવ જો અહિં ન હોય તો પણ ઇન્દ્રિયાદિ અને દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ પણ ક્ષાયોપશિક ભાવનું હોવાથી ક્ષાયોપશમિક ભાવ તો હોય જ છે. વળી સમગ્ર છદ્મસ્થ જીવોને પહેલાથી લઈ બારમા ગુણ-સ્થાનક સુધી ઇન્દ્રિયાદિરૂપ પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવ તો હોય જ.

નવમા અને દશમા ગુણઠાણે ચાર ભાવો હોય. અહિં ઔદયિકભાવે ગતિ આદિ, ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇન્દ્રિયાદિ, પારિણામિકભાવે જીવત્વાદિ એમ ત્રણ ભાવો ઉપરાંત સમ્યક્ત્વ

જો ઔપશમિક ભાવનું હોય તો ઔપશમિક સહિત આઠ ભાવ. અને સમ્યક્ત્વ જો ક્ષાયિક ભાવનું હોય તો ક્ષાયિક સહિત આઠ ભાવ જાણવા આ ગુણઠાણે ક્ષપકશ્રેણી કરનારા તો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી જ હોય પણ ઉપશમશ્રેણિ કરનારા [illegible] ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી પણ હોય અને ઔપશમિક [illegible] હોય વળી કેટલાકના મતે ઉપશમશ્રેણિવાળાને ક્ષાયિક [illegible] અને દશમે ગુણઠાણે પણ ઔપશમિક [illegible] મતે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વી ઉપશમશ્રેણિવાળાને આ [illegible] ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક ઔપશમિક [illegible] એ પાંચ ભાવ ગણાય

ભાવના છે જેથી સયોગી અને અયોગી કેવળીને ઔદયિક, ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો હોય.

હવે અનેક જીવની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ચોથાથી સાતમા ગુણઠાણા સુધીમા સમ્યક્ત્વ તો ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક અને ક્ષાયિક એમ ત્રણ પ્રકારનું હોઈ શકવાથી પાંચ ભાવો લાભી શકે. આઠમાથી અગિયારમા ગુણઠાણા સુધીમા તો સમ્યક્ત્વ તે ઔપશમિક અને ક્ષાયિક એમ બે પ્રકારનું જ હોવાથી તે ગુણસ્થાક્વર્તીમા સમ્યક્ત્વ વિષયક ક્ષાયોપશમિક ભાવ તો ન જ હોય પણ તે ગુણઠાણે ચારિત્ર અને ઇન્દ્રિયાદિ ક્ષાયોપશમિક ભાવે હોવાથી ત્યા પણ ભાવો તો પાંચે છે અગિયારમામાં તો ઔપશમિક જ ચારિત્ર હોય છે એટલે ત્યા ક્ષાયોપશમિક ભાવ તે ઇન્દ્રિયાદિ અગે જ સમજવો

ક્ષીણમોહ ગુણઠાણે ઔપશમિક ભાવ મુદ્દલ ન હોય. એટલે ત્યા ચાર જ ભાવો હોય છેલ્લા બે ગુણસ્થાનકમાં તો ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક બન્ને ભાવો નહિ હોવાથી ત્રણ જ ભાવ સમજવા આ પ્રમાણે અનેક જીવો આશ્રયી ભાવોનુ અસ્તિત્વ સમજવું.

ગુણસ્થાનોમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવના ભેદો- પ્રથમના બે ગુણસ્થાનોમાં ત્રણ અજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ મળી દશ ભેદો હોય

મિશ્ર ગુણસ્થાને પ્રથમનાં ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન, દાનાદિ પાચ લબ્ધિ, અને મિશ્ર સમ્યક્ત્વ એમ કુલ બાર

ભેદ હોય. જો કે આ ગુણસ્થાને યથાસ્થિત વસ્તુતત્ત્વનો નિર્ણય
નથી, તોપણ અહીં વર્તતું જ્ઞાન તે બિલકુલ અજ્ઞાનરૂપ [illegible]
જ્ઞાન-અજ્ઞાન મિશ્રસ્વરૂપ હોય છે. માટે તેના મિશ્ર[illegible]
અધિકતા હોય ત્યારે અજ્ઞાનની બહુલતા અને [illegible]
અધિકતા હોય ત્યારે જ્ઞાનબાહુલ્ય વર્તે છે. સિદ્ધાન્ત [illegible]
બાહુલ્યની વિવક્ષાએ મિશ્રગુણસ્થાનમાં જ્ઞાનત્રય [illegible]
[illegible] વળી કર્મગ્રંથના અભિપ્રાયે મિશ્ર ગુણ[illegible]
[illegible] સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાય [illegible]
[illegible] ભાવના ભેદમાં "મિશ્ર" [illegible]
[illegible] જ્ઞાનત્રય [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] "મિશ્ર" [illegible]
[illegible]

ગુણઠાણે ચૌદ ભેદો ક્ષાયોપશમિક ભાવના થાય.

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ સાતમા ગુણઠાણાથી આગળના ગુણઠાણે ન હોય. જેથી ઉપરોક્ત ચૌદ ભેદોમાંથી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ ઓછું કરતાં તેર ભેદો આઠમા, નવમા અને દશમા ગુણઠાણે હોય

ક્ષાયોપશમિક ચારિત્ર પણ દશમા ગુણઠાણાથી આગળ ન હોય. અગિઆરમે ગુણઠાણે ઔપશમિક અને બારમા ગુણઠાણે ક્ષાયિકચારિત્ર હોય, માટે ઉપરોક્ત તેર ભેદોમાથી ક્ષાયોપશમિક ચારિત્ર ઓછું ગણતાં બાર ભેદ ક્ષાયોપશમિક ભાવના, અગિઆરમા અને બારમા ગુણઠાણે જાણવા.

તેરમા અને ચૌદમા ગુણઠાણામાં તો ક્ષાયોપશમિક ભાવ બિલકુલ હોય જ નહિ

ગુણસ્થાનોમાં ઔદયિક ભાવના ભેદો:-મિથ્યાત્વ–ગુણઠાણે ઔદયિક ભાવના એકવીસ ભેદો પ્રાપ્ત થાય છે.

સાસ્વાદન ગુણઠાણે મિથ્યાત્વ વિના ૨૦ ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે.

મિશ્ર ગુણસ્થાને મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન વિના ૧૯ ભેદ હોય છે.

અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાને પણ ઉપર મુજબ ૧૯ ભેદો હોય છે. ત્રણ વેદ, ચાર કષાય, ચાર ગતિઓ, ૭ લેશ્યા, અસંયમ, અને અસિદ્ધત્વ.

દેશવિરતિમાં ઉપરોક્ત ૧૯માંથી દેવગતિ અને નરકગતિ કાઢી નાંખતાં શેષ ૧૭ ભેદો ઔદયિક ભાવના હોય છે

પ્રમત્ત ગુણઠાણે ઉપ[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
લેશ્યા અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

અપ્રમત્ત ગુણઠાણે [illegible] [illegible]
હોવાથી ત્રણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
લેશ્યા અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

આઠમા અને નવમા [illegible] [illegible]
લેશ્યા [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] લેશ્યા અને [illegible]

અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનમા—૨૭ ભેદો. (ઔદ૦ ૧૦, ક્ષાયો૦ ૧૩, ઔપશમિકનો ૧, ક્ષાયિકનો ૧, પારિણામિકના ૨.)

સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનમા—૨૧ ભેદો. (ઔદ૦ ૪, ક્ષાયો૦ ૧૩, ઔપશમિકનો ૧, ક્ષાયિકનો ૧, પરિણામિકના બે.)

ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનમાં—૨૦ ભેદો. (ઔદ૦ ૩, ક્ષા૦ ૧૨, ઔપશમિકના બે, ક્ષાયિકનો ૧, પારિણામિકના બે.)

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનમા—૧૯ ભેદ (ઔદ૦ ૩, ક્ષાયો૦ ૧૨, ક્ષાયિકના–બે, પારિણામિકના–બે)

સયોગી કેવળી ગુણઠાણામાં—૧૩ ભેદ. (ઔદ૦ ૩, ક્ષાયિકના ૯, પારિણામિકનો ૧.)

અયોગી કેવળી ગુણઠાણામા—૧૨ ભેદ. (ઔદ૦ ૨, ક્ષાયિકના ૯, પારિણામિકનો ૧.)

આમા નવમા–દશમા ગુણસ્થાનોમાં ઔપશમિક ચારિત્ર માનીએ તો ત્યા ઔપશમિકભાવના બે ભેદ, અન્યથા એક ભેદ સમજવો

ભાવોમાં ચતુર્ભંગી—ઔપશમિક આદિ ભાવોનો સાદિ–સાન્ત, સાદિ–અનન્ત, અનાદિ–સાન્ત, અને અનાદિ–અનંત એમ ચાર ભાંગા પૂર્વક વિચાર કરવાથી જીવને કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનો ખ્યાલ પેદા થાય છે.

ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ઔપશમિક ચારિત્ર એ ઔપશમિક ભાવના બન્ને ભેદો સાદિ-સાન્ત છે [illegible] [illegible] સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર તો મોહના ક્ષયથી જ પ્રગટ થતું હોવાથી તે સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્રને અનન્ત [illegible] મોહના ઉપશમથી પ્રગટ થતું સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર તો અન્તે પડનારા જ હોઈ સાદિ-સાન્ત ભાંગે જ હોય [illegible]

ક્ષાયિક ભાવના તમામ ભેદો સાદિ અનન્ત [illegible] પ્રાપ્ત થયા પછી તેમાંથી પડવાનો સંભવ [illegible] નથી

ક્ષાયોપશમિક ભાવના મતિજ્ઞાન [illegible] જ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ ચાર જ્ઞાનો [illegible] [illegible] સમ્યગ્દર્શનના ઉદય [illegible] [illegible] મિથ્યાત્વના ઉદય [illegible]

–અનન્ત, સાદિ–સાન્ત અને અનાદિ–અસાન્ત એ ત્રણ ભાંગા હોય.

પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ અને અભવ્યત્વ એ બે અનાદિ–અનંત છે અને ભવ્યત્વ તે અનાદિ–સાન્ત છે. કારણ કે ભવ્યત્વની અવધિ બારમા ગુણસ્થાન સુધી જ છે.

ઉપશમ અને ક્ષયોપશમની સમજ

કર્મના ઉદય, ક્ષયોપશમ અને ક્ષયથી પ્રાપ્ત થતી જીવની અવસ્થાને અનુક્રમે ઔદયિકાદિ ભાવસ્વરૂપે કહી. તેમાં કર્મનો ઉદય અને ક્ષય તો સમજી શકાય છે. પરંતુ કર્મનો ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ એટલે શું? તેની સ્પષ્ટ સમજ આ પ્રમાણે છે.

કર્મનો ઉપશમ એટલે શું? મોહનીયકર્મ સત્તામાં હોવા છતાં તેના રસોદય અને પ્રદેશોદય એ બન્નેના વર્તતા અભાવને મોહનીયકર્મનો ઉપશમ કહેવાય છે. અહિં સ્વ-સ્વરૂપે વર્ત્તતા કર્મોદયને રસોદય અને અન્ય પ્રકૃત્તિમાં સંક્રમણ પામી પરસ્વરૂપે વર્ત્તતા કર્મોદયને પ્રદેશોદય કહેવાય છે.

કર્મનો ક્ષયોપશમ એટલે શું? ચારે ઘાતી કર્મના ઉદય સમયે સર્વઘાતી પ્રકૃત્તિમાં રસોદય નહિં વર્તતાં પ્રદેશોદય વર્તે તેને સર્વઘાતી પ્રકૃત્તિનો ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. અને દેશઘાતી પ્રકૃતિઓમાં તે કર્મ જેવા તીવ્રરસે (સર્વ-ઘાતી રૂપે) બધાયું હોય, તેવા તીવ્રરસે ઉદયમાં ન આવતાં અતિમંદરસરૂપે (એટલે દેશઘાતી રસરૂપે) થઈ ઉદયમાં આવે

તે દેશકાળની પ્રકૃતિનો ઉપયોગમાત્ર કરાય છે, અને [illegible]
ગની પ્રકૃતિઓના જે પ્રતિકાર્ય કર્યા છે તે પ્રતિકાર્ય[illegible]
અર્થ "અવંશ્ય [illegible] પ્રતિકાર્યનો [illegible]
પરંતુ ભાષાંતર કર્યાં તે પોતાના [illegible]
તે ગ્રાહ્ય અથવા નિગ્રાહ્ય હોવાનું [illegible]
વળિ આવતા હૃદયની પણ પ્રતિમા [illegible]
રૂપ હૃદયમાં [illegible] અગ્રાહ્ય [illegible]

શમથી વર્તે છે. અગર તો દર્શનમોહનીય અને પહેલા આઠ કષાયના ક્ષયોપશમથી વર્તે છે, એમ પણ કહી શકાય. તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકમાં દેશવિરતિનો ક્ષયોપશમ ભાવ તે અનંતાનુબંધી અને અપ્રત્યાખ્યાની કષાય અષ્ટકના ક્ષયોપશમથી, પ્રત્યાખ્યાની તથા સંજ્વલન કષાય અષ્ટકના ઉદયથી, અને નવનોકષાયના યથાસંભવ ઉદયથી કહ્યો છે

સર્વવિરતિ—તે દર્શનમોહનીય તથા પહેલા બાર કષાયના ક્ષયોપશમથી વર્તે છે તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકમાં સર્વવિરતિનો ક્ષયોપશમભાવ પહેલા બાર કષાયના યથાસંભવ ઉદયથી કહ્યો છે આ પ્રમાણે જીવમા વર્તતા ક્ષયોપશમ ભાવના અઢાર ભેદો અંગે ઉપર મુજબ કર્મપ્રકૃત્તિઓનો ક્ષયોપશમ સમજવો અહિ કર્મપ્રકૃતિઓના ક્ષયોપશમ સમયે જે પ્રકૃતિઓના રસ સ્પર્દ્ધકોમાંથી સર્વઘાતીપણું ટળી જઈ દેશઘાતી સ્વરૂપે ઉદય વર્તે છે, તેને **ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ** કહેવાય છે આ ક્ષયોપશમમા ઉદય તો સ્વ-સ્વરૂપે જ હોય છે.

જે પ્રકૃતિઓ રસ સ્પર્દ્ધકોમાંના સર્વઘાતીપણાને દેશઘાતી સ્વરૂપે પલટાવીને સ્વસ્વરૂપે ઉદયમા નહિ વર્તતા પર સ્વરૂપે ઉદયમા વર્તે અર્થાત્ પ્રદેશોદય સ્વરૂપે ઉદયમાં વર્તે તેને **શુદ્ધ ક્ષયોપશમ** કહેવાય છે. આ રીતે કર્મપ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ બે રીતે હોય છે.

ઘાતી (દેશઘાતી અને સર્વઘાતી) પ્રકૃતિઓના રસ

[illegible]
[illegible] પ્રતિબિંબો [illegible]
[illegible] પ્રતિબિંબ [illegible]
[illegible] પ્રતિબિંબોના [illegible]
[illegible]
પ્રતિબિંબોના [illegible]
[illegible]

દેશઘાતીપણે ઉદયમાં વર્તતા હોય ત્યારે અવધિજ્ઞાન, અવધિ-
દર્શન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ ત્રણે ગુણો ન્યૂનાધિકપણે પણ
પ્રગટપણે આત્મામાં અવશ્ય વર્તતા હોય છે. આવી રીતે ઘાતી
પ્રકૃતિઓના રસસ્પર્દ્ધકોનું દેશઘાતીપણે ઉદયમા વર્તવુ તેને
ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. અહિં તે પ્રકૃતિ-
ઓનો વિપાકોદય છે.

પ્રથમના બાર કષાય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના
વિપાકોદયમાં અર્થાત્ સ્વસ્વરૂપે વર્તતા ઉદયમાં તો તેના
રસસ્પર્દ્ધકો સર્વઘાતીપણે જ ઉદયમાં વર્તે છે. પરંતુ આ
કર્મોનાં દલિકો અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમી સ્વસ્વરૂપે ઉદયમાં
નહિં વર્તતાં પરસ્વરૂપે ઉદયમાં વર્તે છે, ત્યારે તે ઉદયને
પ્રદેશોદય કહેવાય છે. આ પ્રદેશોદયને શુદ્ધ ક્ષયોપશમ
કહેવાય છે. અહિં તે પ્રકૃતિનું સ્વસ્વરૂપ ટળી જવાથી તે
પ્રકૃતિવડે અવરાએલ ગુણ, આવરણરહિત બને છે.

કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીય પ્રકૃતિઓના
ઉદય સમયે તેના રસસ્પર્ધકો તે સર્વઘાતીપણે જ ઉદયમા
વર્તે છે અને તેનો ઉદય સદા સ્વસ્વરૂપે જ એટલે વિપા-
કોદયસ્વરૂપે જ હોય છે પ્રદેશોદય રૂપે હોઈ શકતો જ નથી.

સંજ્વલન ચાર કષાય અને નવનોકષાય તો વિપા-
કોદય સહિતપણે, અને વિપાકોદય રહિતપણે અર્થાત્
પ્રદેશોદયપણે પણ ક્ષયોપશમવાળા હોઈ શકે છે. માટે તેમાં
ઉદયાનુવિદ્ધક્ષયોપશમ અને **શુદ્ધક્ષયોપશમ** એમ બન્ને
પ્રકારે ક્ષયોપશમ બની શકે છે.

આ [illegible] સ્વરૂપ સમજવા [illegible]
[illegible] આત્માની વિચારણા [illegible]
[illegible]
આત્મદશાને [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

વિવિધ સંજ્ઞાધારક પ્રકૃતિઓની સફળતા તે મોહની સફળતાના જ આધારે હોઈ મનુષ્યે પોતે મોહથી વર્તતા ઔદયિક ભાવમાંથી અર્થાત્ રાગ–દ્વેષમાંથી મુક્ત બની રહેવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ. આ ઔદયિકભાવથી મુક્ત બનવાની સફલતા તે ઉપશમ–ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવને જ અવલંબીને છે.

મોહથી વર્તતા ઔદયિક ભાવમાં આત્માનુ અધઃપતન છે. જ્યારે મોહના પાશમાંથી સર્વથા મુક્ત બનવાથી પ્રાપ્ત ક્ષાયિકભાવમાં આત્મોત્ક્રાન્તિની પરાકાષ્ટા છે. પરંતુ આત્મોત્ક્રાન્તિની તે પરાકાષ્ટાના શિખરે પહોચાડનાર પૂર્વની ભૂમિકા સ્વરૂપ તો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ ભાવો છે. આ ભાવો તે આત્માના અભ્યંતર પુરૂષાર્થ સ્વરૂપ હોઈ તેને ઉપયોગધર્મ તરીકે ઓળખાવી શકાય. જ્યારે તે ઉપયોગધર્મને અનુરૂપ વર્તતી માનસિક–વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિને યોગધર્મરૂપે ઓળખાવી શકાય. યોગધર્મ એ ઉપયોગધર્મની પ્રાપ્તિનું નિમિત્ત કારણ છે,

ઉપયોગ ધર્મ તો સર્વ આત્માઓ માટે એક સરખો જ હોઈ શકે. પરંતુ યોગધર્મ સર્વના માટે એક જ પ્રકારનો હોઈ શકે નહિ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે નવપદની પૂજામાં કહ્યું છે કે "યોગ અસંખ્ય કહ્યા તિહાં નવપદ મુખ્ય તે જાણો રે." એ ઉક્તિ અનુસાર સુદેવ –સુગુરૂ અને દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્ર તથા તપરૂપ ધર્મ, એ ત્રિવેણીની આરાધના રૂપ યોગધર્મ જ મુખ્ય છે. જેથી

પ્રયોગ ધર્મના આશ્રયે પ્રાપ્ત કરવા માટે [illegible]
આત્મધર્મના સ્વરૂપ [illegible] ધર્મના [illegible]
[illegible] પોતાની [illegible]
[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા.
અને
શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ.
[illegible]